

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

В І С Н И К

Серія «Економічна»

Заснована у 1966 році

Випуск № 1047

Харків – 2013

Вісник присвячений дослідженню актуальних проблем економічної теорії та господарської практики в трансформаційній соціально-економічній системі. Розглядаються питання мотивації праці, управління на різних рівнях економіки, удосконалення фінансово-кредитної і грошової системи, обліку та аудиту, міжнародної економіки та економіко-математичних методів і моделей, статистичного аналізу і маркетингових стратегій.

Для викладачів, наукових працівників, аспірантів і студентів економічних спеціальностей.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 8 від 28.06.2013 р.).

Редакційна колегія:

Задорожний Г.В. – доктор екон. наук, проф., головний редактор;

Давидов О.І. – канд. екон. наук, доцент, заступник головного редактора;

Пуртов В.Ф. – канд. екон. наук, доцент, відповідальний секретар;

Бабич В.П. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу управління економікою і економіки підприємств;

Глущенко В.В. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу фінансів, грошового обігу та кредиту;

Коломієць Г.М. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу міжнародної економіки;

Меркулова Т.В. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу економіко-математичних методів і моделей;

Соболев В.М. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу статистики та обліку;

Тютюнникова С.В. – доктор екон. наук, проф., зав. відділу економічної теорії;

Антоненко Л.А., доктор екон. наук, проф.; Біткова Т.В., канд. екон. наук, доцент; Гриценко А.А., доктор екон. наук, проф., член-кор. НАН України; Дорошенко О.Г., канд. екон. наук, доцент; Євтушенко В.А., канд. екон. наук, доцент; Кім М.М., доктор екон. наук, проф.; Лісовицький В.М., канд. екон. наук, проф.; Михайленко В.Г., канд. фіз.-мат. наук, проф.; Чала Т.Г., канд. екон. наук, доцент; Штучний В.Г., канд. екон. наук, доцент.

Адреса редколегії: 61002, м. Харків, вул. Мироносицька, 1, економічний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Тел. (057) 705 50 32.

www.econom.kharkov.ua;

melen@econom.kharkov.ua

Статті пройшли зовнішнє і внутрішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696 ПР від 04.10.2006 р.

З М І С Т

КОЛОНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Задорожный Г.В. Неоинституционализм как говорение-поверхность манипулятивно-сознательного устройства (анти)человечного глобального мира	3
--	---

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Балюк О.О. Господарська діяльність як фактор універсального розвитку людства	19
Кривуц Ю.Н. От совместного использования через дарение и взаимодарение к обмену и торговле	28
Меркулова Т.В., Забуга С.И., Зернов А.И. Оценка неравенства распределения доходов в Украине: показатели и их динамика	34
Олефир В.Н. Ценностная конкурентоспособность, социальное партнерство и социальная ответственность как трендовые маркеры хозяйственной стратегии выживания человечества	42
Ткаченко Е.С. Институциональные условия формирования национальной инновационной системы в период развития экономики знаний	51
Уварова І.С. Роль трудових мігрантів в економічному зростанні економіки України	57
Яременко О.Л., Миколенко Е.П. Институты и институциональное взаимодействие индивидов в экономической системе	62

РОЗДІЛ 2. ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Дорошенко Г.О. Основні засади управління портфельним кредитним ризиком банку	71
Журавльов О.В. Оптимізація стану платіжних балансів в Україні та Білорусі	76
Таукешева Т.Д. Підвищення державних соціальних стандартів та якості соціальних послуг на місцевому рівні: фінансовий аспект	82
Третяк В.П. Напрями фінансування соціальних програм в умовах обмежених ресурсів	89

РОЗДІЛ 3. УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ

Булаенко Л.И. Проблема измерения длительности кругооборота авансированного капитала и его стадий на промышленном предприятии	93
Гнилицький М.В. Бренд-менеджмент як складова конкурентоспроможності інформаційної галузі	100
Євтушенко Г.В. Правовий захист торговельної марки у законодавстві України	105

Крикун О.О. Критерії визначення якостей менеджера при прийнятті та реалізації управлінських рішень	112
---	-----

РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА ТА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Гончаренко Н.І. Механізм входження України до світового ринку транспортних послуг	118
Коваленко Р.С. Соціально-економічний розвиток Турецької Республіки: сучасний стан та перспективи	123
Крикун Ю.Г. Теоретичні основи реалізації принципів інноваційної політики у контексті міжнародних економічних відносин	129
Лабжанія Р.Г. Теоретико-методичні засади дослідження світового ринку аутсорсингу	133
Аль Арабият Ра'ад Абдель Раззак. Характер и современные тенденции развития внешней торговли малой открытой экономики Иордании	137
Рахман М.С., Дінь В'єт Ань. Економічний розвиток В'єтнаму серед країн-членів ASEAN	143
Ханова О.В. Конкурентні переваги регіонів українсько-російського порубіжжя	149
Шуба М.В. Стратегія міжнародної економічної діяльності України: розвиток і диверсифікація її форм на мезорівні	154

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ

Милюха Г.В., Козырева Н.Г. Специфика экономического развития российского государства до 1917 г.	161
---	-----

РОЗДІЛ 6. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Задорожный Г.В., Олефир В.Н. Учение В.И. Вернадского о ноосфере и проблемы осмысления современного хозяйства (материалы «круглого стола», посвященного 150-летию со дня рождения В.И. Вернадского)	170
---	-----

КОЛОНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

**НЕОИНСТИТУЦИОНАЛИЗМ КАК ГОВОРЕНИЕ-ПОВЕРХНОСТНОСТЬ
МАНИПУЛЯТИВНО-СОЗНАТЕЛЬНОГО УСТРОЕНИЯ
(АНТИ)ЧЕЛОВЕЧНОГО ГЛОБАЛЬНОГО МИРА¹**

*Объективация есть всегда охлаждение творческого огня...
Объективация закрывает тайну жизни человека, мира и Бога...
Все, что происходит в мире и что производит на нас впечатление
чего-то внешнего и даже грубо материального,
имеет свой источник во внутреннем, в духовном.*
Н. Бердяев

Истина человека – то, что делает его человеком.
А. Сент-Экзюпери

Нельзя менять дары богов на дары людей.
Л. Шестов

*Нет такого института или такой вещи, которые
были бы выше любой человеческой личности.*
Э. Фромм

*Когда противник – не противник: то ли невидим, то ли неузнан,
то ли непонят, то ли недосыгаем... Внедрилось вдруг что-то, откуда-то
вылезло, каким-то образом залетело... и кружится, кружится, кружится...
Настойчиво, хищно, коварно... и губительно. Атака!*
Ю.М. Осипов

Актуальность поиска и формирования новых концепций и моделей современного бескризисного развития отражает особенность нынешней мировой кризисной ситуации, ибо «ни у политиков, ни у чиновников, ни даже у самых авторитетных экономистов пока нет четкого понимания, какими им (моделям) следует быть»². И это вполне закономерно, если учесть, что *пути и способы выхода из кризиса* ищутся в формате *тех же* воззрений, которые *его породили* и способствуют его всяческому углублению. Главный экономист МВФ О. Бланшар небезосновательно высказал *опасение*, что на преодоление нынешнего долгового кризиса миру может потребоваться *не одно десятилетие*. В общем-то, несмотря на мелкую суетную рябь на *поверхности* традиционного (материалистически-экономического, а в последние десятилетия повсеместно вмененного – неолиберально-экономическо-го)

¹ Продолжение размышлений о роли *неоинституционализма* в современном кризисном длении бытия см.: Задорожный Г.В., Бервено О.В. Об очередной догме и панацее в экономической теории (институционализм – новый мейнстрим?!). // Экономическая теория в XXI веке – 4(11): Институты экономики. – М., 2006; Задорожный Г.В. Гламур экономической науки как выхолощивание сущностной рациональности // Социальная экономика, 2008, № 1-2; Задорожный Г.В. От догматического экономиксизма к спасительному человеческому хозяйствованию // Социальная экономика, 2011, № 2.

² Сколотяный Ю. Давос, МВФ и прочее // Зеркало недели, 28.01.2012. – С. 2.

мировоззрения, даже самые «авторитетные» экономисты не могут прыгнуть выше себя и рассмотреть проблему кризиса не в чисто экономическом формате, а в широком *жизнедеятельностном, спасительном для человека и Природы*, горизонте миропостижения.

Главные причины сегодня уже совершенно понятны. С одной стороны, в процессе *экономиксического обучения* (не образования!) их этому не учили; с другой стороны, современный научный экономический истеблишмент *«не может поступиться принципами»* служения капиталу и прибыли, пропаганда-вменение которых к тому же весьма прилично вознаграждается теми, кто сегодня, как и все последние три столетия, удерживает *финансовую власть*, устремленную к достижению *абсолютного господства* над человеком и миром. С третьей стороны, *профессиональная некомпетентность* среди экономистов *заикаливает*, ибо навязанное прозападное поверхностно-схематическое обрывочно-концептное подражательное мышление стало основанием нарастающего *непонимания* ни человека-личности, ни общества как *целостной* функционирующей системы, отнюдь *не сводимой* только к экономике.

Выход из нынешнего тупика, который лишь более наглядно и чувствительно проявляется в форме дряхлеющего с осени 2007 года финансово-экономического кризиса, требует *кардинального изменения формата миропонимания*, в котором *всеобщим основанием* должно стать понятие *целостности жизнеустройства*, в котором человек-*личность*³ творит свое *качественно иное возможное бытие*, стремясь к счастью на основе Любви и Добра. *Экономическое* здесь – всего лишь *средство*, но уж никак *не цель* и *не главная ценность*. Само понятие целостности, которое соотносится с *организмом, синергией, личностью, Универсумом*, вовсе уж не материальное, не техническое, а там более не экономическое. Оно из области *духа* и для своего понимания требует *мировоззренческого переворота*: от преклонения материальным ценностям и соответствующим этому идеям необходим переход к *господству духовно-нравственных ценностей*, *долженствующих господствовать в головах, сознании* людей, освобождая-постигая-реализуя тот *внутренний нравственный стержень*, вокруг которого формируется и *жизнебытийствует личность*, ибо он пред-задан *каждому* человеку в его *со-Вести*. Но *одномерно запрограммированному* экономическому квазимировоззрению нет до этого никакого дела, а поэтому риски с опасностями, трагизм и катастрофизм стали уже обыденными неизбежными спутниками нынешнего существования человечества.

В этой общей ситуации все же хотя и весьма трудно, но пробивает себе дорогу *взвешенная оценка* экономикс-ического мейнстрима, понимание того *действительного вреда*, который он нанес не только современной экономической науке, но и реальной экономике, оказавшейся благодаря его рецептам в кризисном тупике. Так, руководители ведущего научного экономического учреждения – Института экономики и прогнозирования НАН Украины академик НАНУ В.М. Гец и член-корреспондент НАНУ А.А. Гриценко констатировали, что **«мейнстрім, економікс, мікроекономіка, макроекономіка, міжнародна економіка та інші складові економічної теорії такої методологічної орієнтації неспроможні дати відповіді на історичні виклики. Їх категорійний склад, інструментарій, різноманітні моделі, прогнози тощо пристосовані до аналізу в основному збалансованої економіки, до вирішення проблем функціонування господарства, а реальна економіка перебуває у стані суттєвих перетворень, що змінюють не тільки форми, а й зміст економічних процесів. Саме тому наукові досягнення ряду нобелівських лауреатів, як зараз виявилось, добре вирішували лише локальні питання функціонування економіки, а**

³ См.: Задорожный Г.В. Личность как объект познания хозяйствоведческой науки // Социальная экономика, 2012, № 2-3; Задорожный Г.В. Личность как начало координат реактуализации политэкономических исследований // Социальная экономика, 2012, № 4.

перспективно створювали **підґрунтя** для **поглиблення економічних диспропорцій і посилення економічних ризиків**»⁴ (выделено жирным мной – Г. З.).

Подобная оценка нынешнего мейнстрима-экономикса, хотя и другими словами, уже несколько лет обосновывалась в публикациях нашего Вестника, что, безусловно, делает *честь научной экономической школе Харьковского классического университета*.

В этом формате следует продолжать выявлять и *критически оценивать* те течения современной экономической мысли, которые, по сути, представляют нынешний мейнстрим, хотя не стремятся афишировать свою «кровную связь» с ним. Понятно, что *обанкротившееся* современное *изначально кризисное* экономическое мировоззрение, пытается всячески агрессивно-апологетически защищать себя, находя гламурно-привлекательные *упаковки* для *очередного* провозглашения «*всепобеждающего* учения-волнопены». В этом плане следует особо обратить взор на **неоинституционализм**, который в последнее десятилетие повсеместно и весьма жестко *вменяется-насаждается* общественному сознанию. Его приверженцы уже во всеуслышание провозгласили его как «*новый мейнстрим*» в экономической науке.

Но глубокий и взвешенный анализ обширнейшей, растущей как грибы после дождя, литературы по неоинституционализму позволяет увидеть в нем некую искусственно созданную *фальш-панель*, в подавляющем большинстве своем опирающуюся на досужие *поверхностные ярлычные* наукообразные *слово-пусто-блудия*: буквально *всё и вся обзывается институтами*, что породило новую форму империализма – экономическо-неоинституциональную, уже превратившуюся в *непонимающую повседневность*. Это не может не волновать *серьезно* мыслящих исследователей, ибо неоинституционализм как современная *гламурная* форма экономической неоклассики, *экономикс-изма* во многом направлена на сохранение-распространение *выхолощенного* узкоодностороннего, поверхностного миро«представ-ления»-вменения, претендующего не ниже, чем на статус «мета-теории». Современные *институтотерапевты*, пришедшие на смену вредоносным шокотерапевтам 90-х годов прошлого века, напрочь забыли о том, что «не случайно критики называли институционализм «теорией без теории», ибо классический – более фундаментальный институционализм «не сумел развить аргументированную и последовательную систему исходных принципов, в чем явно проигрывал неоклассике»⁵.

Неоинституционализм, распространивший ярлык «институт» на все движимое и недвижимое, реальное и виртуальное, понятное и непонятное (впрочем, как и сам термин «институт»⁶ в его неоинституциональной трактовке), весьма амбициозен потому, что «институт – организатор и стабилизатор, он же во многом и управитель, но и доминатор, инквизитор и эксплуататор. С одной стороны, вроде бы институт для человека и экономики, а с другой – нет, *совсем даже нет*, это человек с экономикой для институтов... И если контролировать институтообразование и институтофункционирование, то можно контролировать буквально все»⁷ (выделено мной – Г. З.). Стремление к *абсолютному тоталитаризму* было всегда, хотя и в разных формах, но сегодня оно через вменение неоинституционализма просто зашкаливает.

⁴ Геєць В.М., Гриценко А.А. Політекономічні й інституційні засади справедливості та усталеності соціально-економічного розвитку // Європейський вектор економічного розвитку. Зб. наук. праць. Вип. 2 (13) 2012. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. – С. 41.

⁵ Нестеренко А.Н. Экономика и институциональная теория. – М.: УРСС, 2002. – С. 290.

⁶ В русском языке он был четко определен как воспитательное, учебное или научное заведение или учреждение. Узаконенное, уставное установление (Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Изд-во Эксмо, 2006, с. 297).

⁷ Осипов Ю.М. Предисловие // Экономическая теория в XXI веке – 4(11): Институты экономики. – М.: Экономистъ, 2006. – С. 4.

С другой стороны, нельзя не видеть сегодня того, что столь повсеместно насаждаемый неоинституционализм в практическо-хозяйственном плане почти *бесплоден*, он не может каким-либо образом способствовать *продуктивному* развитию реальной экономики, как-то влиять на решение острых *социальных* проблем и повышении *благополучия* украинского народа. Отечественный неоинституционализм превратился в *самодовлеющее* течение неоклассической теории. Поэтому нельзя не согласиться с тем обоснованным мнением глубоко размышляющих исследователей, согласно которому «отдавая должное технике неоинституционального анализа, следует вместе с тем заметить, что полученные с его помощью *конечные выводы и практические рекомендации для постсоветской экономики нельзя признать удовлетворительными*. Собственно, *никаких содержательных предложений вообще нет*. Неоинституционализм в лучшем случае может ответить на вопрос: кто виноват? Но сам по себе он не дает ответа на вопрос: что делать?»⁸ (выделено мной – Г. З.).

Рассмотрим более подробно основные характеристики отечественного неоинституционализма и его роль в современной постсоветской экономической науке.

Неоинституционализм *по умолчанию игнорирует* не только *целостность* Универсума, но и *духовно-био-социальную целостную природу человека*, в которой именно *духовная ипостась* является *предначально определяющей* и именно её раскрытие-реализацию призваны обеспечивать биологическая и социальная ипостаси. Неоинституционализм со своей *всеядностью институтов как норм и правил* всецело находится в традиционном формате *био-социальной* парадигмы понимания человека как общественного *животного*, то есть, по сути, *не видит* реального *целостного* человека, развертывание глубинной природы которого и его самопостижение и самореализация происходят прежде всего в *духовной сфере* и лишь *затем* проявляются в разного рода *социальных* формах, среди которых находятся и институты-нормы. При этом само понимание *институтов как норм и правил* является *весьма упрощенной мыслительной схемой*, которую всячески насаждают (*зомбируют*) индивидуальному и общественному сознанию, видя *цели* развития *там, где* находятся *только* его *средства* (не всегда продуктивные с точки зрения *человеческого спасения*). И человека в силу его размыслительной *лености* заталкивают в «комнату *кривых зеркал*», не только *искажающих* картину реальности, но и начинающих империалистически грубо *диктовать* свои поверхностно-внешние требования к самому миропониманию и человеку, но уже не «экономическому», а «*институциональному*», т. е. такому, на которого изначально вменено натягивают «рубашку-клетку» смиренных институтов-норм.

Предваряя всё последующее изложение заявленной темы, сразу же хочу подчеркнуть, что *институционализм* в его *глубинном классическом* понимании должен *творчески* развиваться как одно из *обслуживающих* научных направлений постижения *целостности* Универсума и человека. Но в этом творческом развитии необходима *мера, несоблюдение* которой *весьма односторонне-вредно* сказывается на процессе миропостижения, формирования целостного мировоззрения, оборачивается, как правило, социально-экономическими *деформами и катастрофами*. Совершенно не зря всемирно известный историк и антрополог А. Дж. Тойнби, зная толк в человеческой истории, акцентировал внимание на том, что «*идолизация институтов – непростительная интеллектуальная и духовная ошибка, которая приводит к социальной катастрофе*»⁹ (выделено мной – Г. З.).

⁸ Грималюк А.В. Сверхпредпринимательство (Методологические основы концепции двухуровневой рыночной экономики), 2-е изд. – Киев: Аврор, 2007. – С. 3.

⁹ Тойнби А. Дж. Постигание истории. – М., 2003. – С. 551. Кстати, проблема *идолов* и *идолизации* как отдельный аспект *демонологии* практически не разрабатывается современной научной методологией. Вместе с тем следует вспомнить знаменитое учение Ф. Бэкона об идолах (призраках). В этой связи Н.Б. Шулевский пишет: «Призраки – опаснейшие феномены, ибо они состоят из самых ядовитых веществ и самых глубоких заблуждений разума. Отсюда следует их чудовищнейшая агрессивность к разуму и сознанию, которых они

Подобной *идолизации* и служит всецело нынешний неoinституционализм, подводящий всех и вся под ярлык «институт», представляя-трактуя такой *институт* (а вовсе не человека-личность!) в роли главного действующего лица исторического развития. При этом неoinституционалисты *не обращают* ни малейшего *внимания* на взвешенные *критические оценки* их теории, продолжают вращаться в собственном искусственно созданном миру господствующих в их воображении *институтов-норм*, который уже ими превращен в *самоцель-замкнутость*, а, стало быть, и весьма *оторвался* от реальности, и стал для них как бы самой действительностью.

Понять суть и истоки неoinституционализма невозможно без постижения массового американского духа, того, что отражается в так называемой массовой американской культуре. Американская толпа (а именно из Америки идет повсеместное *насаждение* неoinституционализма, ибо там его «научная родина»), как свидетельствует прот. А. Шмеман¹⁰, отличается «*безличностью*». «Конечно, толпа, «средний человек» всегда и всюду безличны, но в Европе за каждым человеком чувствуется «тайна», она как бы просвечивает в выражении его лица, в походке, во всем. И вот именно этой тайны не чувствуется в американце. Мне кажется, что он ее панически боится, не хочет ее, убивает в себе. И что вся американская цивилизация направлена на то, чтобы помочь человеку в этом. Она вся построена и действует так, чтобы человек никогда, по возможности, с этой тайной не встретился лицом к лицу»¹¹.

Каждый из американцев репрессирует в себе эту тайну, от чего появился американский невроз и так расцвели психология, психоанализ, психотерапия, помогающие страстному желанию «тайну» свести к закону природы, к таблице умножения, классифицировать и тем самым «разрядить» ее. Американец «тайну» «научно выбалтывает». Науке он благодарен прежде всего за то, что она дает ему готовое объяснение, освобождение от *искания* (которое и есть в человеке выражение его соотношения с заключенной, живущей в нем «тайной»)… американец глубок, как и все люди, только, в отличие от других, он *не хочет* глубины, боится ее и ненавидит ее»¹². Поэтому страх перед тайной и ее сущностью, потребность *не встретиться* с самой тайной жизни диктуют единственный способ сделать их «не страшными» – ввести их в *обряд*, сделать их «*повторяемостью*». Отсюда, как пишет А. Шмеман, американская цивилизация, американская жизнь насквозь религиозны, но в очень глубоком смысле, в смысле мира **до христианства**, мира, не освобожденного от природной «сакральности», противоположной христианскому «сакраментализму». «Сакральность – это совсем не ощущение *божественности* мира, а, наоборот, – его *демоничности*, не радости, а страха, не приятя, а бегства. Это система «табу», при помощи которой человек полагает между собой и жизнью (и это значит – между собой и своей «тайной») некую

пытаются насильственными путями, т. е. террором, сделать разновидностью ядов и заблуждений. Ф. Бэкон требовал создать особую естественнонаучную методологию для специального изучения этих ядов тела и сознания человека, назвав ее «естественной теологией» [Бэкон Ф. Соч.: В 2 т. Т. 1. – М., 1971, с. 322]. (Кстати, еще задолго до призрака коммунизма по Европе шастали призраки рынка, призраки убитого отца и др…)» (Шулевский Н.Б. Терроризм в зеркале философии // Философия хозяйства, 2005, № 3, с. 108). «Власть демонов огромна, и наиболее современные средства массового внушения – пресса, радио, кино etc. (и наукообразные догмы – Г. З.) – к их услугам» (Юнг К.Г. Аналитическая психология. – М., 1995, с. 196). Но, как подчеркивает Н.Б. Шулевский, «не обо всем же надо говорить непосвященным» (там же, с. 109).

¹⁰ Протопресвитер Александр Шмеман был деканом Свято-Владимирской семинарии (США), которая под его руководством стала одной из наиболее крупных богословских школ православного мира; являлся почти бессменным секретарем Совета епископов Американской Митрополии, проповедником и богословом.

¹¹ Шмеман А., прот. Дневники. 1973-1983. 3-е изд. – М.: Русский путь, 2009. – С. 242.

¹² Там же. – С. 242-243.

непроницаемую преграду, фильтр, фильтрующий жизнь и не допускающий «тайну». И в этом смысле – пуританское прошлое Америки и ее антипуританское настоящее на глубине – явления того же порядка. Отвержение, снятие одного «табу» есть всего лишь замена его другим «табу»¹³. Но слово «табу» в силу своей старомодности заменено словом «институт». И суть здесь открывается вполне понятная: институты (нормы¹⁴ – в неинституциональной трактовке) получают такое широкое распространение там, где необходима *постоянная* замена «табу»¹⁵, а не живые проявления сущности жизни, истоки которых находятся в *глубине личности*, откуда идут самобытность и творчество¹⁶. Здесь именно и надо искать ответы на вышесказанные вопросы и видеть причину *схоластической пробуксовки* отечественного неинституционализма.

С другой стороны, не следует забывать, что неинституционализм сформировался под влиянием *протестантизма*, специфика которого заключается в *уничтожении эсхатологии христианства*, а тем самым и в отвержении проблемы *одухотворения*. «Мир сотворен как общение с Богом, как восхождение к Богу, сотворен для одухотворения, но он не есть «бог» и потому и одухотворение есть всегда также и преодоление мира, освобождение от него. Мир, таким образом, есть «тайнство». Роковая ошибка протестантизма в том, что, справедливо восстав против «имманентизации» христианства в средневековом католичестве, он отверг «тайнство», не только религию как грех и падение, но и «религиозность» самого творения. Церковь есть совокупность «спасенных», но спасенных «индивидуально» (я спасен!), так что их спасение ничего не означает для мира, ничего в нем не «творит», не есть *спасение мира*, совершающееся в спасении каждого человека»¹⁷. Спасение «в себе», без отнесенности к «миру», есть *отрицание от космологии*, а тем самым протестантизм отрекается и от эсхатологии. И эта специфика протестантизма, которая, с одной стороны, *спасенность* индивидуализирует, в том смысле, что делает ее «личным» спасением; а с другой стороны, *опустошает* спасенность от всякого «космического» и «эсхатологического» содержания, делает человека *предельно одиноким*, оторванным, отъединенным от мира, от истории, от Царства Божия. И в результате Церковь становится *сектой*, где спасение от одиночества происходит парадоксальным образом – *ценой полного растворения личности* в «секте», в «культе» спасителя – лидера, который руководит борьбой за индивидуальное

¹³ Там же. – С. 244.

¹⁴ Норма вообще связана с ограниченностью опыта и тиранией «средне-нормального сознания». Н. Бердяев писал по этому поводу, что «люди ограниченного опыта *гордятся своей ограниченностью* и возводят эту *ограниченность в норму*. Создается *тирания «средне-нормального сознания»*, границы которого отождествляются с границами человеческой природы вообще. «Средне-нормальное сознание» нашего времени *отрицает духовный опыт*, отрицает возможность чудесного, отрицает всякую мистику. Даже в религиозную жизнь проникает «средне-нормальное сознание» и утверждает там свой позитивизм. «Средне-нормальное сознание» есть сознание *природного* человека, есть укрепление природного мира, как *единственной* реальности, и есть *отрицание духовного человека, духовного мира, духовного опыта*. Это есть *мещанское сознание этого мира*, самодовление и *самоуверение, ощущающее себя господином* положения в этом мире» (Бердяев Н.А. О человеке, его свободе и духовности: Избранные труды. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999, с. 46-47) (выделено мной – Г. З.).

¹⁵ Даже культ *новизны* в американской цивилизации становится частью *обряда*, может быть, даже его питательной силой (там же, с. 243).

¹⁶ В данном аспекте, который является фундаментальным, и именно из него должно исходить мышление-осмысливание, весьма важно понимать, что «на уровне творения вообще нет законов, что закон всегда на *втором* плане»; «на уровне творения нет законов, *ничто не творится по законам*» (Мамардашвили М. Картезианские размышления. – М.: Изд. группа «Прогресс», 1999, с. 43, 48) (выделено мной – Г. З.).

¹⁷ Шмеман А., прот. Дневники. 1973-1983. 3-е изд. – М.: Русский путь, 2009. – С. 443.

спасение, требуя от всех *отдать свою волю ему*¹⁸. В этом заложены *корни законничества*, которое неизбежно оборачивается *искажениями духовной жизни*, тем, что на арену выходит *социальная детерминация, социальное насилие*, принуждение как процесс *социальной объективации*, приспособления к обыденности.

При этом социальная объективация, представленная в ракурсе принуждения и насилия, исходит из «хочу», в угождение которому современный человек пытается преобразовывать реальность, создавая действительность. «Пафос нового человека – избавиться от всякой реальности, чтобы «хочу» законодательствовало вновь строящейся действительностью, фантазмагоричной, хотя и заключенной в разграфленные клетки», ибо для него «действительность существует лишь тогда и поскольку, когда и поскольку наука *соблаговолит* разрешить ей существовать, выдав свое разрешение в виде сочиненной схемы, схема же эта должна быть решением юридического казуса, почему данное явление может считаться всецело входящим в заготовленное разграфление жизни и потому допустимым»¹⁹. Но вся суть в том, что выдаваемые наукой *схемы* означают не просто упрощение жизни, а предстают *войною с жизнью*, искажающей саму жизнь как реальность, ибо «ни математические формулы, ни механические модели не устраняют реальности самого явления, но стоят наряду с нею, при ней и ради нее. Объяснение хочет снять самое явление, растворить его реальность в тех силах и сущностях, которые оно подставляет вместо объясняемого»²⁰. Схемы научного мышления, отрицающие в своем основании и природу и человека (его внутренний духовный мир), ибо служат *поверхностным хотениям* (без попытки войти в свою тайну) нового человека, в конечном итоге завершились *формальным провозглашением прав* человека, ориентированных прежде всего на *ближайшие средства* их осуществления и удовлетворения. Отсюда и возникает «институт» как *поверхностная норма насилия социальной объективации* (именно в таком весьма примитивном, в отличие от *классического институционализма*, понимании *неоинституционализм* употребляет слово «институт», хотя когда оно прицепляется ко *всему* наблюдаемому и иллюзорному, то и это примитивное понимание симулякризуется и выхолащивается), которой *безразлична* внутренняя духовная природа человека.

Амбиции современного неоинституционализма как «новой всеобщей панацеи» основаны на *игнорировании* важнейших фундаментальных положений, которые становятся весьма понятными тем, кто ознакомится с работами классиков институционализма и умеет глубинно размышлять в *методологическом* ключе в поле *новейших* научных человековедческих исследований. Здесь следует обратить внимание, по крайней мере, на три основательного рода аспекта неоинституционального анализа, от *замалчивания* которых проистекает его поверхностность, стремление к безмерной экспансия и гламурный блеск, скрывающий схоластику и всеверие в ярлыки-идолы: «институт» и «институциональный».

Во-первых, само сведение институтов к нормам и правилам, а по сути, к установлениям каких-то написанных на бумаге юридических документов и созданию учреждений (институций), для чего необходимо весьма *недлительное время*, *выхолащивает сущностный, духовно-идеальный смысл* (он является главным) института, который формируется и закрепляется многими *десятилетиями*, а то и *веками*. Институт – это, прежде всего, *духовный феномен* и сводить его к *временной правовой норме* или правилу – значит мало что понимать в сложной реальности жизнедеятельности человека, ограничив «барахтание» мысли на поверхностном явленческо-модном уровне. «Институтом называется культурозначимый, составляющий смысловую взаимосвязь, гарантированный нравами и

¹⁸ См.: там же. – С. 444.

¹⁹ Флоренский П. У водоразделов мысли: Черты конкретной метафизики. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – С. 44-45.

²⁰ Там же. – С. 103.

правом, порядок, через который осуществляется совместная жизнь людей»²¹ – примерно таким образом нужно трактовать институт в современном понимании, которое развивает традицию институционализма, не извращая сущностного понимания института.

Во-вторых, современный неоинституционализм за институтами уж напрочь *не видит человека, личности*, то есть игнорирует те три аспекта, на которые указал в своем фундаментальном исследовании институтов В.М. Быченков: 1) всякое институциональное установление осуществляется, реализуется посредством решений и действий *личности*, не говоря о том, что и формируется людьми; 2) реформирование и совершенствование институтов также осуществляется *личностями*; 3) решение текущих проблем достигается на основе *личностных* актов, но и осуществление стратегических задач, требующее институциональной базы, тоже имеет *личностный* характер, ибо как эта база, так и сама стратегия является *лично* формируемой²². Но проблема взаимоотношений личности и института, соотношения личных и безличных, внеличных (надличных, сверхличных) установлений практически неоинституционалистами *не исследуется*.

Поэтому, *в-третьих*, игнорируется тот момент, что институт в неоинституциональной трактовке как *норма* «появляется» только где-то на *тринадцатом*²³ поверхностном уровне личностной актуализации и реализации. Здесь вертикальный срез *про-явления* сущности, как минимум, «проходит» *тринадцать* уровней личностной актуализации и реализации, где лишь на *последнем* уровне возникают *институты*. «Явление» сущности, *предположительно* «проходит» следующие уровни: всеединство (единство безусловного бытия²⁴); смысловой континуум; морфологические поля; сознание; первичная «клеточка» его развертывания-реализации – «гены-мемы-уны»; «мемы – уны»; архетипы; ценности; мотивы; потребности; интересы; психосоциокультурная матрица, а затем лишь сущность «является» в институтах. Конечно, выделение этих уровней имеет теоретико-аналитическую цель, но оно необходимо, если стоит задача *научного* познания-объяснения сути института как *определенной жизнедеятельностной формы*, производной от сущности и целостной природы человека, творящего хозяйство, от реальностей очеловечивающегося мира. При этом важно знать именно *условность* такого деления-понимания, ибо между выделенными уровнями *точные границы* не могут быть определены, так как само понятие «точная граница», непосредственно заимствованное из области пространственных отношений и вполне подходящее к области чисто *логических* отношений, не приложимо без надлежащих оговорок ни к чему конкретно-реальному и живому; в данном случае к *реальностям духа*, к духовному²⁵.

Без понимания сути и роли *каждого уровня* в процессе реализации сущности вряд ли возможно рассматривать суть, значение и место институтов в целостной человеческой жизнедеятельности. Да без этого весьма проблематично сформулировать и само *определение* института, которое бы «схватывало» его суть. Поэтому так широко распространилось весьма *упрощенно-поверхностное* сведение «института» к нормам и правилам. Только какой научный смысл в том, что одну традиционно-*понятную* трактовку-категорию («норма») заменить другим *менее внятным* словом «институт»?

²¹ Ермоленко А.Н. Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия). – К.: Наукова думка, 1994. – С. 114.

²² См.: Быченков В.М. Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности. – М.: Российская академия социальных наук, 1996. – С. 78-79 и др.

²³ И то это при том, что выделяются весьма укрупненные уровни анализа, каждый из которых может быть еще более подробно расписан и проанализирован.

²⁴ Всеединство как общая последняя глубина в непостижимом (С.Л. Франк).

²⁵ См.: Франк С. Непостижимое: Онтологическое введение в философию религии. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – С. 295.

Игнорирование выделенных трех основополагающих в методологическом плане аспектов *именно четко* свидетельствует о том, что качество, место и роль современной неoinституциональной теории в познании *целостного* мира человека и хозяйства не являются столь фундаментально значимыми, как их пытаются представить неoinституционалисты. Другими словами можно сказать, что *поверхностность* и *искусственность* неoinституциональной теории обусловила *изначально* ее движение *тупик*, выход из которого возможен лишь через *углубление-познание внутреннего мира человека как личности*, в статусе которой он является также и *изначально* внутренне целостным *субъектом* хозяйственного созидания. Время *экстенсивного* всплытия-кружения *неoinституциональной пены* завершилось, но это должны понять, прежде всего, сами неoinституционалисты, количество которых среди экономистов сегодня растет в геометрической прогрессии, но, к большому сожалению, *прироста нового сущностного знания*, продвижения *к истине* отнюдь *не наблюдается*. *Говорение* об институтах в преимущественном большинстве своем выливается в *пустословие* и даже *бессмыслицу*, в гламурное ошарашивание *популярной и ленивой* к размышлениям публики изысканно-схоластическими абракадабрами. Оно оборачивается не спасительными хозяйственными реформами, а *зомбированием* массового сознания в направлении *непонимания*, *поверхностного упрощения* и *схематизма*, которые *подрывают* сами *основы* цельного мировоззрения и целостной жизнедеятельности человека. «Отвлеченные схемы, они же перспективные единства, перспективы, если допустить такой идеологизм, *вытеснили из жизни личность*, и ей приходится *полузаконно ютиться* где-то *на задворках*, работая на цивилизацию, ее губящую и ее же порабащивающую»²⁶ (выделено мной – Г. З.). Представляется, что именно отсюда и проистекают все наши беды и кризисы-катастрофы.

Здесь перед человеком размышляющим и стремящемся к постижению *цельного* мирохозяйства несколько приоткрывается сама тайна столь насильно-всеохватного *вменения* неoinституционализма. Он становится современной *формой удержания человека от истинного творчества*. Его необходимо рассматривать в русле реализации давно заданной тенденции оставить человека в неведении относительно его истинной природы как существа свободного, обладающего творческой мощью, «как призванного царя творения»²⁷. Установка на *попущение*, которой ознаменованы религиозные эпохи ветхозаветного закона и новозаветного искупления, продолжает действовать, является препятствием для перехода в эпоху религиозного творчества, которой в этом мире еще не было, несмотря на то, что отдельные порывы творчества составляют ценности цвета человеческой культуры. «С послушанием нельзя творить в мире», «даже в гениальном расцвете «наук и искусств» дух послушания с роковой неизбежностью заглушал дух творчества», а эти гениальные порывы «в общем и общеобязательном ходе мировой культуры и «науки и искусства» были формой приспособления к необходимости»²⁸.

Если вникнуть в само название (теперь – и вездесущий ярлык) «институт-норма», то в нем заключена все та же вековая установка-ориентация на тенденцию *попущения*, осовремененная и сделанная на стыке столетий *модой*, а тем самым и представшая в якобы новой, внешне огламуренной «про-двинутой» форме. Неoinституционализм потому и необходимо рассматривать как *поверхностную* (без глубинного понимания) форму недопущения перехода человека в религиозную эпоху творчества, которая неизбежно связана с *личностной свободой*, *самореализацией* человеком *самосознания своей царственной свободы-творчества*. С целью воспрепятствования истинному творчеству *концепт института* сознательно запущен в повсеместно упрощающееся дискурсивное научное мышление хранителями эзотерической тайны божественного откровения и священного писания о том, что «творческая тайна сокровывается человеку и открывается

²⁶ Флоренский П. У водораздела мысли: Черты конкретной метафизики. – М., 2009. – С. 342.

²⁷ Бердяев П.А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – М., 2011. – С. 107.

²⁸ Там же. – С. 109.

человеком»²⁹. Этого-то именно современному человеку, дескать, и не надо знать-понимать. Поэтому необходимо навязать мысль о том, что важны и имеют значение в этой жизни только институты-нормы, а самого человека *принизить*, отбросить на задний план, сведя его статус и роль лишь к *функции* послушания, подчинения и исполнения.

В этом скрывается глубинный, сущностный уровень миропонимания, из которого следует постижение того, что «местопребывание зла, как и добра, есть незримая глубина человеческой души, недостижимая ни для каких *внешних* насильственных действий и достижимая только для духовных сил любви – или ненависти. Никакими *внешними* действиями, никаким принуждением – вплоть до уничтожения через убийство самого преступника – нельзя сущностью уничтожить, развеять зло, потушить пожар злых страстей. Но наряду с этой обязанностью сущностью уничтожить или ослаблять зло любовью мы имеем еще иную обязанность, также диктуемую любовью: спасти людей от действия существующего зла путем *простого ограждения* мира, путем возможного изолирования зла, преграждения ему путей для его разрушительного действия»³⁰ (выделено мной – Г. З.). В этом *овнешненном ограждении* мира и следует рассматривать концепт института-нормы и его *подчиненную, обслуживающую роль*, которая в принципе соответствует «науке и искусству» как послушанию, приспособлению к природной *необходимости* в данном мире. Но всегда надо понимать и помнить, что *институт-норма* есть *объективированное, внешнее* для природы человека, личности *препятствие* в реализации тайны самосознания Чело-Века как лика, лица, обращенного к вечности, где в его первородстве заложен *дар свободного и ответственного творчества*.

Неоинституционализм – это современная форма очередной *поверхностной*, но все той же по сути, *утопии*, которая, как хамелеон, оборачивается «разными красками». Этой новой-старой утопии пытаются придать притягательный для *леносного ума* вид, отвлекая от осознания и решения истинных проблем раскрытия человеческой *личностной* природы, проблем человека как *микрокосма*. Все дело в том, что «утопии глубоко присущи человеческой природе, она не может даже обойтись без них. Человек, раненный злом окружающего мира, имеет потребность вообразить, вызвать образ совершенного, гармонического строя общественной жизни»³¹. И этот образ представляется как мир целостный, ибо человек живет во внешне раздробленном мире и свою неудовлетворенность, нужду связывает именно с этой раздробленностью, отчужденностью. Сама целостность в обыденном представлении сводится к чему-то целостно-внешнему, целостно-объективированному, которое связывается с *вещественно-пространственным* миром, в лучшем случае с уровнем *социальности*. В таком представлении «целостность есть главный признак утопии. Утопия должна преодолеть раздробленность, осуществить целостность. Утопия всегда тоталитарна, и тоталитаризм всегда утопичен в условиях нашего мира. С этим связан самый главный вопрос – вопрос свободы. В сущности утопия всегда враждебна свободе»³².

Если в этом ключе рассматривать *экономизм*, а он по определению не может не быть *материализмом*, то в нем свобода представлена в *юридической поверхностной* концептной форме, мягко говоря, мало что сохраняющей от истинной человеческой свободы. Концепт прав собственности в аспекте нашего анализа предстает лишь формой *юридического* приспособления человека к необходимости природного существования, и он же является тем основанием, из которого разворачивается течение неоинституционализма. «С большей последовательностью и радикализмом истолковывает экономический материализм всю творческую культуру как послушание необходимости, как приспособление к состоянию

²⁹ Там же. – С. 107.

³⁰ Франк С. С нами Бог. – М., 2007. – С. 244.

³¹ Бердяев Н. Царство Духа и царство Кесаря. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. – М.: АСТ, 2006. – С. 136.

³² Там же. – С. 137.

человека, отяжелевшего от погружения в материальные сферы бытия... Экономический материализм – самая совершенная и крайняя философия греха, философия человека, не искупившего грех и ведающего лишь закон... Экономический материализм есть выражение подавленности человеческого духа»³³, ибо дух раскрывается в свободе, свободном творчестве. Он дышит, где хочет. Для человека после искупления Христом всех грехов человеческих «новым» грехом является *нетворчество*, нереализация в деятельности своей царской миссии творения, которая сокрыта, но и представлена в том, что человек создан «по образу и по подобию». «Человеческая природа – творческая, потому что она есть образ и подобие Бога-Творца. Что образ и подобие Творца не может не быть творцом, эта антропологическая истина не была еще с достаточной силой и полнотой осознана в предшествующие религиозные эпохи»³⁴.

Неоинституционализм даже в экономическом аспекте рассматриваемый связан прежде всего с нормоформированием, правом, законодательством, ибо «практическим воплощением институционального проектирования служит деятельность государства по развитию законодательной базы реформ»³⁵. При это весьма важно четко понимать и исходить из того, что «закон правовой или государственный, так же, как и закон в форме обычая, правил добропорядочности, добрых нравов и т. п., – есть лишь *вторичное, неадекватное, обремененное всем несовершенством* человеческой субъективности отражения закона нравственного, или – что то же – «естественного права», т. е. того порядка, который при данных конкретных условиях необходим, чтобы оградить жизнь от зла и обеспечить ей наиболее благоприятные условия. Этот закон в качестве совокупности «правил поведения», имеет, с одной стороны, характер строгих, незыблемых правил, нарушение которых недопустимо и есть зло и грех; и, с другой стороны, эти общие правила *именно* вследствие *своей абстрактной общности* оказываются *недостаточными*, чтобы достигнуть в каждом данном конкретном случае своей цели, – именно *живой правды*, и могут даже вступать в конфликт одно с другим»³⁶ (выделено мной – Г. З.).

С другой стороны, игнорирование живой правды, которая весьма поверхностно отражается законами государства, способствовало тому, что в *западном менталитете* мышление «пучками правомочий» весьма хорошо прижилось и совершенно *некритически* и *подражательно* было воспринято и отечественными экономистами как выражение последнего слова западной экономической мысли. По этому поводу весьма существенное замечание сделал А.И. Московский: «Совершенно незаметно в словарь российских (и украинских – Г. З.) экономистов вошла терминология юриспруденции: «правомочия», «транзакция» (сделка), «контракт» (договор) – все эти понятия прежде всего юридические. Но экономисты этого, кажется, не заметили и стали обращаться с этими терминами как с понятиями экономическими – и вполне добротными, стоящими в одном ряду с «ценой», «издержками», «предельной полезностью» и т. д., игнорируя полностью различия предметных областей юридической и экономической наук», что неизбежно привело к тому, что институциональная экономика «в своем основном массиве исследует *не экономические*

³³ Бердяев П.А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – М., 2011. – С. 109, 110.

³⁴ Там же. – С. 117. С этим можно согласиться лишь частично, ибо об этом убедительно писал св. Григорий Палама, на что мною было обращено внимание в статье: Гламур экономической науки как выхолащивание сущностной рациональности // Социальная экономика, 2008, № 1-2, с. 39. Вместе с тем можно согласиться, что данный аспект до определенного времени широко не освещался в святоотеческой литературе.

³⁵ Нестеренко А.Н. Экономика и институциональная теория. – М.: УРСС, 2002. – С. 406.

³⁶ Франк С.Л. Свет во тьме. – М., 1998. – С. 154-155.

явления, а проблемы политики, права, социологии, называя себя тем не менее «институциональной экономикой»³⁷.

Важно понимать, что правила, нормы, законы, т. е. то, что в неонституционализме называется институтами, *производны, вторичны* от духовно-нравственных предисток-ценностей: они фиксируют *результат* процесса *объективации ноуменального мира*, который лишь *приблизенно* и *искаженно* «предстает» в *феноменальном* мире, окружающем человека и во многом им же творящимся. Поле категорий, в которых человек пытается зафиксировать некие *смыслы*, есть поле *постоянных приближений*, «вытаскиваемых» из *семантического континуума* человеческим воображением и *фильтруемых сознанием* человека. Весьма схематично этот процесс можно представить как некое постоянное напряжение между слоями надсознательного и подсознательного, которое «улавливается» сознанием и предстает в определенных *осознанно-построенных образах*, вытягивающих-фиксирующих некие сгустки информации как точки взаимопереплетения предсмысловых векторов в явленном сформированном смысле. Явленный смысл (образ) здесь предстает как точка (нервный узел) «стыка» разнонаправленных векторов в модели молекулярной структуры. При этом в данном образе уже застывает сам процесс поиска, смыслообразования, творчества; образ может быть основанием нового процесса поиска, нового творчества. Но образ вместе с тем может предстать (и обычно предстает) неким пределом (*нормой*), в который «заталкивается» все наличное бытие. Если же что-то в данном бытии не укладывается в данный образ, то это «что-то» все же пытаются подвести, втиснуть в «образ». Налицо механизм *инверсии*, на котором основана вся неонституциональная теория и практика, ибо в самом правиле или норме сутью является именно *фиксированность, неизменность, ставищность*. В строгом смысле здесь *нет и не может быть* никакого *развития* (более того – даже некоторого изменения), в основании имеющего *творческий импульс, творческий акт*. Тем самым неонституциональный «институт» как таковой является «выходом» из поля творчества, из поля свободы, из сферы духа, который предзадает «специфику», сущностную природу человека.

Здесь сам собой всплывает вопрос о том, насколько глубока «институциональная» рефлексия? Какой уровень житнетворения она может отражать? И далее в размышлениях появляются, как минимум, две основные линии, которых при серьезном научном подходе избежать невозможно, ибо они фиксируют, условно говоря, поверхностность и глубинность своеобразного «*институционального*» мира. Поверхностность соотносится преимущественно с *институциями*. В принципе именно об институциях и толкует неонституционализм, негласно предполагающий, что институт (но на самом-то деле – именно *институции!!!*) можно сформировать за *несколько лет или дней*, что собственно и находится на переднем плане у *институтостроителей*. Глубинность институционального подхода в отличие от нынешней неонституциональной поверхностности была заложена *классическим институционализмом*, когда под институтом понимались некие *духовные феномены, формировавшиеся веками, а то и тысячелетиями и соотносящиеся с постижением вечных ценностей-проблем-задач мироздания*. Недоучет, *игнорирование* этого различия не просто вносит *путаницу* в современные умы, но и весьма *затуманивает* путь постижения сложной и многоуровневой реальности, течение-дление которой совершенно неподвластно никаким амбициозным институтостроителям³⁸.

³⁷ Московский А.И. Актуальность определения предмета исследования в институциональной экономической теории: проблемы философии и методологии // Экономическая теория в XXI веке – 4(11): Институты экономики. – М.: Экономистъ, 2006. – С. 6, 12.

³⁸ *Игнорирование различия* терминов «институция» и «институт» *сознательно задано* в неонституциональной теории с тем, чтобы создать *видимость* некоей научности. О роли неонституционализма (института-нормы) можно судить из следующего утверждения И. Бирмана: «...в экономике (и схожих науках) в общем-то гадают без твердой уверенности в результате, употребляют инстинкт вместо науки, а наинаучные методы предсказаний, скажу

Если взять, к примеру, наиболее часто упоминаемый сегодня институт «демократия», который, согласно современной неинституциональной теории является, якобы, самым необходимым человеку и обществу, то непредвзятый анализ показывает, что более скрытного *противочеловечного, противолычного* феномена вряд ли можно придумать-построить, ибо на деле он несет *двойные* стандарты и служит *власти ачеловечных* по своей внутренней природе денег³⁹: деньги – всё; человек – ничто. Все другие, проектируемые и *построенные* человеком институты, – всего лишь разновременные *институции*, призванные обслуживать амбиции-притязания денежной власти. И ни о каком глубинном пласте, восходящем к уровню духовно-нравственных жизненно-человечных оснований-ценностей здесь и речи быть не может, как говорят, по определению. Но неинституционализму это *совершенно безразлично*. Он преследует четкую, но не всегда озвучиваемую цель – пытаться «объяснить явления социальной жизни, опираясь на фундаментальные положения неоклассики о максимизирующем поведении и методологическом индивидуализме» и «объединить все социальные науки на базе неоклассической теории»⁴⁰. *Экономизмический* империализм просто изменяет *форму* своих амбиций-проявлений.

Отсюда и финансово-экономический кризис, который пытаются всеми правдами и неправдами выдать за нечто такое, что будто бы покоится в глубинах жизненных процессов и от него зависит все остальное в этом мире. Стоит только поменять угол зрения: перейти от уровня институций, в выхолощенном виде сегодня называемых институтами, на уровень истинного, глубинно-духовного понимания институтов, и сразу же гламурная пелена финансово-экономического кризиса растворяется и открывается его понимание всего лишь как *одной из поверхностных* форм глубинного духовно-ценностного кризиса, который более-менее определенно-понятно можно назвать *мировоззренческим кризисом*.

Обзывание *институций* институтами (это своеобразная метка, маркер неинституционализма) носит далеко идущую цель *увековечивания временных институций* как неких норм, которые «менять нельзя», но им надо поклоняться-подчиняться, благодаря вменению их общественному и индивидуальному сознанию как неких *идолов*. Временному тем самым якобы придается статус вечного, а на понимание-постижение-творчество накладывается *жесткая узда*. Результат налицо: «Вместо свободы западный институционализированный человек – психическая машина – становится игрушкой экономических, социальных и политических манипуляций со стороны «играющих людей» сетевого Мирового правительства, когда человек превращается в шизофреника, т. е. в набор психических автоматизмов (желаний), у него, как свидетельствует психиатрия, не только теряется персонализация, но и чувство реальности. Душа человека распадается на глазах. Но, собственно, именно этого распада человеческой субъективности и добиваются постмодернисты», для которых главное – *шоу-экономика* и *шоу-бизнес* с тем, чтобы превратить человека в потребляющую и голосующую машину. «Человек-автомат или общество-автомат лишены ума, сознания и самосознания, они утрачивают субъектность,

---

не в последний раз, не выходят за рамки экстраполяции. Значение факторности не только в множественности, но и в непостоянном характере взаимодействия, а потому малой предсказуемости роли каждого отдельного фактора и их частно-конкретных сочетаний. Что же касается человеческих действий, то и при всех недавних успехах социологии-психологии нелегко угадать как слово-поступок-событие конкретно отзовутся в экономике» (Бирман И. Я – экономист (о себе любимом). – М.: Время, 2001, с. 211).

³⁹ «Здесь люди бывалые, прицерковные, объяснят сбившимся, что «демократия» (никогда не появляющаяся на публике без кавычек) есть лживый, подлый псевдоним Мировой Закулисы, плетущей и насылающей заговоры на последний оплот правоверия, что настоящее имя ей – «демонократия», в переводе бесоправство, если без экивоков» (Свящ. Вл. Зелинский. Свиток свободы // Человек. История. Весть. – К.: Дух і літера, 2006, с. 18).

⁴⁰ Нестеренко А.Н. Экономика и институциональная теория. – М.: УРСС, 2002. – С. 297.

идентичность и вообще способность к самоидентификации. Они способны только к низшим формам психической деятельности, т. е. дебилизируются и деградируются»⁴¹.

Сам же неоинституционализм, замкнувшись в своей воображаемой «самодостаточности» и «фундаментальности», не понимает того, что «механическое смешение разных концептуальных подходов ведет к появлению «институциональных козлотуров» – эклектического винегрета из институциональных представлений», а «новая институциональная теория» в своем основном массиве исследует *не экономические* явления, а проблемы политики, права, социологии, называя себя тем не менее «институциональной экономикой». Более того, в этих курсах нередко пропагандируется идея о том, что новый институционализм сменил или заместил собой институционализм классический, что, мягко говоря, не соответствует действительности. Это создает дополнительные проблемы преподавания экономической науки»⁴², а «в растущей массе литературы, посвященной институциональной проблематике, просматриваются две удручающие вещи: крайне низкий методологический уровень публикаций и почти полное незнание российскими (а еще больше украинскими – Г. З.) экономистами современных институциональных исследований в западной экономической науке. Я подчеркиваю слово «экономической», поскольку, как уже было показано, *новая институциональная экономика* (New Institutional Economics – NIE), в отличие от *старой, исходной институциональной экономики* (Old, or Original Institutional Economics – OIE), в точном смысле слова не может называться теорией, исследующей собственно экономику (в лучшем случае она исследует некоторые частные правовые аспекты экономики), – она представляет собой приложение идей неоклассической теории к анализу некоторых (!) феноменов прежде всего права, но также политики, демографии, социологии, криминала. Утверждая это, я и не пытаюсь делать оговорку «по моему мнению», поскольку не это мнение выражаю, а просто констатирую представление западных экономистов о явлении экономического империализма, известного им уже более двух десятков лет»⁴³.

Все это весьма четко свидетельствует, что современный *неоинституционализм* весьма далек не только от постижения духовного мира, духовной природы человека, но и весьма далек даже от принципов новой *постнеклассической* науки; он предстает как *модная гламурная манипулятивная идеология-технология*, преследующая цель *апологетики античеловечного, антижизненного, антиличностного предзаданно-кризисного общественно-искусственного обустройства мира сего*.

Вредоносную практическую роль неоинституционализма как оружия неолиберальной глобализации весьма доходчиво объяснил В.М. Коллонтай; «На протяжении последней четверти века неолиберальная глобализация непрерывно (на конкурентно-конфликтной основе) приводила в тесное соприкосновение и взаимодействие общества с самыми разными уровнями хозяйственного развития, с различными идейно-политическими установками, с далеко не одинаковым культурным и историческим наследием. Сформированные темпы этого процесса и полное пренебрежение к национальным особенностям придали ему невиданные противоречивость и конфронтационность. Трансплантация отдельных черт и элементов, отдельных институтов, структур и механизмов из более сильных (или более развитых в каком-нибудь отношении) стран в другие общества, как правило, не сопровождалась ни их приспособлением к новой среде, ни серьезной адаптацией к ним принимающих обществ. Неолиберальная глобализация систематически преднамеренно взламывала целостность сформировавшихся обществ и государств, существующих национально-хозяйственных комплексов, сложившихся культур, религий, систем ценностей,

⁴¹ Попов А.К. Социальная физика институтов // Экономическая теория в XXI веке – 4(11): Институты экономики. – М.: Экономистъ, 2006. – С. 41, 40.

⁴² Московский А.И. Актуальность определения предмета исследования в институциональной экономической теории: проблемы философии и методологии // Экономическая теория в XX веке – 4(11): Институты экономики. – М.: Экономистъ, 2006. – С. 10, 12.

⁴³ Там же. – С. 13-14.

приоритетов»⁴⁴. В результате – падение уровня жизни абсолютного большинства населения, резчайшая имущественная дифференциация, развал национальных экономик, прежде всего реального сектора, падение уровня образованности и культуры, деградация нравов и морали, усиление степени недоверия, дрейф на обочину маргинальной жизни⁴⁵.

И все это произошло не в последнюю очередь из-за того, что современное научное мировоззрение сделалось совсем уж *несоизмеримым с человеческим духом*, ибо сооружена была некая *механическая машина*, в которой человеку, его способностям и истинным человеческим потребностям было негласно отведено место где-то на задворках. Экономическая наука, особенно в своем *неумном подражании заморской неоклассике* в ее современных гламурных формах *экономикса* и *неоинституционализма*⁴⁶ утратила основной масштаб – *самого человека*, которым должны определяться все остальные ее масштабы. Об этом уже не один раз писали выдающиеся мыслители, но экономисты-ученые в своем *поверхностном кабинетном мышлении* предпочитают не опускаться *в сущностные глубины человека и жизни*. И в силу такого кризисно-длящегося состояния экономической науки сегодня вновь чрезвычайно актуально звучат слова замечательного русского мыслителя П. Флоренского о том, что отвлекаться можно от чего угодно (ныне в экономиксе и особенно в неоинституционализме речь идет *о полном отвлечении от человека и его личности!*) и воображать себе можно все что угодно, «но ведь эта возможность опирается на жизненную **безответственность такого мыслителя**: он заранее уверен, что его построения не придется проверять жизнью и потому фантастичность их не будет изобличена подлинными потребностями живого человека. Такому мыслителю нет дела до мира; выхватив облюбованный кусочек жизни, он ведет себе свою линию куда-то в сторону от жизни и, естественно, не получает окрика в той пустоте субъективности, куда он устремился. Он сам по себе. Но, став таким, мысленно уйдя от человечества, он становится и *вне себя*, вне себя самого: ибо, как человек, не может же он уйти от человеческой природы, а следовательно, и связи с человечеством. Но это бесчеловечная субъективность, по какому-то странному недоразумению себя объявляющая объективностью (себя!), вносит в мыслителя раздвоенность сознания, и, как мыслитель, он думает и говорит в прямой противоположности тому, что думает и говорит как человек. С кафедры он отрицает тот масштаб, которым одним только он измеряет жизнь на самом деле и который дает ему жизненные силы также и для деятельности на той же кафедре»⁴⁷ (выделено мной жирным – Г. З.).

⁴⁴ Коллонтай В.М. Глобализация и 11 сентября // Философия хозяйства, 2001, № 6. – С. 20.

⁴⁵ Комплексное и весьма подробное исследование украинских реальностей такого дрейфа проведено Н. А. Шульгой, заместителем директора Института социологии НАН Украины (см.: Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. – К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. - 448 с. Мова рос.)

⁴⁶ В этой связи можно говорить о *профессиональной некомпетентности* экономистов, прежде всего неоинституционалистов, для которых «критика перестала быть аналитическим инструментом рационального мышления. На таком фоне пышно расцвела полная, абсолютная, некритичность мышления вообще, но в особенности по отношению к идеям, заявленным западными экономистами – даже весьма сомнительные и жалкие из них заведомо воспринимаются у нас как последнее и несомненно передовое слово науки. Стал господствовать и сознательно утверждаться внутренне противоречивый и крайне ущербный принцип плюрализма мышления, который подавил представление о том, что мышление есть общественный феномен» (Московский А.И. Актуальность определения предмета исследования в институциональной экономической теории: проблемы философии и методологии // Экономическая теория в XX веке – 4(11): Институты экономики. – М.: Экономистъ, 2006, с. 15).

⁴⁷ Флоренский П. У водоразделов мысли: Черты конкретной метафизики. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – С. 344.

И в заключение вновь об идолах и демонологии. Как пишет Н.Б. Шулевский, «есть над чем задуматься, но, к сожалению, нечем думать. Или разум покинул науку, или наука отказалась от услуг разума... не ученый использует демонологию, а наоборот, демоны дают урок ликбеза ученому»⁴⁸. И у этой демонологии есть весьма четкий и ясный критерий: преклонение всему, чему угодно, но не *Чело-Веку*, не человеческой личности. Н.А. Бердяев писал, что «отречение от человека приводит к *безумной пустоте* понятий»⁴⁹ (выделено мной – Г. З.) и происходит это потому, что человек, создав мир идолов (институт-норма – наиболее распространенный модный идол среди современных отечественных экономистов!), сам может быть того не желая и не замечая, сознает «себя одной из внешних, объективированных вещей мира», а поэтому «не может быть активным познающим субъектом»⁵⁰.

Это же подтверждается Л.Н. Толстым, когда он всесторонне высказывался о *паразитизме науки*, прежде всего общественной. Из его наследия можно вполне обосновано сделать вывод, что «не зная и не понимая человека как личность, общественные науки придумывают законы и правила сразу для всего общества и человечества, насильственно затем принуждая индивидов жить по своим искусственным уставам, создавая для поддержки и осуществления этого насилия массу институтов и организаций»⁵¹.

И уже впору говорить не об экономической науке, а о некой *экономической демонологии*, которая вездесуще явила себя в гламурной содержательно пустой форме-упаковке «экономического института». Неразмышляющему большинству почти что рай: научился *почаще без повода и смысла* с первого раза выговаривать слово «институт» или «институциональный» – то уже, как минимум, получи диплом кандидата экономических наук. Поэтому-то и страна по числу кандидатов и докторов экономических «впереди планеты всей», но вылечить кризисную экономику некому: «институты» – всего лишь та дорогостоящая «халва», от которой во рту слаще не становится.

Но более сущностно и жизненно, спасительно: «Русский язык – это роскошный барин, умеющий за себя постоянно. За почтение к себе он возвысит человека до мага. Но за презрение, засорение и порчу он *изувечит подсознание и опустит интеллект до тупости*. Современные псевдоинтеллектуалы настолько туманно выражаются, что сомневаешься в ясности их понимания того, о чём хотят сказать»⁵². Но такое непонимание весьма серьезно ставит вопрос о жизненной цене, ибо «когда человек тонет, а его спасают америклопы, то он не думает о цене этого спасения, хотя вполне возможно, что спасли его-то в качестве живого материала для биоэкспериментов. Искать новое и лучшее можно, но не ценой тотального отрицания жизни и смысла, ибо здесь нарушается та незримая грань, за которой уже не человек что-то ищет, а его уже нашло ничто, сделав его орудием своих исканий новых жертв»⁵³.

Г.В. Задорожный
главный редактор

⁴⁸ Шулевский Н.Б. Терроризм в зеркале философии // Философия хозяйства, 2005, № 3. – С. 111.

⁴⁹ Бердяев Н.А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – С. 54.

⁵⁰ Там же. – С. 62.

⁵¹ Шулевский Н.Б. проблемы науки и хозяйства в творчестве Л.Н. Толстого // Философия хозяйства, 2008, № 4. – С. 240.

⁵² Из лекции Ю. Ларичева «Основы парадоксальной философии. Теоретическое обоснование психотронного оружия».

⁵³ Шулевский Н.Б. Встречи с Иным в философии хозяйства Ю.М. Осипова. – М.: ТЕИС, 2007. – С. 19.

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК: 330.[334.012.2+005.5]

**ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР УНІВЕРСУМНОГО РОЗВИТКУ
ЛЮДСТВА****Балуєк О.О., аспірантка***Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна*

Сьогоднішнє завдання: необхідно довести свою близькість до трагедії сучасності, а потім якнайскоріше долати її. Зрозуміло, подолання – найважче. Жоден творець не в силах відродити будівлю з руїн, якщо у нього немає позитивного ідеалу, якщо він не створив своєї шкали цінностей і власної школи істини, які подібні до оплоту майбутнього в сьогоднішні.
Блас де Отєро

Постановка проблеми у загальному вигляді. Економічна дійсність різко змінила основу свого розвитку. Сучасне життя говорить про те, що прибуток більш не може існувати у якості головної цілі функціонування економічної системи. Прибуток повинен бути лише засобом, основою розвитку, а ціллю має стати людина, яка має вийти з кола споживацтва та почати реалізовувати себе, виходячи зі своєї духовно-моральної природи. При цьому дуже важливо спиратися на те, що цінністю українського народу був соціально-економічний розвиток, а не просто економічний, що його ментальність – це ментальність хазяїна, котрий піклується не про чистий прибуток, а про цілісний розвиток господарювання для себе, для своїх нащадків, про збереження умов для їх життя не як простого виживання, а з метою досягнення щастя як цінності - відчуття повноцінності та радощів життя.

Аналіз досліджень та публікацій. Різні аспекти людської діяльності досліджувалися практично усіма вітчизняними і закордонними вченими-економістами, тому що економіка, економічна діяльність є більш конкретною формою людської діяльності, котра у широкому сенсі співпадає з самим господарством. Економіка - це специфічна історична форма людської діяльності у межах економічної цивілізації. Разом з тим слід вказати, що серед усіх вчених-економістів є й такі, котрі намагалися досліджувати людську діяльність як цілісний соціально-економічний феномен. Це, насамперед, класики економічної теорії: У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Ф. Кене, Л.ф. Мізес, К. Маркс, Ф. Енгельс, Дж. Ст. Мілль, А. Маршалл, Й. Шумпетер, Р. Барр, М. Туган-Барановський, О. Чаянов, В. Ойкен, Ф. Хайек та інші. В сучасній науці серед тих дослідників, котрі аналізують господарську діяльність людини з точки зору її цілісності, слід назвати В. Броницьку, О. Бузгаліна, С. Вовканича, А. Гальчинського, В. Гейця, Г. Григоряна, А. Грималюка, М. Делягіна, В. Єльмеєва, Г.В. Задорожного, А. Колганова, Л. Лєскова, В. Мазура, Ю. Осіпова, О. Панаріна, В. Тарасевича, А. Чухна, Л. Яковенко та інших.

Об'єктом дослідження є господарство та господарська діяльність як фактор універсумного розвитку людства.

Предметом дослідження є сфера людської діяльності як процесу господарювання та її зміни у сучасних умовах.

Метою статті є пошук шляхів оптимального вирішення господарчих проблем, визначення змісту та шляхів господарчої діяльності на основі тих змін і тенденцій, що спостерігаються під впливом переходу людства до економіки знань і становлення глобального економічного господарства.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зараз стан ошуканості та самообману є загальноприйнятим, модним та навіть народним! Тому нібито не зостається нічого іншого як визнати цей стан нормальним. В іншому випадку прийшлося б зіштовхнутися з суровою, неприглядною картиною реальності, котра зовсім не радує у відношенні соціальних перспектив та долі майбутніх поколінь. Поступово змінюються звичні поняття часу та простору, руху та спокою, необхідності та випадковості, достатності та надлишковості, змінюються базові цінності та сенс життя, співвідношення матеріального та духовного, реальності та вимислів. Останнім часом у соціумі спостерігається тенденція поширення таких почуттів, як розчарування, незадоволеність, розгубленість, страх, песимізм. Людина у сучасному світі – це особа, що загубилася в різних потоках комунікації, яка не має певної системи цінностей, уявлень про права, обов'язки та не несе відповідальності за свої вчинки. Мета збільшення прибутку як самоціль розвитку, жорстка конкуренція та нещадне поглинання природних ресурсів – це те, що ставить під загрозу майбутнє людства!

Екологічна криза пов'язана з економічною та духовною кризою, тому можна говорити в цілому про глобальну цивілізаційну кризу. Неможливість вирішення таких проблем локально, на місцевому рівні, змушують людину повернутися до цілісного, всесвітнього, універсального світогляду та світоустрію.

Проблема виходу сучасної економічної науки з глибокої кризи сьогодні співвідноситься з загальним фокусом процесу глобалізації – проблемою соціального та людського її виміру, у котрому концентруються усі виклики та ризики сучасного і майбутнього глобального суспільства [1, с. 3]. Тому вирішальним завданням стає розробка «спасительного людського господарства» [2].

Будучи частиною всесвіту, людство повинне дійти до усвідомлення себе як складової частини суспільства, яка також потерпає від руйнівної сили, створеної нею ж самою, якщо вона порушує закони природи, закони гармонійного існування людства. «Людство підійшло до тієї межі, коли все залежить від самої особистості, і тільки від неї. І тому суспільство повинно допомогти формуванню нової людини, яка б мала такі основні якості: бути Людиною, мати любов та повагу до всіх форм і проявів життя, що поєднується зі здатністю до критичного, реалістичного мислення та глибоко осмисленої практичної дії», – стверджує Е. Фромм [3]. Розроблені В.І. Вернадським ідеї ноосферної концепції сприяють формуванню особистості, яка усвідомлюючи себе частиною всесвіту, здатна нести відповідальність за вчинки перед суспільством і природою [4]. Формування свідомості особистості неможливе без розуміння своєї причетності до природи та соціуму як її складника, без прагнення до формування в собі особистісної відповідальності за ноосферу як середовище, і як продукт людської життєдіяльності, а також без усвідомлення себе як суб'єкта, що творить ноосферу, розумно використовує, береже і відтворює її [5]. Ідея гармонізації буття, яка ґрунтується на вищих цінностях добра, істини, краси і справедливості, маючи гуманістичну спрямованість, тісно пов'язана з усіма сторонами і відносинами життя та впливає на свідомість у сфері господарства. Враховуючи те, що господарська свідомість пов'язана з процесами творення, а не руйнування, вона поступово трансформується в напрямку усвідомлення вищих цінностей людства на основі з'єднання кожного окремого індивіда та Універсуму.

Але якщо не буде знайдено шляхів оптимального вирішення господарчих проблем як у регіонах, так і в планетарному плані, то неможливо буде визначити стратегію людської діяльності.

Історія людства свідчить, що джерелом його розвитку є діяльність людини, котра прагне до постійного вдосконалення умов свого проживання, а тому увесь час шукає нові шляхи задоволення цього прагнення. В ході історичного розвитку змінювалися засоби виробництва, виробничі відносини, а також і сама людина. Полем цих змін була не лише

природа як середовище, звідки людина брала необхідні ресурси та черпала ідеї, але й сама людська діяльність, завдяки якій змінювалася природа, а одночасно і людина, її світосприйняття та світогляд, форми і методи обробки природи, тобто технології [6]. Проблемами господарства є не тільки економічні, технічні та технологічні проблеми, але також й філософські та культурологічні. Всі вони фокусуються в людині, її свідомості та душі. Світ, як і завжди, “обертається навколо людини”, і від людини, її духовності, філософського потенціалу врешті-решт залежить формування “розумного середовища” – ноосфери.

Сучасна фундаментальна зміна у науковому знанні зводиться до того, що головною новою парадигмою наукового пізнання стає парадигма людської діяльності, істотні риси якої, за словами С. Кримського, розглядаються як універсальні показники творчої здатності Універсуму. «Вже поява вчення про ноосферу, котре доводить, що сама природа з боку своїх внутрішніх закономірностей приходиться до необхідності конструктивної діяльності в рамках коеволюції людини і природного буття, свідчить про продуктивність діяльнісної парадигми. Зрозуміло, тут припускається не тотожність творчих сил природи і людини, а те, що сама аналогія з людською діяльністю евристична для моделювання усіх явищ фізичного та органічного життя» [7, с.178].

По-друге, людина та її цілісна діяльність лише частково досліджується наукою, але в цілому і у головному вона опинилася за межами наукового з нею спілкування: «людина і все, що пов'язане з нею, не тільки і не стільки об'єкт наукового дослідження, скільки об'єкт філософських осмислень, включаючи й релігійні» [8, с. 7]. Тому у сучасному пізнанні головне місце відводиться свідомості людини, завдяки якій формуються усі уявлення і характеристики, категорії та показники економіки. Тобто у економіці немає нічого, крім ідеального: ні вартість, ні ціни, ні навіть гроші не існують десь поза головами людей і людських свідомостей, вони усі належать ідеальному світу і самі є суть ідеальністю [8, с. 22].

По-третє, дві головні спроби пояснення вартості фізичними властивостями благ - затраченою працею (марксизм) чи існуючою в благах корисністю (маржиналізм) - так і залишилися науковими гіпотезами, вони «виявилися невдалими і зазнали довершено логічного краху, що, правда, не заважає прихильникам традиційної економічної науки продовжувати сповідати ці не відповідаючі реальності концепції» [8, с. 19].

Однак поки що не можна стверджувати, що у сучасній економічній науці створена науково обґрунтована концепція людської діяльності, котра відображає цілісність господарювання сучасної людини з точки зору смислу її життєдіяльності та зміни природного середовища у їх коеволюційному розвитку. Більше того, можна вказати, що економізм як пануюча зараз економічна теорія досить далекий навіть від постановки завдання аналізу цілісності людської діяльності. Більш того, він не може цього зробити в силу обмеженості свого предметного поля аналізу.

Втім така концепція потрібна з огляду на ряд причин. По-перше, людство вступило в такий період свого існування, коли подальший його розвиток у тому напрямку, який був характерний для ХХ століття, може привести до катастрофи, а тому його діяльність повинна надалі визначатися імперативом виживання, тобто не допущенням катастрофічних сценаріїв розвитку. Наука, в тому числі й економічна, повинна чітко обґрунтовувати заборони щодо тих проєктів, рішень і шляхів виробництва, котрі можуть нанести непоправиму шкоду людині та природі.

По-друге, виходячи з цього, сама наука через свій внутрішній розвиток входить в новий період вироблення знання - постнекласичного, коли головним об'єктом її досліджень стає людинорозмірний комплекс, де сам дослідник знаходиться всередині такого комплексу і його дії не можуть бути нейтральними і визначатися лише цілераціональністю. Актуальною стає цінніснараціональна діяльність, а це потребує зміни наукових орієнтирів як у самому дослідженні, так і у реальній людській діяльності.

По-третє, у сучасному світі панує невизначеність і значно зростають соціальні, екологічні, економічні, антропологічні та інші ризики. Для їх виявлення і успішного

запобігання потрібно цілісне знання життєдіяльності людини, котре тільки й може "вловлювати" ці ризики, оцінювати сферу їх дії та глибину, а також розробляти наукові сценарії запобігання їм.

Можна назвати й інші причини, але уже і цих основних досить, щоб зрозуміти, що цілісне осмислення людської діяльності у сучасному світі є надзвичайно актуальним завданням науки, перш за все економічної теорії, яка вивчає соціально-економічні відносини між людьми у сфері господарства [6].

На сьогоднішній день дослідження господарської діяльності є вельми актуальним. Від Платона і Аристотеля простежено історію філософського осмислення господарства. Дуже важливим є побачити єдине в багатоманітті, а багатоманіття в єдиному, і завдяки такому підходу сформулювати універсальні принципи позитивного функціонування господарства, коли людина стає співрозмірною буттю. Тому нам слід говорити про такі соціокультурні виміри концепції господарства: людина та її господарство, господарство та природа, господарство та культура, господарство та творчість, господарство та наука, господарство та етика, господарство та мистецтво, господарство як планетарне явище та космічний феномен. Деякі з них ми намагаємося осмислити в даній статті.

Перш за все, доцільним буде провести аналіз основного, вихідного поняття – поняття «господарство», зіставити його різні смисли, котрі вироблені у науковій літературі.

Як відомо, початковий смисл поняття "господарство" пов'язаний з організацією безпосередньої життєдіяльності людини, її боротьбою за виживання. У «Словнику російської мови» С.І. Ожегова господарство має визначення в контексті економічної діяльності, а саме: «спосіб виробництва, сукупність виробничих відносин того чи іншого громадського укладу». Синонімом господарства, згідно С.І. Ожегова, є економіка. Наводиться також ряд приватних визначень господарства - господарства як «роботи по дому, влаштування побуту, домашнього життя, сім'ї» [9, с. 707].

Початок філософського осмислення господарства пов'язують з іменами Платона, Аристотеля, Ксенофонта. Трактат «Домострой» Ксенофонта навчає господарській мудрості як умінню управляти світом речей за умови наслідування встановленому порядку відповідності речей своїм місцям. У стародавніх греків слово "ойкономія" мало два смисли: "дім" і "закон". Аристотель (роботи "Нікомахова етика", "Політія") "ойкономію" тлумачив як господарство в широкому, тобто філософському розумінні слова. Як релігійний борг розглядав діяльність кожної людини видатний філософ-теолог Середньовіччя Хома Аквінський, пропагандуючи при цьому активний підхід до земних дій. «Ойкономія», згідно затвердженій в російській думці кінця 15 в. філософії Іоана Дамаскіна, є розділом філософії. Як зазначає Т.В. Чумакова, Іоан Дамаскін розділив філософію на теоретичну та практичну, до практичної відносив етику, економіку (др.-рус. домостроительное) та політику. Таким чином, «домостроительное», займаючи середнє положення поміж етикою та політикою, по суті є філософією людського життя, котра зайнята пошуками духовних підстав повсякденності [10].

В Середні віки на Русі уставом господарчого повсякденного життя був «Домострой», котрий було складено, як вважають історики, московським священником Сільвестром.

Саме у Новий час відбувається предметне розмежування філософії та економічного знання, з'являється політична економія, що займається питаннями продуктивної і непродуктивної діяльності, природою та джерелами багатства. Для засновників політекономії А. Сміта і Д. Рікардо економіка стала синонімом хрематистики, оскільки створювалася як наука про суть і причини багатства [11]. Економічна сфера стала розглядатися як самодостатня і найбільш важлива з усіх інших сфер господарства.

У кінці XIX – першій половині XX століття виникає ідея розгляду світу через призму господарства. Однією з заслуг М. Вебера є дослідження процесу становлення і розвитку господарства в культурно-історичній діяльності людини. Спираючись на роботи великих істориків культури, соціологів (переважно німецьких дослідників), він в рамках економічної

історії ґрунтовно розробив один із її напрямів - господарську історію. Особливе місце у цьому відношенні в його дослідженнях належить роботі «Історія господарства».

Осмилюючи місце і роль господарської діяльності в житті людини, М. Вебер розглядає господарство як необхідну сферу культури. Пов'язуючи господарство з виробничо-економічною діяльністю, він, разом з тим, зазначає, що історія господарства повинна рахуватися як з елементами зовнішньоекономічного порядку - такими, як політична влада, соціальна структура, магічні та релігійні моменти, нарешті етика [12, с. 21]. М. Вебер вважав, що на господарство разом з економічною складовою діють психологічні, соціальні, ціннісні, інституціональні чинники. Звернемося до класичної роботи М. Вебера «Історія господарства». В розділі «Основні поняття» він пише: «Ми називаємо будь-яку діяльність господарчою, тому що вона спрямована на піклування про бажані корисні дії чи на можливість їх досягнення» [12].

Також слід відзначити праці М.І. Туган-Барановського, який дослідив різні рівні та форми організації господарства, займався проблемою особистого і безособового в господарстві, обґрунтував роль діяльнісного підходу М.О. Бердяєва, що поклав в основу вчення про господарство ідею онтологізації особи. М.І. Туган-Барановський вважав, що одним із найважливіших наукових принципів політекономії як науки про господарство є "економічний принцип": людина у своїй господарчій діяльності повинна намагатися отримати найбільшу вигоду з найменшою затратою сил. На його думку, практичні потреби та інтереси визначають організацію всього людського господарства, останнє ж є нічим іншим, як пристосуванням зовнішнього матеріального середовища до потреб людини. Друга половина ХХ ст. відзначена диференціацією та формуванням окремих специфічних напрямків філософського дослідження. Серед них філософія економіки, яка претендує на самостійність як галузь соціального знання з окресленим власним змістом, сутністю та функціями. У працях видатних представників філософської думки другої половини ХХ ст. - Д. Белла, М. Кастельса, Е. Тоффлера, В. Іноземцева представлені науково-теоретичний та соціально-практичний потенціали так званої постіндустріальної економіки або «економіки, заснованої на знанні» [13].

«Великий тлумачний словник української мови» зміст поняття «господарство» розкриває у традиційному смислі, у значенні виробничої, економічної діяльності. Але разом з тим автори словника у якості синоніму «господарство» дають поняття «господа», пов'язуючи його за змістом з поняттям «домашнє житло», «домівка» [14, с. 193]. Етично-ціннісний відтінок має приведені поняття «господарювати»: «старанно та дільно наводити порядок де-небудь; порядкувати». Саме цей аспект у розтлумаченні терміну «господарювати» та «господарство» можна прослідити у творчому доробку С.М. Булгакова.

Сам господарський процес слід розглядати як єдність двох начал – свободи та необхідності, які виключають одне одного, якщо розглядати їх окремо. Забезпечення матеріальних потреб задля життя є лише первісним та необхідним у феномені людського господарювання. Визнаючи ідеальні потреби, дослідники проблем філософії господарства С.М. Булгаков, Ю.М. Осіпов вказують на вищу потребу людини – потребу світотворення, творчої самореалізації. С.М. Булгаков зазначав, що саме в творчості, світоперетворенні має свій вираз свобода [11].

Усвідомлена здатність до праці є вираженням свободи як основи творчого процесу. Концепція предметної самореалізації людини за К. Марксом, є виявом людської діяльності як взаємовідношення суб'єкта та світу, що його оточує, в якому суб'єкт відтворює себе. Діяльність людини, що «спрямована на благо», дозволяє розвивати в собі здатності та таланти, сприяє відтворенню їх у виробленому предметі, який містить у собі міру досягнутого людиною матеріального та духовного процесу. Якщо господарство розглядати як творчу самореалізацію, то воно постає як явище духовного життя. Надання такого статусу сприяє зміні господарчого світогляду, формуванню нового бачення місця та ролі особистості у господарських взаємовідносинах, у ставленні до навколишнього середовища. Усвідомлення себе як частини природи, дбайливе ставлення до оточуючої природи є реальним виявом не

лише культури та гуманності, але й запорукою раціонального освоєння світу. Тому визначення ефективності господарської діяльності повинне здійснюватися не лише з точки зору мінімізації витрат при незмінній кількості та якості виготовленої продукції, але й з позиції дотримання принципів ноосферного господарювання – свободи та особистості.

Не можна не погодитись з думкою Ю.М. Осіпова: «Шлях філософського осмислення господарства є дуже тернистим. Господарство – складний природно-техніко-соціальний процес, феномен культури. Зрозуміти господарство – зрозуміти практично увесь світ, його явні та глибинні смисли, загальну еволюцію та масу конкретних тенденцій. Господарство – неймовірно складне явище, під стать самому життю, а тому філософія господарства дуже непроста» [15, с. 10].

Також Ю.М. Осіпов наголошує на тому, що господарство – «дуже важливе слово, а головне - об'ємне за смислом. Якщо трохи порозмислити, то в ньому можна почути далеко не одне лише виробництво і споживання благ, їх розподіл і оцінку, а дещо більш об'ємне та значиме, а саме, не більше і не менше як життя, що забезпечується і розбудовується людиною. Життя – це господарство, а господарство – життя» [16, с. 18].

С.М. Булгаков писав про те, що «боротьба життя з ворожими силами природи у цілях захисту, затвердження та розширення, в прагненні заволодіти ними, приручити їх, зробитися їх господарем і є те, що – в самому широкому та попередньому сенсі слова - може бути названо господарством». Або ж «господарство є боротьба людства зі стихійними силами природи в цілях захисту та розширення життя, підкорення та олюднення природи, перетворення її в потенційний людський організм» [17, с. 39]. Згідно з С.М. Булгаковим, якщо господарство є формою боротьби життя зі смертю та знаряддям життя, то можна сказати, «що господарство є функцією смерті, яке викликане необхідністю самозахисту життя. Воно в самому основному своєму мотиві є невільна діяльність, цей мотив – страх смерті, що є властивим усьому живому» [17, с. 41]. Головною ознакою, яка встановлює господарчу діяльність, за думкою С.М. Булгакова, є наявність зусилля, труда, котрі спрямовані до певної цілі. Таким чином «господарство є трудова діяльність. Праця, притому підневільна, відрізняє господарство» [17, с. 42]. Господарство у формі трудової діяльності виконує функцію духовно-практичної адаптації людини до світу, гармонізує суб'єктно-об'єктні відносини.

Таким чином, починаючись з рівня окремого індивіда, саме господарство не повинне ототожнюватися тільки з якою-небудь однією стороною життя і обмежуватися жорсткими рамками, оскільки, насправді, воно і простягає свої межі далеко за територію окремої країни або навіть групи країн.

Разом з тим історія людства довела, що гідне вирішення завдань розвитку людства можливе тільки на засадах співпраці, кооперації, партнерства, де відносини взаємодії, співпраці різних суб'єктів сповідують ціннісно-раціональні підходи до господарських явищ, коли враховуються більш глибинні цінності, де першочергового значення набувають процеси олюднення, ціннісної конкурентоспроможності та мотиви діяльності людини як цілісної істоти.

Звернемо увагу на те, що сам термін «ціннісно-раціональний», так би мовити, має в собі те, що об'єднує (цінність) і те, що робить свою протидію (раціональність). Раціональність робить з людини раціонального економічного індивіда, головною метою якого є постійне задоволення все більш зростаючих потреб, що проявляється у прагненні до постійного збільшення, перш за все матеріального, багатства. Відомий німецький соціолог М. Вебер, який глибоко досліджував проблему соціальних дій, розрізняв формальну і сутнісну раціональність. Він вважав, що формальна економічна раціональність визначається мірою технічно можливого для економіки і усвідомленого розрахунку. "Сутнісна раціональність, – стверджував він, характеризується механізмом, за допомогою якого забезпечення певної групи людей життєвими благами досягається економічно орієнтованою соціальною дією, що враховує у минулому, сьогоденні або у майбутньому певні ціннісні постулати, незалежно від природи цих цінностей" [18, с. 85]. У ході подальших своїх міркувань він довів: "суто

формальна раціональність грошових розрахунків повинна розглядатися як другорядна або навіть як суперечна кінцевим цілям, що зумовлюються вищими цінностями" [18, с. 86].

Цінність виступає як благо для людини, тобто щось позитивне, важливе для його життєдіяльності, все те, що задовольняє захоплює і збагачує людину, творить його буття, наповнює людське життя всебічним змістом. Російський релігійний філософ Н.О. Лоський визначав цінність як щось всепроникливе, що визначає сенс і всього світу в цілому, і кожної особистості, і кожної події, і кожного вчинку. Також він звертав увагу на те, що «все життя рухається любов'ю до цінностей» [19]. Цінність - це щось переважне для людини, що спонукає його до активної діяльності і надає їй позитивний сенс, орієнтує людину в світі і націлює його на конкретні вчинки.

Вважається, що сам світ вже спочатку володіє такими властивостями ("ціннісна предметність", або "цінність в потенції"), які можуть мати позитивне значення для людини в його багатогранній життєдіяльності. Однак цінності не притаманні предметам і явищам самі по собі. Вони виявляються тільки в ході активної взаємодії людини з навколишнім світом, тобто в рамках духовно-практичної діяльності, в лоні суспільних відносин. Образно кажучи, цінність "народжується" в точці зустрічі людини і світу.

Російський філософ-просвітитель XVIII в. Н.І. Новиков вважав, що без людини вся природа мертва, весь порядок не що інше, як хаос, що в нас все з'єднується, нами відкривається у всьому премудрість, стрункість і перша точна краса.

Саме загальнолюдські цінності, орієнтовані на твердження «людського в людині», набуваючи загальнозначущих соціально-моральних смислів, ставали тією духовною силою, яка сприяла об'єднанню людей, знімала соціальну напругу, забезпечувала згоду в суспільстві.

Філософи-аксіологи обґрунтовують епоху, в якій ми живемо, як час «зміни» ціннісних орієнтацій людства. Судячи з усього, в особливий блок загальнолюдських цінностей слід виділити ті життєсенси сучасної культури, які йдуть на зміну світоглядним установкам і цінностям техногенної цивілізації, ті, якими відкидається «цільове» прагматичне ставлення до людини та її діяльності, до природи, суспільного життя - стверджується цінніснораціональна гуманістична свідомість. Це цінність життя на планеті, цінність людського життя, усвідомлення небезпечних наслідків техногенного розвитку, що ставлять людство на межу фізичного і духовного виживання. Це цінність людської індивідуальності, суб'єктивності особистості. Щоб в умовах соціуму, що стрімко розвивається, людина не «втратила себе», була здатна до самоідентифікації і самореалізації у всіх нових ситуаціях, вона повинна володіти якимось «особистісним стрижнем» - усвідомленням себе як індивідуальності, вільної та самостійної. Це нові ціннісні установки на взаємовідношення «людина - природа», на стратегію людської діяльності.

Все більш значущими для суспільної свідомості стають цінності миру між державами і народами, ідеї толерантності, соціальних компромісів. Отже, сам процес «зміни» ціннісних орієнтацій сучасного людства свідчить, що постіндустріальний розвиток, при всій його суперечливості, невизначеності, соціальної дискомфортності, «дефіциті духовності» і т.д., тим не менш, виявляє тенденцію гуманізації суспільства, надає людству можливість не тільки «виживання», але і вдосконалення його життя, що необхідно припускає зміну смисложиттєвих установок в суспільній свідомості і самосвідомості кожної людини.

Освітні системи зобов'язані відповісти на «виклики» такого плану, які, проявляючись в конкретиці сучасного світу, мають сутнісний універсальний - загальнолюдський характер. Тим більше, що зазначені вище ціннісні зміни - це сучасні смисли універсалій культури (космос, природа, людина, суспільство, діяльність). Даними універсаліями створюється «концептуально-світоглядний каркас» суб'єктивного світу людини. Нове смисложиттєве їх наповнення є особливо значимим для формування в освіті сучасної ціннісно-світоглядної позиції його суб'єктів.

Названі вище зміни пов'язані також із сучасними смислами таких «основних цінностей», як соціально-політичні, які визначають життєдіяльність «сукупних суб'єктів»: людства в цілому, нації (стану, класу, покоління, політичної партії і т.д.), невеликих

контактних груп (сім'я, науковий колектив, молодіжне об'єднання), як моральні цінності конкретної людини (індивіда, особистості). Отже, орієнтація на сучасні смисли соціально-політичних і моральних цінностей у формуванні змісту освіти - необхідна умова індивідуального розвитку суб'єкта як соціально-активної, морально відповідальної особистості.

Висновки. На сучасному етапі розвитку необхідне нове осмислення розуміння сенсу господарства, взаємин людини та природи, можливостей розвитку науково-технічного прогресу та його впливу на навколишнє середовище, особливої ролі етичних заборон та екологічних імперативів.

На сьогоднішньому етапі необхідно зрозуміти суть господарства та основні напрями розвитку людства для того, щоб дії людини, котра повинна продовжити творіння світу, не призвели до катастрофи. Перш за все, треба пам'ятати, що людина є природною складовою біосфери, що виникнувши в результаті її еволюції, на неї, як і на всі живі види, поширюються закони розвитку біосфери.

Стабільний розвиток господарства неможливий без його гуманізації, без становлення ноосферної свідомості, дотримання морально-етичних норм, важливе значення у формуванні яких має освіта. Гуманістичний світогляд, що ґрунтується на особистісному ставленні до світу та діалогічному мисленні, сприяє формуванню глобального мислення та загальнолюдської свідомості, дозволяючи долати обмеженість людської свідомості, сприяє створенню відчуття належності до спільноти, причетності до Універсуму, є основою вільного вибору. Освіта як засіб передачі знань, досвіду та культури наступним поколінням здатна забезпечити формування гармонійної людини, яка зможе в умовах глобальної кризи взаємодіяти з іншими, природою і, врешті-решт, для виживання людства в сучасних умовах [13].

Література:

1. Задорожний Г.В. Хозяйство как «поле» реализации духовно-нравственной константы антропного принципа / Г.В. Задорожний // Вісник ХНУ. Економічна серія. – 2011. - № 921. - С. 3-12.
2. Задорожний Г.В. Иначе возможное как со-творчество человечности (размышления о главном в связи с кризисом экономической науки): [сб. науч. докл., 2009-2011 гг.] / Г.В. Задорожний - Полтава: Скайтек, 2011. – 258 с.
3. Фромм Э. Иметь или быть/ Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 314 с.
4. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский // Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1991. – С. 503-512
5. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учебное пособие для студентов педагогических вузов / А.В. Мудрик. – М.: Академия, 2003. – 200 с.
6. Задорожний Г.В. Людська діяльність: зміст і трансформація структури у сучасному господарському розвитку: [монографія] / Г.В. Задорожний, І.В. Колупаєва. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2009. – 158 с.
7. Крымский С. Экспликация философских смыслов / С. Крымский – М.: Идея-Пресс, 2006. – 344 с.
8. Осипов Ю.М. Философия хозяйства. В двух книгах / Ю.М. Осипов. - М.: Юристъ, 2001. - 624 с.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Рус. Яз., 1988. – 750 с.
10. Чумакова Т.В. В человеческом жителстве мнози образы зрятся. Образ человека в культуре Древней Руси / Т.В. Чумакова. – СПб., 2001. – 239 с.
11. Тутов Л.А. Философия хозяйства: предмет и методы исследования: Дис. д-ра филос. наук: 09.00.01 / Л.А. Тутов. – Иваново, 2005. - 324 с.
12. Вебер М. История хозяйства. Город / М. Вебер. – М.: Кучково поле, 2001. – 576 с.
13. Майстренко С.В. Філософія господарства у системі взаємовідносин «Природа – людина – мораль» / С.В. Майстренко // Фінансовий простір. – 2011. - № 2 (2). – С. 138-143.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
15. Осипов Ю.М. Опыт философии хозяйства. Хозяйство как феномен культуры и самоорганизующаяся система / Ю.М. Осипов. – М.: Изд-во Московского университета, 1990. – 382 с.
16. Осипов Ю.М. Почему философия хозяйства? / Ю.М. Осипов // Философия хозяйства. – 2001. - № 1. - С. 17-24.
17. Булгаков С.Н. Философия хозяйства/ С.Н. Булгаков. – М.: Наука, 1990. – 412 с.
18. Weber M. Economy and Society [Vols. 1-2]. - N-Y., 1968. – 212 p.
19. Лосский Н.О. Боже, і світове зло / Н.О. Лосский. — М., 2002. – 340 с.

У статті проведено аналіз основного, вихідного поняття – поняття «господарство», зіставлено його різні смисли, які вироблені у науковій літературі. Розглянуто питання щодо гідного вирішення завдань розвитку людства, котре можливе тільки на засадах співпраці, кооперації, партнерства, де відносини взаємодії, співпраці різних суб'єктів сповідують ціннісно-раціональні підходи до господарських явищ, коли враховуються більш глибокі цінності, де першочергового значення набувають процеси олюднення, ціннісна конкурентоспроможність та мотиви діяльності людини, як цілісної істоти.

Ключові слова: господарство, співпраця, кооперація, партнерство, цінності, людина, людяність, природа.

ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР УНИВЕРСУМНОГО РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Балюк Е.А., аспирантка

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

В статье проведен анализ основного, исходного понятия – «хозяйство», сопоставлены его различные смыслы, которые существуют в научной литературе. Рассмотрены вопросы о достойном решении задач развития человечества, которое возможно только на основах сотрудничества, кооперации, партнерства, где отношения взаимодействия, сотрудничества различных субъектов исповедуют ценностно-рациональные подходы к хозяйственным явлениям, когда учитываются более глубокие ценности. Первоочередное значение приобретают процессы очеловечивания, ценностная конкурентоспособность и мотивы деятельности человека как целостного существа.

Ключевые слова: хозяйство, сотрудничество, кооперация, партнерство, ценности, человек, человечность, природа.

ECONOMIC ACTIVITY AS A FACTOR IN HUMAN DEVELOPMENT

Baliuk H., graduate student

V.N. Karazin Kharkov National University

The paper analyzes the main coming concept – the concept of “economy”, compares the various meanings, which have been studied in the literature. The questions of decent solving problems of human development are considered. Such a development is possible only through collaboration, partnership, where the relationship of interaction, cooperation between different subjects profess in key of value – rational approach to economic phenomena. The process of humanization, value competitiveness and motives of the person as a holistic being have the highest priority in this case.

Key words: economy, cooperation, partnership, valuables, human, humaneness, nature.

Надійшла до редколегії 27.02.2013 р.

Науковий керівник: Задорожний Г.В., д. е. н., проф.

© Балюк О.О., 2013 р.

УДК 339.5(075.8)

**ОТ СОВМЕСТНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕРЕЗ ДАРЕНИЕ И
ВЗАИМОДАРЕНИЕ К ОБМЕНУ И ТОРГОВЛЕ****Кривуц Ю.Н., к. э. н., доцент***Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

Постановка проблемы. Внешняя (международная) торговля как одна из форм международных экономических отношений – продукт исторический. Она возникла и получила развитие на определенном этапе эволюции общества, его производительных сил. Переход от натурального хозяйства к товарному производству и обращению – рубикон процесса.

Анализ последних источников и публикаций. Абсолютное большинство зарубежных (Е.Н. Сидорова, В.И. Фомичев и др.) и отечественных (Т.В. Кальченко, Ю.Г. Козак, Н.С. Логвинова, О.В. Мирошниченко, Л.П. Петрашко, Т.М. Цыганкова и др.) исследователей проблемы отмечают предпосылки и раскрывают сущность внешней (международной) торговли. Лишь А.А. Сусоколов в фундаментальном труде «Культура и обмен: Введение в экономическую антропологию» (М.: SPSL « Русская панорама», 2006), А.А. Мазараки в книге «Торговля: история, цивилизация, мораль» (К.: Книга, 2010) и А.С. Филипенко в монографии «Экономическая глобализация: истоки и результаты» (М.: Экономика, 2010) подняли вопрос о межобщинном и межотраслевом обмене как предтече актов купли-продажи.

Цель статьи состоит в описании механизма эволюции процесса от случайного использования «чужих» предметов через дарение и взаимодарение, «немного» и заочного обмена к торговле.

Изложение основного материала. На заре человечества «люди находились еще в местах своего, первоначального пребывания... Пищей служили им плоды, корни», «дичь стала постоянной пищей», как и рыба, а охота – одной из форм простейшего хозяйствования, - замечал Ф. Энгельс в работе «Происхождения семьи, частной собственности и государства» [1, с. 23-25].

Территория, на которой размещались и по которой передвигались наши предки, находилась в общем, коллективном пользовании. Сообществам принадлежали и результаты совместных усилий – собранные дары природы, пойманная рыба, охотничья добыча. Сообща пользовались жилищами, не исключено – и простейшими орудиями труда (палками – землекопалками, дротиками и пр.). Вряд ли посильно было одному изготовить лодку-дублянку или построить искусственное жилье. Коллективное изготовление предполагало и совместное использование. Строго личной собственности еще не существовало. Любой из сородичей мог взять и использовать что-нибудь без спроса. В силу различных причин и обстоятельств «хозяин» уступал партнеру. Он мог предоставить не только во временное, но и постоянное пользование орудие труда, домашнюю утварь, одежду и т.д. Получивший в единоличное пользование подчас отвечал своим подарком.

Историк Геродот в своем классическом труде рассказал о таком случае: «Когда ихтиофаги («рыбоеды») из Элефантими прибыли к Камбусу (царю персов – Ю. К.), царь отправил их в Эфиопию, объяснил им поручение и передал дары эфиопскому царю: пурпурное одеяло, золотое ожерелье, золотые браслеты, алебастровый сосуд с миррой и кувшин финикийского вина» [2, с. 32].

Возникшая в далекие времена традиция сохраняла значение (не утрачена она и в наши дни). Арабский историк средневековья Абу Зейд Абд ар-Рахман ибн Мухамед ибн Халдун в «Книге назиданий и сборнике начал из сообщений о деяниях арабов, персов и берберов и тех, кто были их современниками из числа носителей высшей власти» и отмечал: «... между правителями Такедды и эмирами Заба и Арглы происходит обмен подарками...» [2, с. 299].

Ал-Хасан ибн Мухамед ел-Ваззан аз-Зайяти ал-Фаш в «Описаниях Африки и о примечательных вещах, которые там имеются», описывает свое пребывание в королевстве Канем: «... знатный человек из Дамьетты подарил ... королю прекраснейшего коня, турецкий меч, кольчугу и ружье и некоторые другие красивые зеркала, гребни, коралловые четки и несколько ножей; ... Король же за это дал тому человеку 5 рабов, 5 верблюдов и 500 дукатов ..., а позднее — [еще] 100 огромных слоновых бивней» [2, с. 354].

Обобщая практику дарения и взаимодарения, Н. Макиавелли указывал: «... люди посылают... в дар то, что имеют самого дорогого или чем надеются доставить... наибольшее удовольствие...» [3, с. 47].

Яркой иллюстрацией последнего тезиса автора трактата «Государь» является подарок прусского императора русскому царю Петру I янтарной комнаты. Это – знак благодарности за исключение самой возможности появления шведского сапога на прусских землях после поражения войск Карла XII и отряда Ивана Мазепы под Полтавой.

Достаточно часто партнеры обменивались очень дорогими подарками. В 950 г. до н. э. царица Савская соревновалась с Соломоном не только в мудрости, но и в щедрости.

В общинах североамериканских индейцев вплоть до XX в. существовал обычай – социально обязательный обмен подарками («потлатч»). Канадские власти в какой-то момент объявили такую практику «уголовным преступлением» - их обеспокоило, что порой индейцы залезали в тяжелые долги и целые семьи вынуждены были подолгу ходить чуть ли не голодными – лишь бы позволить себе подарить что-нибудь подороже» [4, с. 114].

Во времени институт дарения и взаимодарения трансформировался. Его рамки и мотивы расширились. Подарки преподносились не только в знак благодарности или к знаменательным датам, но и в честь памятных событий.

Достаточно припомнить, что молодое Русское государство значительно расширило свои восточные пределы, присоединив необъятную Сибирскую землю. Этот подвиг совершил небольшой отряд казаков во главе с Ермаком Тимофеевичем. С вестью о покорении Сибири в Москву прибыли люди от Ермака. Царь Иван Грозный на радостях «простил» казакам их прежние «вины» и пожелал даже одарить казаков из своей казны. Среди царских подарков, отправленных Ермаку в Сибирь, было две кольчуги, в том числе и кольчуга, некогда принадлежавшая князю Петру Ивановичу Шуйскому. Подарок пришелся кстати, и Ермак, продолжая свой трудный поход, носил обе кольчуги (одну поверх другой) и днем и ночью [5, с. 125].

В качестве даров выступали самые разнообразные вещи – от слонов до птичьих перьев. Prestиж личности оценивался значимостью и ценностью подаренного.

Если простые индейцы, как и другие народы, собственным трудом восполняли затраты на подарок, то находящиеся у власти обременяли народ податями сверх меры, прибегали «к неблагоприятным способам изыскания денег», постепенно возбуждая «ненависть подданных» [3, с. 89].

Обмен подарками имел локальный характер: ты – мне, я – тебе. На состоянии сообществ это не сказывалось. Они продолжали ощущать нехватку тех или иных продуктов и вещей или их полное отсутствие. Выручал обмен.

Существовал и другой способ заполнения необходимого или просто желаемого, редкостного или диковинного.

«Первичный способ приобретения всего необходимого есть захват. Все вещи в глазах первобытного человека никому не принадлежат. Он просто забирает себе то, что ему нужно... То, что находится во владении чужого, приобретают, насколько это возможно, путём захвата... При первом знакомстве с австралийцами европейцы никак не могли

склонить их к обмену. Предметы, которые они им давали, те так мало ценили, что тут же бросали их; но когда они пожелали получить от европейцев пойманную ими черепаху, они ... просто хотели взять её себе... » [6, с. 158].

Военные экспедиции египетских фараонов и правителей инков, набеги кочевых народов и нападения пиратов, большинство войн, начиная с эпохи древности и вплоть до наших времён, носили захватнический характер. И «только невозможность получить желанный предмет путём захвата, - указывал Ю. Липперт в «Истории культуры в отдельных очерках», - ведёт к взаимному обмену, в частности «предметами привлекательными и встречающимися в немногих местах» [6, с. 159]. Такими были на заре человечества красящие земли, соль, камень. В таких случаях по молчаливому соглашению пришедшие издали пропускались через территорию проживания, надеясь на ответный шаг, если он понадобится: у соседей может найтись то, чего нет в данном месте.

Такая ситуация не правило, а скорее исключение. Преступивший кормовую или охотничью территорию предавался смерти. Ее можно было избежать путем «немного» обмена.

Карфагенцы рассказывали древнегреческому историку Геродоту будто в Ливии, где-то за Геркулесовыми столбами, есть место, где люди придерживаются таких обычаев. Если к ним привозят товары, то эти товары нужно сложить на берегу моря, вернуться на корабль и пускать оттуда дым. Заметив дым, туземцы выходят па берег, кладут рядом с товарами предназначенное в уплату за них золото и уходят. Тогда карфагенцы снова сходят с корабля на берег и решают, устраивает ли их выложенное количество золота, и если они считают его достаточной платой за их товары, то погружают его на корабль и отплывают. Если же карфагенцы считают, что золота мало, они возвращаются на корабль. Тогда туземцы добавляют к прежнему количеству еще золота, и «торг» продолжается до тех пор, пока карфагенские торговцы не будут удовлетворены. Ни одна сторона не допускает несправедливости по отношению друг к другу, ибо карфагенцы не прикасаются к золоту, пока не сочтут его количество приемлемой платой за свои товары, а туземцы не забирают товары, пока карфагенцы не увезут золото.

Подобная практика имела масштабный характер. Так, впервые «Страну золота» (Гану) назвал географ багдадского халифата аль-Фазари в конце VIII в. Тогда, а может и ранее, обмен между скупщиками золота и поставщиками происходил на основе так называемой «немой» торговли. Обмениваемые товары, то есть золото и предметы, необходимые золотоискателям, и, прежде всего, соль, переходили от владельца к владельцу, и при этом они не видели друг друга. Товарообмен происходил на открытых лесных полянах, куда одна сторона приносила свои товары, а затем скрывалась в лесу, в то время как другая сторона приходила смотреть, что оставлено на поляне, и в свою очередь оставляла там товары соответствующей стоимости. Если обе стороны оказывались довольны предложенным, сделка завершалась [6, с. 22-23].

Спустя многие столетия уроженец Малой Азии Якут ибн Абдаллах ал-Хамави ар-Руми (1179-1229) в «Алфавитном перечне стран» нарисовал такую же картину из жизни этой страны: «Когда же купцы приходят [на место], то бьют в большие барабаны, которые у них с собой и которые слышно за линией, идущей вдоль [мест обитания] черных. И говорят, ... народ этот никогда не дает купцам себя увидеть... И когда купцы узнают, что те услышали барабан, они достают то, чем располагают ... Каждый купец выкладывает то, что ему принадлежит, - каждую разновидность отдельно, - и они удаляются от этого места на переход. А черные приходят с золотым песком, кладут рядом с каждой группой вещей некоторое количество золота и уходят. Потом после них приходят купцы, и каждый забирает то золото, что найдет рядом со своим товаром; они ударяют в барабаны, оставляют товары и уходят ...» [2, с. 244].

Ничем не отличался обмен и в Софале: «... купцы... товары оставляют и уходят. Жители же приходят и оставляют около товаров цену каждой вещи» [2, с. 246].

«Немой» обмен, как отмечал выходец из знатной венецианской семьи, совершивший немало морских путешествий, Альвизе да Ка да Мосто (ок. 1432-1483) в своих «Записках», имел место в африканском государстве Мелли.

«Когда соль доставлена ..., купцы поступают следующим образом. Все, кому принадлежит соль, укладывают ее в ряд кучками, и каждый помечает свою. И после того как устроены эти кучки, все люди каравана возвращаются на полдня пути назад. Затем приходит другая порода черных, которые не желают, чтобы их видели и говорили с ними. Они приплывают на огромных лодках, так что, видимо, приезжают с некоего острова, высаживаются; и, увидя соль, кладут напротив каждой кучки какое-то количество золота, а потом возвращаются, оставив золото и соль. Когда они ушли, приходят ... [хозяева] соли; ежели количество золота их устраивает, они забирают то золото с собою и возвращаются обратно. После этого появляются другие ... - те, у которых золото; и кучку, возле которой не найдут золота, они забирают. К другим же кучкам соли возвращаются, чтобы добавить золота, если считают то справедливым, либо оставляют соль. И вот этим способом они ведут свой торг, не видя друг друга и не разговаривая, по многолетнему давнему обычаю» [2, с. 309]. И далее: «В этой земле «смуглых» не чеканят никакой монеты, и еще менее употребляют ее... Но вся торговля их - это обмен вещи на вещь или двух на одну» [2, с. 311].

Таков же механизм обмена наблюдался в королевстве Санага: «И все выменивают товар на товар, а не на динары, ибо динаров у них нет» [2, с. 315].

«Немой» обмен часто называют «заочным торгом». Такой обмен процветал в конце XIX в. в северо-западной части Северной Америки.

Приплывшие с азиатского материка чукчи раскладывали свои товары недалеко от поселений чибуков (индейцев) и уходили к морскому берегу. Чибуки рассматривали принесенные товары, клали рядом столько своих изделий (главным образом кожу), сколько находили возможным дать, и уходили в свой поселок, не трогая товар чукчей. После этого чукчи возвращались к месту торга, и если они находили предложенные чибуками товары равноценными, брали их, оставляя свои; если же находили, что чибуки в обмен предлагают слишком мало, оставляли все на своем месте. Продажа шла медленно, без встреч и сговора, по с постепенными надбавками и переторгами.

Заочный торг существовал во многих странах и практиковался даже в XX веке.

Весной 1947 г. океанский корабль бросил якорь на значительном расстоянии от берега. Была спущена шлюпка, в которую сели безоружные члены экипажа. Экспедиция итальянского ученого Метараццо отправилась в дикие джунгли центральной Бразилии, на землю индейского племени шаванов. С собой люди взяли лишь некоторое количество простых предметов, которые, как они полагали, могли пригодиться обитателям джунглей: домашнюю утварь, ситец, цветные бусы. Привезенные вещи экипаж выгрузил на скалу и возвратился на корабль.

Два дня матросы наблюдали за берегом в подзорные трубы, потом увидели, что выгруженные из шлюпки вещи исчезли. На третий день матросы заметили, что вместо привезенных вещей на скале что-то лежит. На берег снова отправилась шлюпка. Оказалось, что индейцы забрали вещи и на их место положили фрукты, оружие. [7, с. 9].

В далекие времена между постоянно обменивающимися племенами устанавливались, как правило, мирные, дружеские отношения. Возникающие конфликты решали путем переговоров.

По рассказу одного исследователя, член южно-австралийского племени вудтхаурунг тайно пробрался на землю племени вурунджери и наломал без разрешения себе там камней. Его поймали.

Оба племени сошлись на границе угодий, чтобы вынести решение по этому делу. Вот как описываются переговоры между ними.

«Во время переговоров вудтхаурунги сидели по одну сторону границы, а вурунджери - по другую... Старики каждой из сторон сидели вместе, а более молодые стояли позади них. Бунгерим стоял позади Билли-Биллери, который предоставил ему слово. Бунгерим поднялся

и спросил: «Вы посылали этого юношу ломать камень для топоров?» Предводитель вудтхаурунгов ответил: «Нет, мы никому этого не поручали». Тогда Билли-Биллери обернулся назад и сказал Бунгериму: «Скажи старикам, чтобы они запретили юноше делать впредь что-либо подобное. Если вам понадобится наломать камня, нужно предварительно уведомить нас об этом»... Старики племени вудтхаурунг ответили: «Это правильно, в будущем мы будем поступать так». После строгих внушений, сделанных юноше, укравшему камень, обе стороны вновь стали друзьями» [3, с. 125-127].

Принцип «кто торгует, тот не воюет» сохраняет значение и сегодня, даже если продукт обменивается на продукт.

Американский миллиардер Арманд Хаммер еще при Ленине выменивал продовольствие на пушнину, драгоценности и произведения искусства, а в брежневские времена строил заводы, беря плату готовой продукцией. СССР отдал права на торговлю водкой «Столичная» в Америке - за «Пепси-колу». Хотя необходимости в этом продукте для советского народа не было, но в условиях дефицита и железного занавеса и эта американская экзотика имела большой успех.

Ситуация повторилась в 90-е годы XX ст. Причина реанимации бартера оказалась иная. Если в годину застоя и распада СССР у предприятий денег было сколько угодно, но они не имели необходимой силы, то теперь деньги стали полноценными, но их не хватало. Финансовую систему лихорадило. Правительство отказывалось включать станок. Его величество бартер позволил выжить людям, предприятиям, отдельным отраслям, хозяйственному комплексу, хотя обмен товара на товар далеко не всегда оказывался удобен. На это обращал внимание еще У. Ст. Джевонс в книге «Деньги и механизм обмена», вышедшей в свет в 1875 г. Автор рассказал о некоем Уоллесе, который путешествовал по Малайскому архипелагу и часто прибегал к «непосредственному вымениванию продуктов» путем длительных переговоров. Путешественник нашел выход. Он стал «возить с собой постоянный запас некоторых предметов, как, например, кожи, куски материи, арак, саговые печенья и пр., в надежде, что один из этих предметов понравится... продавцу съестного» [10, с. 1-2].

Все казусные ситуации были связаны с тем, что еще не открыли и не использовали повсеместно товар всех товаров, всеобщий эквивалент товаров – деньги. Когда же они стали реальностью, традиционный обмен приобрел принципиально новую форму – коммерческой сделки купли-продажи.

Выводы. Нехватка или отсутствие сначала физиологически необходимого, а затем привлекательного и редкостного в определенном месте проживания восполнялось либо захватом, либо обменом продукта на продукт. Во времени приоритетным стали «немой» обмен и заочный торг, заложившие основы экспортно-импортных операций внешней (международной) торговли.

Литература:

1. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства/ Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1982.
2. История Африки. Хрестоматия. – М.: Наука, 1779.
3. Макиавелли Н. Сочинения/ Н. Макиавелли. – СПб.: Кристалл, 1998.
4. Остальский А. Краткая история денег/ А. Остальский. – СПб.: Амфора, 2008.
5. Рабинович М. Судьбы вещей/ М. Рабинович. – М.: Просвещение, 1963.
6. Липперт Ю. История культуры в отдельных очерках: перев. с нем. / Ю. Липперт. – СПб.: «С-Петербургская Электронпечатня», 1902.
7. Ваккури Ю. Цивилизации долины Катара / Ю. Ваккури. – М.: Прогресс, 1988.
8. Черняк В.Е. Популярная история экономики и бизнеса / В.Е. Черняк. – М.: Вега, 2002.
9. Происхождение вещей. Очерки первобытной культуры / Под ред. Э.В. Смирницкой. – М.: «ННН», 1955.

10. Джевонс У. Ст. Деньги и механизм обмена: перев. с англ. / У. Ст. Джевонс. – Челябинск: Социум, 2006.

Охарактеризован механизм движения от случайного использования «чужих» предметов до сознательного их выменивания и купли-продажи.

Ключевые слова: механизм, использование, предметы, обмен, торговля.

ВІД СПІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЧЕРЕЗ ДАРІННЯ ТА ВЗАЄМОДАРІННЯ ДО ОБМІНУ
ТА ТОРГІВЛІ

Кривуц Ю.М., к. е. н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Охарактеризовано механізм руху від випадкового використання «чужих» предметів до свідомого їх обміну і куплі-продажу.

Ключові слова: механізм, використання, предмети, обмін, торгівля.

FROM SHARING THROUGH DONATION AND MUTUALLY DONATION TO THE
EXCHANGE AND TRADE

Krivuts Y.N., Ph.. D., professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

Characterized mechanism of the motion of the casual use of “foreign” objects to their conscious and vumenivaniya sale.

Keywords: mechanism, use items, exchange and trade.

Поступила в редколлегию 19.02.2013 г.

© Кривуц Ю.Н., 2013 г.

УДК 336.027

**ОЦЕНКА НЕРАВЕНСТВА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ В УКРАИНЕ:
ПОКАЗАТЕЛИ И ИХ ДИНАМИКА****Меркулова Т.В., проф., д. э. н.****Забуга С.И., доцент, к. э. н.****Зернов А.И., магистр***Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

Проблема справедливого распределения доходов стояла перед человечеством во все времена. Оценка показателей динамики и структуры доходов населения является важнейшим элементом разработки комплексных прогнозов социально-экономического развития страны, обязательным критерием межстрановых сравнений.

Исследование вопроса о существовании и характере связи между экономическим ростом (развитием) и распределением доходов в обществе имеет длительную историю теоретического анализа и эмпирических обоснований (обзор можно найти, например, в [1, 2]). Базовым результатом, который лежал в основе господствующего теоретического обоснования данной связи до начала 80-х годов прошлого века, является гипотеза С. Кузнеца: экономический рост сначала сопровождается усилением неравенства в распределении дохода, а затем ведет к его уменьшению (кривая Кузнеца имеет форму, обратную U-образной кривой) [3]. Многочисленные эмпирические проверки, которые проводились зарубежными исследователями на материалах различных выборок по развивающимся и развитым странам, находили подтверждение этой гипотезы [4].

Однако результаты этих исследований впоследствии были подвергнуты критическому анализу, и под сомнение были поставлены два базовых теоретических положения: а) экономический рост ведет сначала к усилению, а затем к уменьшению неравенства; б) высокая дифференциация доходов стимулирует более высокие темпы роста. В конце прошлого века экономическая жизнь предоставила достаточно примеров развития, которые говорят об ограниченности этих представлений: экономический рост сопровождался и усилением, и ослаблением неравенства, а высокие темпы роста достигались при изначально невысокой дифференциации доходов.

В ряде зарубежных исследований новых данных ученые приходят к выводу, что гипотезу Кузнеца следует скорее отклонить: экономический рост может сопровождаться снижением, увеличением или консервацией неравенства [5-6]. Исследователи отмечают примеры, когда увеличение неравенства происходило на фоне не роста, а падения (страны Восточной Европы и Центральной Азии в период 1985-1995) [7], а также примеры негативного влияния неравенства на экономический рост [1].

Мощный импульс исследования взаимосвязи роста и неравенства получили в связи с актуализацией проблемы бедности, разработкой и реализацией международных программ сокращения бедности [8]. Современные представления в данной области включают, в частности, вывод о том, что экономический рост является необходимым, но не достаточным условием сокращения бедности и неравенства: важен не столько темп роста, сколько его качество (broad-based growth) [9].

Исследования в данном направлении базируются, прежде всего, на определенных методах оценки неравенства доходов, показателях концентрации и дифференциации доходов. Их анализ дает основания для выдвижения и подтверждения/опровержения различных теоретических гипотез, выработки практических рекомендаций для

формирования экономической политики. Следует отметить, что статистическая база Украины содержит ограниченный набор данных относительно распределения доходов населения, которые могут быть использованы для оценки показателей дифференциации доходов. В данной статье представлены результаты оценки неравенства распределения доходов в Украине за последнее десятилетие 2000-2010 гг. Анализ проведен по следующим направлениям: коэффициент Джини, средний доход на одного человека, модальный доход, медианный доход.

Коэффициент Джини и кривая Лоренца. Методика вычисления данных для построения кривой Лоренца и нахождения коэффициента Джини заключается в следующем (далее приведен пример расчетов для 2010 г).

На основании данных о распределении населения по уровню среднедушевых доходов в месяц, общем совокупном доходе и численности населения Украины за 2010 г. был вычислен совокупный доход каждой группы по следующим формулам:

$$D_i = \frac{x_{i+1} + x_i}{2} \cdot \frac{p_i N}{100\%},$$
 где $\frac{x_{i+1} + x_i}{2}$ – середина i -го интервала распределения доходов (грн), N – население страны (млн. человек), p_i – доля населения соответствующей группы (табл.1).

Таблица 1

Распределение населения по уровню среднедушевых доходов в месяц (2010 г.)

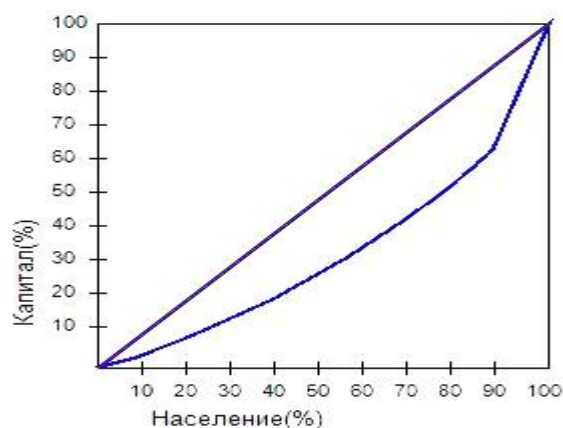
Доходы в месяц на 1 чел. (грн.)	Население		Совокупный доход группы	
	%	млн. чел.	млн. грн.	%
До 300,0	0,2	0,092	19,32	0,03
300,1-480,0	2,0	0,92	358,5	0,51
480,1-660,0	6,5	2,99	1704,3	2,43
660,1-840,0	13,0	5,98	4485	6,39
840,1-1020,0	17,0	7,82	7272,6	10,36
1020,1-1200,0	16,9	7,774	8629,14	12,3
1200,1-1380,0	12,6	5,796	7476,84	10,66
1380,1-1560,0	9,1	4,186	6153,42	8,77
1560,1-1740,0	5,7	2,622	4326,3	6,17
1740,1-1920,0	4,6	2,116	3872,28	5,52
свыше 1920,0	12,4	5,704	25834,58	36,84

На основании данных таблицы 1 можно найти кумулятивный доход для каждой группы населения как сумму дохода этой группы и всех предшествующих. Аналогично был найден кумулятивный процент дохода и населения (таблица 2). Понятно, что для последней группы кумулятивный процент дохода и населения составляет 100%.

**Кумулятивное распределение населения по уровню среднедушевых доходов
в месяц (2010 г.)**

Доход в месяц на 1 чел. (грн.)	Кумулятивный		
	% населения	доход (млн. грн.)	доход (%)
до 300,0	0,2	19,32	0,03
300,1-480,0	2,2	378,12	0,54
480,1-660,0	8,7	2082,42	2,96
660,1-840,0	21,7	6567,42	9,36
840,1-1020,0	38,7	13840,02	19,73
1020,1-1200,0	55,6	22469,16	32,69
1200,1-1380,0	68,2	29946	42,69
1380,1-1560,0	77,3	36099,42	51,47
1560,1-1740,0	83	40425,72	57,63
1740,1-1920,0	87,6	44298	63,16
свыше 1920,0	100	70140,9	100

По данным этой таблицы построим кривую Лоренца, которая является известным инструментом анализа дифференциации доходов населения (рис.1).

Рисунок 1. Кривая Лоренца, Украина 2010 г.

По оси абсцисс показаны кумулятивные проценты населения, по оси ординат – соответствующие им кумулятивные проценты дохода (капитала). Прямой линией изображено равномерное распределение, которое является графической интерпретацией абсолютного равенства. Кривая, построенная по реальным данным, показывает, насколько фактическое распределение отклоняется от абсолютного равенства. На рисунке видно, что почти 90% населения Украины владеет только около 60% совокупного дохода, в руках же остальных 10% населения сосредоточены оставшиеся 40% всех доходов.

Количественную оценку концентрации доходов населения дает широко используемый в международной практике коэффициент Джини (*kGini*), который позволяет выявить степень экономической поляризации общества в стране и дает возможность количественно оценить неравенство. Он рассчитывается как отношение площади S_1 между кривой Лоренца $f(x)$, описывающей реальное распределение, и идеальной прямой равномерного распределения к площади S_0 под этой прямой. Таким образом, величина коэффициента Джини находится в интервале $[0,1]$, где случай $kGini = 0$ соответствует абсолютно равномерному распределению богатства, а $kGini = 1$ – абсолютно неравномерному

распределению, при котором кривая Лоренца вырождается в дельта-функцию Дирака, то есть когда всем богатством страны владеет только один человек.

В нашем случае площади S_0 и S_1 будут равны: $S_0 = \frac{100 \cdot 100}{2} = 5000$,
 $S_1 = S_0 - \int_0^{100} f(x)dx$. Отсюда следует, что $kGini = 1 - 2 \cdot 10^{-4} \int_0^{100} f(x)dx$.

Поскольку данные по доходам населения у нас дискретные, то от интеграла перейдем к вычислению суммы площадей трапеций под кривой Лоренца. Выражение для коэффициента Джини будет иметь вид:

$$kGini = 1 - 2 \cdot 10^{-4} \left(x_1 y_1 + \sum_{i=2}^n (x_i - x_{i-1})(y_i + y_{i-1}) \right), \quad (1)$$

где x_i – доля населения в процентах, y_i – доля в процентах от суммарного капитала в i -ом интервале распределения.

Рисунок 2. Динамика коэффициента Джини, Украина

На основании статистических данных Украины [10] по изложенной выше методике были вычислены¹ значения коэффициента Джини за 2000-2010 гг. (рис.2).

Модальный и медианный доход. Для вычисления модального дохода найдем моду по интервальному вариационному ряду. Модой для дискретного ряда является варианта, обладающая наибольшей частотой.

$$M_o = x_{M_o} + h_{M_o} \frac{f_{M_o} - f_{M_o-1}}{(f_{M_o} - f_{M_o-1}) + (f_{M_o} - f_{M_o+1})}, \quad (2)$$

где: M_o – значение моды; x_{M_o} – нижняя граница модального интервала; h_{M_o} – ширина модального интервала; f_{M_o} – частота модального интервала; f_{M_o-1} – частота интервала, предшествующего модальному; f_{M_o+1} – частота интервала, следующего за модальным.

Например, в 2010 г. наибольшую частоту (17,0%) имеет группа населения с доходом в месяц 840,1-1020,0 грн. на человека - этот интервал является модальным. Используя формулу (5), найдем модальный доход для этого года:

$$M_o = 840,1 + 179,9 \cdot \frac{17,0 - 13,0}{(17,0 - 13,0) + (13,0 - 16,9)} = 1015,612(\text{грн}).$$

¹ Расчеты были проведены с помощью авторской программы Income Distribution, разработанной А. Зерновым.

Медианой M_e называют такое значение признака, которое приходится на середину ранжированного ряда и делит его на две равные по числу единиц части. Медиану используют вместо средней арифметической, когда крайние варианты ранжированного ряда (наименьшая и наибольшая) по сравнению с остальными оказываются чрезмерно большими или чрезмерно малыми.

При вычислении медианы в интервальном ряду сначала находят медианный интервал: интервал, накопленная частота которого равна или превышает половину всего объема совокупности. Значение медианы рассчитывается по формуле:

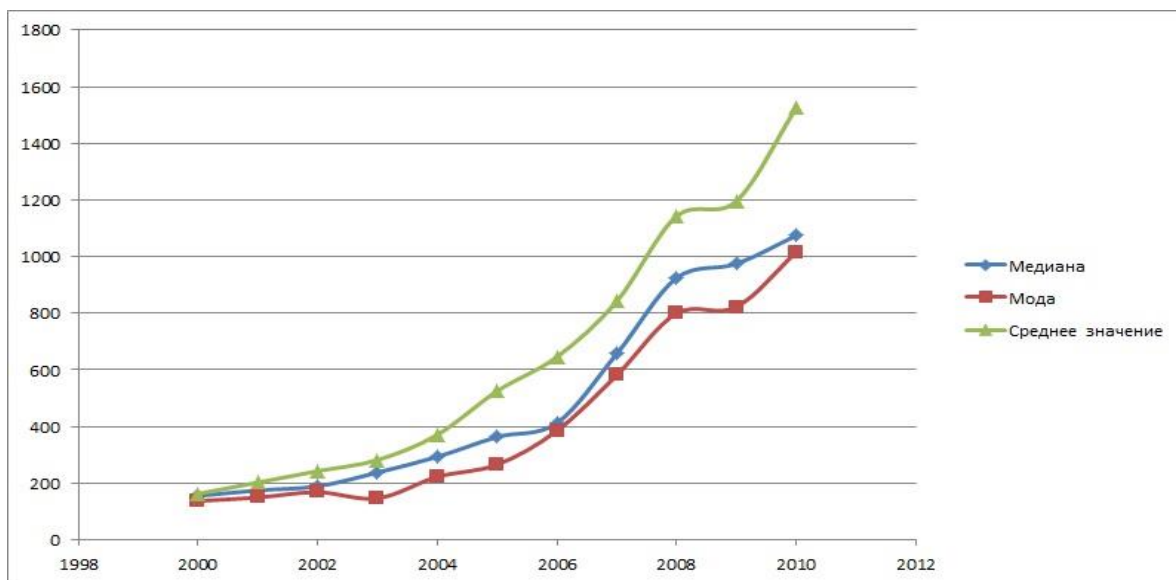
$$M_e = x_{M_e} + h_{M_e} \cdot \frac{\frac{1}{2} \sum f - S_{f_{M_e-1}}}{f_{M_e}}, \quad (3)$$

где x_{M_e} – нижняя граница медианного интервала; h_{M_e} – ширина медианного интервала; $S_{f_{M_e-1}}$ – накопленная частота интервала, предшествующего медианному; f_{M_e} – частота медианного интервала.

Для примера, в 2010 г. наибольшую частоту (55,6%), превышающую половину всего объема совокупности, имеет группа с доходом в месяц 1020,1-1200,0 грн. - этот интервал является медианным. Используя формулу (3), найдем медианный доход для этого года:

$$M_e = 1020,1 + 179,9 \cdot \frac{\frac{1}{2} \cdot 100 - 38,7}{16,9} = 1074,389 \text{ (грн)}.$$

Динамика показателей дифференциации доходов в Украине за 2000-2010 гг., вычисленных на основе статистических данных с помощью программы Income Distribution, представлена на рис. 2.

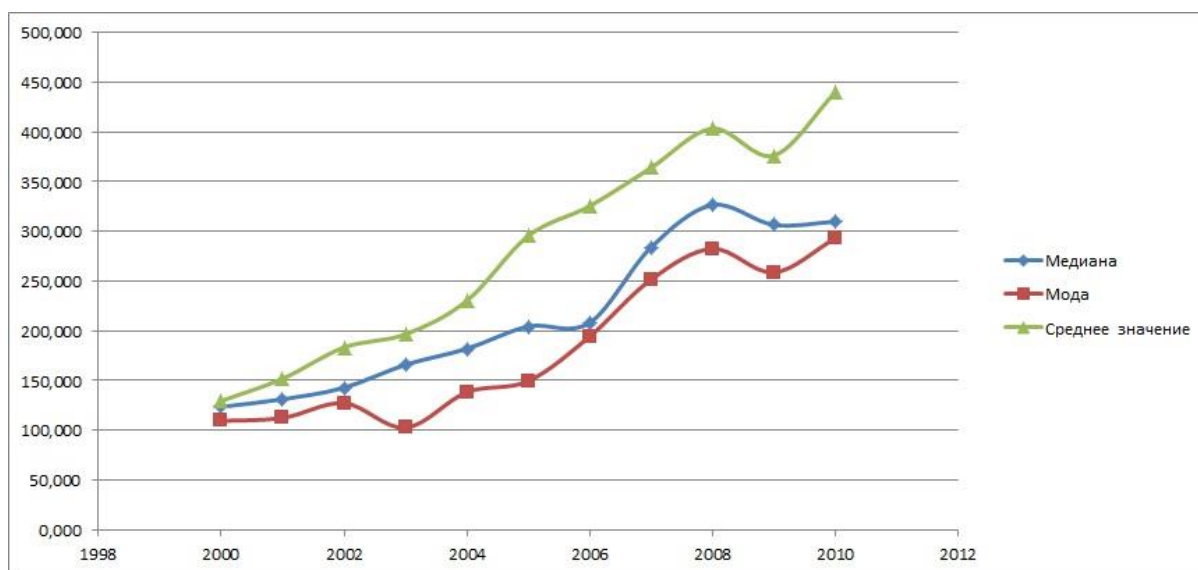

Рисунок 3. Динамика моды, медианы и среднего дохода (Украина)

Представленные на рис. 3 показатели рассчитаны в действующих ценах без учета инфляции. Используя данные об индексе инфляции, переведем эти показатели в цены 1999 г. (рис. 4). Видим, что хотя соотношение между показателями сохраняется (медиана находится между модой и средним значением), диапазон изменений всех показателей, рассчитанных с учетом инфляции, существенно уменьшился. Оба графика показывают достаточно резкое приближение модального дохода к медиане в 2010 г. после значительного расхождения в

2008-2009 гг. Примечательно, что с учетом инфляции медианный доход почти не вырос (сравним рис. 3 и 4). На протяжении исследуемого периода учет инфляции показывает большее отставание моды от медианы (за исключением 2002, 2006 и 2010 гг.).

Рисунок 4. Динамика моды, медианы и среднего дохода в ценах 1999 г.

Выводы. Анализ показал, что в течение периода 2000-2010 гг. наиболее распространенное значение среднемесячного дохода было существенно меньше среднего дохода и оно характерно для более бедной части населения. Показатель неравенства распределения дохода увеличился за анализируемый период более чем вдвое, хотя его динамика не была монотонной. Можно выделить интервал определенной стабилизации этого показателя (2004-2007 гг.), период некоторого снижения (2008-2009 гг.) и довольно резкого увеличения в 2010 г.

Проведенный анализ может быть использован для исследования последствий экономического роста в Украине, оценки его качества с точки зрения адекватного увеличения доходов различных групп населения и реализации концепции «broad-based growth».

Литература:

1. Bigsten A., Levin J. Growth, Income Distribution, and Poverty: A Review// WIDER Discussion Paper 129. World Institute for Development Economics research (WIDER), Helsinki, November 2001.
2. Меркулова Т.В. Анализ и моделирование взаимосвязей экономического роста и распределения доходов в обществе// в кн. Современные проблемы моделирования социально-экономических систем: Монография. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2009. – С. 94-102.
3. Kuznets S. Economic Growth and Income Inequality // American Economic Review. 1995. March.
4. Ahluwalia M. Inequality, Poverty and Development// Journal of Development Economics. 1976. № 3 (4). December.
5. Ravallion M., Lyn S., Michael B. Equity and Growth in Developing Countries: Old and New Perspectives on the Policy Issues// Policy Research Working Paper 1563. Washington, D.C.: World Bank, January 1996.
6. Milanovic B. Determinants of Cross-Country Income Inequality: An Augmented Kuznets Hypothesis// World Bank Policy Research Working Paper 1246. Washington, D.C.: World Bank, 1994.
7. Adams Jr., Richard H. Economic Growth, Inequality, and Poverty – Findings from a New

Data Set// World Bank Policy Research Working Paper. February 2002.

8. Lustig N., Rigolini J., Arias O. Poverty Reduction and Economic Growth: A Two-Way Causality// Sustainable Development Department Technical Papers Series 111. Washington, D.C.: Inter-American Development Bank, March 2002.

9. Fields G. Distribution and Development: A New Look at the Developing World. Cambridge: Russell Sage Foundation and MIT Press, January 2001.

10. Статистичні щорічники України за 2000-2010 роки.

11. Україна у цифрах 2008: стат. зб./ Держкомстат України — К.: Інформ.-аналіт. агентство, 2009. - 259 с.

12. Україна у цифрах 2006: стат. зб. / Держкомстат України — К.: Інформ.-аналіт. агентство, 2007. - 256 с.

13. www.indiana.edu.

14. www.ukrstat.gov.ua

В статті розглянуто поняття розподілу доходів, його кількісних показників, проблема нерівності доходів. Проведено вичислення різних показників нерівності розподілу, коефіцієнт Джині, середній дохід, медіанний дохід, модальний дохід, розглянуто динаміку цих показників за період з 2000 по 2010 рр. Також, з допомогою побудованих моделей, розглянуто взаємозв'язок різних показників нерівності розподілу доходів населення, а також їх вплив на середньомісячне значення ВВП на душу населення та індекс фізичного об'єму ВВП.

Ключевые слова: дифференціація доходів, нерівність розподілу доходів, коефіцієнт Джині, середній дохід, модальний дохід, медіанний дохід, середньомісячне значення ВВП на душу населення, індекс фізичного об'єму ВВП.

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА НЕРІВНОСТІ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ В УКРАЇНІ

Т.В. Меркулова, д. е. н., професор

С.І. Забуга, к. е. н., доцент

О.І. Зернов, магістрант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У даній статті розглянуто поняття розподілу доходів, його кількісних показників, проблема нерівності доходів. Обчислено різноманітні показники нерівності розподілу, коефіцієнт Джині, середній дохід, медіанний дохід, модальний дохід, розглянуто динаміку цих показників за період з 2000 по 2010 рр. Також, за допомогою побудованих моделей, розглянуто взаємозв'язок різних показників нерівності розподілу доходів населення, а також їх вплив на середньомісячне значення ВВП на душу населення та індекс фізичного об'єму ВВП.

Ключові слова: диференціація доходів, нерівність розподілу доходів, коефіцієнт Джині, середній дохід, модальний дохід, медіанний дохід, середньомісячне значення ВВП на душу населення, індекс фізичного об'єму ВВП.

THE ANALYSIS AND ESTIMATION OF AN INEQUALITY OF DISTRIBUTION OF INCOMES IN UKRAINE

T.V. Merkulova, Doct. Econom. Sc., Prof.

S.I. Zabuga, Ph. D., Associated Professor

A.I. Zernov, master degree student

V.N. Karazin Kharkov National University

In given the work the concept of distribution of incomes, its quantity indicators, a problem of an inequality of incomes is considered. Computation of various indicators of an inequality of distribution, Gini coefficient, an average return, the median income, the modal income is conducted,

dynamics of these indicators from 2000 to 2010 is considered. Also, by means of the constructed models, the interrelation of various indicators of an inequality of distribution of incomes of the population, and also their influence on monthly average value of gross national product per capita and an index of physical volume of gross national product is considered.

Keywords: differentiation of incomes, an inequality of distribution of incomes, Gini coefficient, an average return, the modal income, the median income, monthly average value of gross national product per capita, an index of physical volume of gross national product.

Поступила в редколлегию 27.02.2013 г.

© Меркулова Т.В., Забуга С.И., Зернов А.И., 2013 г.

УДК 330.01; 38.334.316

ЦЕННОСТНАЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ, СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЕРСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК ТРЕНДОВЫЕ МАРКЕРЫ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ СТРАТЕГИИ ВЫЖИВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

**В.Н. Олефир, соискатель,
Верховная рада Украины, г. Киев**

Кризисность, неопределенность и нарастание всевозможных рисков в функционировании человеческого сообщества ставит перед экономической, а шире – хозяйствоведческой наукой задачу обоснования и выработки стратегии реализации императива выживания человечества как особого биологического вида *homo sapiens*. Но последние действительные события, а также осмысление кризисного состояния современной экономической (и не только!) науки достаточно четко высветили тот разрыв, который происходит с неизменным своим расширением и углублением между действительным феноменальным миром и современной научной картиной Универсума, которую рисует все еще господствующая механико-материалистическая наука. Главная причина такого разрыва, на наш взгляд, скрывается в том, что ортодоксальная наука, прежде всего экономическая теория как методологическое основание прикладных социально-экономических исследований, весьма неохотно и крайне робко вводит в предмет своих исследований духовный мир человека, который, по сути, и определяет разумность биологического вида *homo sapiens*. Включение проблем сознания как главного предмета труда в формирующейся экономике знаний, а также роли духовно-нравственных ценностей, глубинно задающих поле целепроталкивания сознательной хозяйственной деятельности, в формат современного научного мышления – это то, образно говоря, «лезвие бритвы», которое призвано вскрыть догматические язвы и опухоли, которые привели к неолиберально-идеологическому коллапсу.

Опубликованные работы С.Н. Булгакова, Н.А. Бердяева, П.А. Флоренского, С.Л. Франка, А.С. Панарина, С.Б. Крымского, М. Мамардашвили, Ю.М. Осипова, Н.Б. Шулевского, Л.В. Лескова, А.И. Субетто, В.А. Кутырёва, В.В. Налимова, Н.В. Багрова, Ф.В. Лазарева, В.Н. Тарасевича, Г.В. Задорожного, А.Н. Ермоленка и других современных авторов, имена которые связаны со становлением постнеклассической науки и ее метаметодологии – философии хозяйства, открывают широкие возможности нового миропонимания и мировоззрения, спасительного для человека и человечества.

Начавшийся творческий «возврат» в координаты *личностной методологии*, которая не просто вскрывает античеловечность методологического индивидуализма, но и обосновывает направление и пути человекоспасительного хозяйствотворения, создает условия для «встраивания» экономической науки в обозначившуюся специфическую общую тенденцию развития науки в XXI веке: изучение внутреннего духовного мира человека, влияние этого мира на мир объективированной действительности, который во многом, если не в главном, произведен от свободно-ответственного творчества человека как личности.

Если отдельные ведущие ученые последних двух веков указывали на необходимость целостного изучения человека как микрокосма, то сегодня уже становится совершенно понятно, что хозяйственное развитие феноменального мира производно, вторично от свободного творчества личности, в процессе которого новизну-новацию во многом привносит спонтанный элемент, не детерминированный природой и обществом, а относящийся к сущностному онтологическому уровню мемов–унов, задающих человеческие коды матрицы жизнедеятельности человека как процесса хозяйства.

Это кардинально новое методологическое положение позволяет по-новому подойти к выделению *субъекта* развития и признать таковым *личность* как духовное целое, не подчиненное никакому другому целому (индивидууму, роду, обществу), а поэтому самостоятельно задающую ценностные цели хозяйствованию-развитию и стремящуюся к их достижению посредством *самореализации*, проявляющейся в процессе объективации. В данном случае сам процесс *объективации* должен представлять как процесс все *более полного очеловечивания окружающего мира*. При этом необходимо совершенно однозначно понимать, что само очеловечивание зачинается внутри личности, связано, прежде всего, с ее глубинным духовным миром, тем ее внутренним ядром, где покоятся и пробуждаются архетипы, ценности, мотивы, внутренние установки, задающие изначальный формат миропостижения и мышления, а затем и практического хозяйственного действия.

Выражением данной тенденции научного постижения является тот действительный факт, что международная конкуренция как-то совсем незаметно вошла в новый этап – этап *ценностной конкурентоспособности*.

За неолиберальной завесой представления о том, что экономика должна господствовать над обществом и человеком, задавать потреблятские ценности и ориентиры развития, скрывается жизнеподрывающее мировоззрение, направленное на вечное закрепление *человека* в статусе *средства* производства прибыли и капитала. И в самом таком положении заложен вполне определенный ценностный смысл, который наряду с прочими задачами призван отвлечь внимание исследователей-экономистов от кардинального изменения содержания процесса конкуренции. Она жестко и последовательно переносится в сферу ценностной рациональности, которая с точки зрения природы человека является более глубокой, но и более непонятной не подготовленному уму.

Для понимания происходящего сдвига необходим мировоззренческий переход в сферу философии хозяйства, где хозяйство понимается как вся целостная сфера целостной человеческой жизнедеятельности, когда духовно-нравственные ценности *человечности* задают цели, вектор и коридор движения общественного воспроизводства. Очеловечивание самого человека, как и очеловечивание всего окружающего его мира – это главная проблема современной мироосмыслительной и мироустроительной практики. Ее решение прежде всего связано с тем, что «культура имеет значение», а социокультурные факторы и духовно-нравственные основания хозяйственного развития становятся центральными в научном осмыслении современных реалий, ибо, как указывают наиболее выдающиеся западные ученые, *наука XXI века* – это наука *о внутреннем духовном мире человека*. Поэтому в глобальном мире на первый план выходит ценностная конкурентоспособность [см.: 2; 3], а обеспечение экономической безопасности (проблема ее традиционного понимания как базисного основания всех иных видов безопасности, по крайней мере, становится под подозрение) вне понимания *закона маятника* (экономика развивается, если в обществе господствуют его национально-культурные, ментальные ценности, и экономическое развитие прекращается, если наблюдается насаждение чуждых ценностей и институтов) становится крайне проблематичным. Происходящие хозяйственные трансформации в течение нескольких десятилетий весьма явственно подтверждаются нынешней кризисно-катастрофической ситуацией в постсоветских странах.

Поэтому и проблему экономической безопасности нельзя понимать как некую самоцель, исходя из ориентировок материально-экономизмического мышления. Постнеклассическая наука с ее *главным объектом* исследования – *чело-век-образ-мер(а)-ным* комплексом именно и призвана вернуть в *центр* научных исследований *субстанциональную личность*, ее свободный смыслопоиск и *поступок-творчество*, посредством которого длится хозяйство как сфера человеческой жизнедеятельности. Сама *чело-век-образность* неизбежно предполагает, что *личность* (лик, обращенный к вечности), а не институт, агент, актер, (ин)дивид и другие подобные *симулякры неоклассического концептного мышления*, становится главным объектом познания – субъекта-личности, творящей хозяйство, – постнеклассической науки.

В силу сложившейся специфики искусственного определения поля научных исследований более четырехсот лет механико-ориентированная наука проблемами духа, духовности не занималась. Но сегодня результаты самых передовых исследований в области квантовой физики, трансперсональной психологии, космологии, нейрофизиологии убедительно свидетельствуют, что по отношению к физической реальности, материи именно *дух, духовность* и есть, говоря понятным современному человеку языком, *высшая реальность*, которая предопределяет и пронизывает мир физической реальности. Поэтому и поиск общего ключа, если считать *шестимерный пространственно-временной континуум* Р. Ороса ди Батрини *ключом* к пониманию *материи* [см.: 7], должен вестись в области *духа, духовности*, которая «обеспечивает» неделимость «физики и психики», открывающуюся посредством доктрины троичности. Исходя из этих рассуждений, можно предположить, что *общий ключ* к двум сторонам-тайнам реальности – бытию и сознанию *не может находиться вне личности*.

Именно углубляясь в постижение *личности*, которая, по словам Н. Бердяева, имеет *духовную природу и более таинственна, чем мир*, и предстает микрокосмом, заключающем в себе все, но представляющим в актуальности лишь как индивидуально-особенное, можно проследить *исходную синкретичность* бытия-сознания в делящемся процессе ее саморазвертывания-самореализации посредством формирования-творчества сложной и многоуровневой реальности.

Такое понимание динамического существования реальности не только открывает возможность, но становится *необходимым* для познания-понимания высшей степени единства мира, которая *не подвластна чисто научному методу*. Оно однозначно уводит духовную жизнь личности (наука – одна из форм ее проявления) из сферы индивидуального и возносит его в сферу *универсального* как *благоприятного* противовеса индивидуализму. На первый план здесь выступает *метафизика соучастия*, основанная, с одной стороны, на принципе *безусловной ценности личности*; с другой – на *сообщности*, базирующейся на *любви* как онтологической силе *взаимности*, играющей ключевую роль в процессе самореализации личности; с третьей стороны, – на методе *восхождения* от видимой реальности и через нее к *более реальной реальности* тех же вещей – *внутренней и сокровеннейшей*, раскрывающей синкретичность и целостность мира как хозяйства-творчества.

Тем самым можно обоснованно утверждать, что тенденция к усилению ценностной конкуренции, в которой заложены архетипы, человеческие коды и ценностные смыслы и образы, с необходимостью должны сопровождаться отношениями усиления действительной общности, соучастия, разворачиванием широко понимаемого социального партнерства на самых различных уровнях его реализации. Ценностная конкуренция имеет совершенно иное качественное содержание, чем традиционная товарная конкуренция, жестко ведущаяся за рост прибыли и концентрации в глобальных масштабах капитала, учитывающая обогащение одних за счет других и имеющая античеловеческий характер. В основании традиционной конкуренции находится количественный подход, ибо целью производственной и иной современной, во многом виртуально-фиктивной, деятельности является прибыль, накопление прежде всего денежного богатства. Ценностная конкуренция ориентируется прежде всего на такую деятельность, в самом исходном пункте которой закладываются ценности совместного существования, но не через унификацию культуры, а посредством многообразия культур как поля повышения значимости и эффективности отношений совместного выживания и развития человеческого сообщества.

В этом плане сама ценностная конкуренция становится неким весьма смысло-значимым механизмом, открывающим новые возможности взаимовыгодного сотрудничества или социального партнерства. Своеобразие механизма социального партнерства состоит в том, что объективное противоречие между общественным и индивидуальным (обществом и индивидом), которое особенно постоянно напрягается в экономическую эпоху, предоставляет возможность и условия для разрешения данного противоречия. История

человеческого общества зиждется на сотрудничестве людей¹, которое в конечном плане обеспечивало именно развитие общества, создавало условия для выживания человеческого рода, поступательного хозяйственного творчества. Но если в общественных отношениях начинались периоды смуты и раскола, разрыва хозяйственных отношений, то неизбежными следствиями становились войны, уничтожения, происходил откат от привычного продуктивного образа жизнедеятельности, что резко ограничивало потенциал сотрудничества людей и хозяйственного развития. Предназначение общества именно и состоит в том, что оно трактуется как условие сотрудничества, при чем такого сотрудничества, которое предполагает в качестве участников сотрудничества именно партнеров, заинтересованных в успехе общей деятельности. «Общество – это совместная деятельность и сотрудничество, где каждый участник видит в успехе партнера средство для своих собственных достижений» [6, с. 160], но с другой стороны, речь идет не только о притязании *каждым* в своих достижениях, но и *всем* сотрудничающим предоставить возможность всем участникам (партнерам) достичь своих собственных целей [6, с. 161].

Социальное партнерство, получающее свою содержательную определенность именно через такое понимание сущности общества, создает предпосылки для практически повсеместного действия механизма сотрудничества. Этот механизм представляет собой сеть общественных взаимодействий, субъектами которых являются как отдельные личности, обладающие творческими способностями к совместным действиям, так и их любые объединения, возникающие на разных уровнях управления и организации, для достижения собственных целей деятельности. Ради этого происходит объединение самых различных ресурсов – интеллектуальных, денежных, материальных, трудовых и пр., которые необходимы для реализации целей хозяйственного развития. При этом каждый субъект может участвовать в нескольких одновременно реализуемых акциях-партнерствах, ибо он имеет, как правило, несколько целей, которые обеспечиваются разными способами своего участия в совместных проектах.

Сущностным моментом социального партнерства является добровольного – свободного – соучастия партнеров в акции-действии по обеспечению и достижению значимого результата для каждого партнера. Он сам, без какого-либо принуждения с какой-либо стороны, самостоятельно принимает решение о своем участии в партнерской акции. В этом реализуется его свобода. Он, с другой стороны, уже в своей мотивации к участию в партнерстве внутренне реализует свою *ответственность*, которая как бы сопровождает каждый шаг в продвижении к цели и конечного достижения самозаданной цели. Свобода участника-партнера неизбежно сопровождается его личной ответственности. Без своей личной ответственности каждого из партнеров сама акция не может быть реализована.

В этом плане весьма существенно подчеркнуть и понимать, что именно личная ответственность предстает как исходная форма ответственности. На основании личной ответственности в ходе реализации партнерской акции затем уже формирует коллективная, совместная ответственность, которая является производной, формой вторичной ответственности. Она, как правило, характеризуется тем, что внутри коллективной ответственности существует разделенная, если так можно выразиться, как бы

---

¹ «Общество, – писал Л. Фон Мизес, – представляет собой согласованную деятельность, сотрудничество... Действия, приведшие к общественному сотрудничеству и ежедневно их воспроизводящие, не преследовали ничего, кроме сотрудничества и взаимной помощи друг другу для достижения конкретных единичных целей... общество есть не что иное, как объединение индивидов для совместных действий... никогда не следует забывать, что отличительной чертой человеческого общества является целенаправленное сотрудничество; общество результат человеческой деятельности, т. е. сознательного стремления к достижению цели... Человеческое общество – это интеллектуальное и духовное явление» [6, с. 135, 137].

функциональная ответственность, которую делегируют партнеры как особый коллектив, стремящийся к общей цели.

В этом первичном звена развития общественного развития, ибо, как было указано выше, происходит сотрудничество самых разных партнеров и на самых его различных уровнях. Поэтому суть множества партнерств можно условно называть общественной сетью взаимодействий, в которой каждый «узел» взаимодействий и представляет определенную акцию. При этом вообще функционирование и развитие общественного воспроизводства только и вообще-то представляет как постоянный процесс формирования и реализации множества партнерств самого разного предназначения, не только в производственной сфере, но и во всех сферах общественной жизнедеятельности. И в этом плане можно обоснованно утверждать, что в самом социальном партнерстве происходит реализация не только свободы (добровольность и инициация), но и обратной стороной этой «медали» является ответственность, которая внутренне свойственна каждому субъекту партнерства, прежде всего субъекту базисному – человеческой личности.

Тем самым можно говорить о том, что в функционировании и развитии современного общественного производства или в процессе хозяйства выявляются три всеобщие значимых трендовые маркеры: ценностная конкурентоспособность, социальное партнерство и социальная ответственность, которые становятся жизненно необходимыми в реализации хозяйственной стратегии выживания человечества. При этом в силу нынешней специфики кризисного функционирования человеческого сообщества важно не только видеть определяющей роли проблем экономической безопасности (в силу того, что современное общество представляет преимущественную форму товарно-капиталистического способа хозяйствования) и выделить указанные трендовые маркеры, но и обосновывать правильное их понимание в формате современной постнеклассической человекоразмерной науки.

Переход в формат мышления постнеклассической науки вызывает необходимость хозяйственного, человеко-ценностного подхода в переосмыслении содержания и роли экономической безопасности в современном глобальном мире, где ценностная конкурентоспособность становится необходимым основанием выживания человечества. Концепции ноосферы, устойчивого развития, постиндустриального общества, равно как и неоинституциональный империализм находятся в рамках техно-биологического и экономизмического концепта мышления. Они готовят *постчеловеческое, киборг-ическое* будущее, где места *целостному* человеку не предусмотрено даже если сохранится возможность биологического выживания. Человек, чтобы длиться как особый разумный биологический вид, должен позаботиться о выживании сам, поняв свою духовно-нравственную природу и приложив немалые усилия для самоспасения. Возможно это лишь в *духовно-нравственной ценностной жизнетворящей* составляющей, которая должна предопределять направления хозяйственных стратегий развития на всех уровнях управления. Экономическая безопасность – одна из *подчиненных* целей жизнедеятельности. Правильно понята она может быть лишь в рамках ценностной человекоразмерности науки и мира, что требует, прежде всего, преодоления мейнстримовского неоклассического, в том числе и неоинституционального, мышления, превратившегося в современные догматические оковы понимания и формирования самореализации ЧЕЛО-ВЕКА – лица, лика, обращенного к вечности, вечным ценностям жизни.

Специфика человека-личности, которой внутренне присуща *саморефлексивность*, которая в определенной мере корреспондируется с *внутренней ответственной активностью*, свидетельствует о том, что в идеальном мире сущностей, к которому именно и относится личность как основание жизнедеятельности хозяйствующего человека, действует закон духовно-нравственной детерминации общественного развития, который на более поверхностном хозяйственном уровне представлен законом социокультурной (цивилизационной) идентичности. Действие этих законов показывает опосредованную связь ценностно-личностных оснований с состоянием хозяйственной действительности и ее результативной эффективностью с точки зрения обеспечения человеческих целей как

действительных условий качественной жизнедеятельности человека. В схематично-упрощенном виде результат действия данных законов предстает в виде своеобразного социокультурного маятника: приближение к ментально-культурным ценностям способствует качественному обновлению хозяйства, а отход от них и насаждение чуждых социокультурных образцов и кодов вызывает кризисные состояния хозяйства.

Поэтому столь важно, чтобы государство, хозяйствующие субъекты и субъекты-представители гражданского общества в своей деятельности осознавали необходимость создания условий для действия и возрастающего влияния на национальное хозяйствование закона духовно-нравственной детерминации общественного развития и закона социокультурной (цивилизационной) идентичности. Достигать этого возможно посредством широкого целенаправленного развертывания образовательно-воспитательных и культурно-нравственных мер, соответствующих социокультурным кодам и ценностям народной ментальности, исходить из этого требования при разработках хозяйственных стратегий и их практической реализации посредством государственной и региональной политики по возрождению украинской нации. Причем важно особое внимание обратить на то обстоятельство, что восточно-христианская, прежде всего православная религия-вера способствует реализации тех практических хозяйственных действий, в основании которых находятся *взаимопомощь, доверие, сотрудничество*, т. е. жизнедеятельность в основном обеспечивается акциями *социального партнерства*. При этом укажем, что хотя само такое название не вошло прочно в обиход, но суть в нем самого механизма взаимодействия и сотрудничества отражена достаточно обоснована.

В методологическом плане при разработке хозяйственных стратегий важно опираться на понимание того, что в действительности действуют, по крайней мере, три типа социально-экономических систем – духовно-моральная; аморальная; социально ориентированная, но духовно ограниченная [см.: 4]. Конечно, столь четкое выделение этих типов систем имеет прежде всего научное предназначение и призвано давать научное обоснование мировидения и практических рекомендаций. В данном случае важно то, какой из выделенных типов по потенциалу заложенных в них возможностей приемлем для коэволюционного развития ради выживания человечества, т. е. речь идет о том, посредством каких стратегических решений и действий возможно кардинально изменить ныне реализуемый кризисный для человека неолиберальный сценарий глобализации. Скрупулезный анализ, проведенный в последние несколько лет ведущими экономистами миротворительного течения социально-экономической мысли [см.: 1], показал, что жизненно необходимым является переход к *духовно-моральной системе* общественного хозяйственного развития. Пока человек будет мыслиться и в практическом плане рассматриваться как *средство наращивания прибыли и капитала*, никакого спасительно-выживательного сценария или стратегии не предвидится. Этот тезис обоснован всем периодом XX века и первым десятилетием нового века. Установка на жесткий эгоизм и на гедонистический комфорт, которые навязываются человеку как некий общественный идеал, способны только лишь *усугублять кризисность* существования человека и природы.

Выход из создавшегося искусственным образом такого кризисного состояния может быть найден лишь посредством обращения к *личностной методологии*, в которой свобода неизбежно должна сопровождаться *ответственностью* личности, а *личностная ответственность* стать *основанием социальной ответственности*. Вне личностной ответственности не может быть речи о какой-то абстрактной социальной ответственности. Но последняя, формируемая как соборная ответственность каждого человека-личности, предстает важнейшей фундаментальной составляющей ценностной конкурентоспособности, приобретающей при переходе к коэволюционному развитию статус основоположного принципа хозяйствования и оценки качества деятельности. Это происходит потому, что *личная ответственность дана человеку-личности изначально*, как и его свобода. Поэтому исходя из внутренней ценностно-ответственной ориентации хозяйствующего субъекта на выработку и присвоение общественных ценностей и благ возможна и социальная

ответственность как некий коллективно-сборный уровень ответственности за нынешнее и будущее состояние человека, общества и природы. В этой связи следует поддержать тезис С. Крымского о том, что «осознание ответственности человека за судьбу «империи», т. е. человеческого рода, и формирует новые социальные стратегии нашего времени» [5, с. 186].

Ценностная компонента самореализации личности в хозяйственной деятельности, с одной стороны, на глубинном уровне задается не только свободой человека (что является традиционным философским и научным утверждением-обоснованием), но и его внутренней ответственностью, что должна рассматриваться как базовая глубинная ценность человеческой деятельности. С другой стороны, всестороннее исследование такой компоненты открывает новый современный формат осмысления хозяйства и хозяйствования, в котором зарождается и воспроизводится *неприятие* и *непродуктивность* прямого подражания или копирования институтов и институций *некоренной культуры*. В ходе современных экономических трансформаций пытаются заложить поверхностно-схематичные *подражательные* технологии в основание функционирования национальной социально-экономической системы, особенно иностранными экспертами. Но необходимо четко понимать, что такое некритическое и нетворческое перенесение чуждых культурно-ментальных феноменов, без их всесторонне содержательного осмысления, является изначально чреватым подрывом экономической безопасности и нарастанием новых социальных рисков в национальной хозяйственной системе. Поэтому и сама ценностная конкурентность каждой страны, участвующей в мирохозяйственных глобальных процессах, не является столь простым делом, которая кажется на первый взгляд. Следует весьма серьезно и продумано относиться к возможности заимствований институтов чуждой культуры, ибо прямо они перестают «работать» в ином культурно-хозяйственном поле, а тем самым такое прямое насаждение иностранных институтов и институций наносит, как показал опыт двадцати лет рыночных постсоветских реформ, ощутимый ущерб национальному развитию, прежде всего экономическому.

Трафаретное мышление, когда за образец берется будто бы иностранное прогрессивное, является весьма поверхностным мышлением, которое очень качественно отличается от всесторонне научного осмысления тех феноменов, которые подлежат внедрению в культурно-ментальную, хозяйственную среду. И здесь речь во весь голос должна идти речь об ответственности ученых и хозяйственных руководителей, принимающих решения о направлениях и путях социально-экономических реформ, о стратегии возрождения и последующего развития национального хозяйства в русле безусловной исходной ориентации на повышение благосостояния украинского народа и его качества жизни.

В новом веке наиболее актуальной проблемой, стоящей перед каждым человеком, правительством и государством, всем мировым человеческим сообществом, стала задача реализации императива выживания человечества, ибо многообразные поверхностные формы цивилизационного кризиса, прежде всего его духовно-нравственной составляющей, расширяются и углубляются. Это свидетельствует, что ускоряется процесс движения человечества к небытию. Возможности для выхода из этого кризисного состояния существуют, но требуют кардинального изменения мышления человека: переход из традиционных координат механико-материалистического, экономизмического мышления в формат человекаразмерного, основанного на понимании единой триипостасевой - *духовно-био-социальной* природы человека, что соответствует требованиям и принципам *постнеклассической* науки. При этом становится понятным, что сама человеческая деятельности воспринимается весьма односторонне, одномерно, когда в традиционном формате мышления основное внимание проблемам свободы. Но свободы без ответственности скоро оборачивается вседозволенностью, ложной демократией, господством двойных стандартов. И проблема ответственности сегодня становится актуальной научной проблемой, разработка которой требует нового достаточно энергичного усилия от научного сообщества.

Сегодняшний неоклассический, *экономикс-ический* (микро-, макроэкономика) мейнстрим, изначально имеющий, прежде всего, идеологический схоластическо-апологетический и догматическо-кризисный характер, неспособный дать научно обоснованный ответ на исторические вызовы, не может служить научно-методологическим основанием осмысления, постижения современной реальности, как и базой для разработки человекоспасительных практических рекомендаций. Постнеклассическая наука как человекомерная наука требует углубленной разработки личностной методологии, которая позволит не просто указывать на экономику как самодостаточную, абсолютно господствующую сферу в жизнедеятельности современного кризисного общества, но обеспечить переход в понимание того, что спасение человека и человеческого сообщества есть процесс человеческого хозяйственного творчества, где базисным субъектом благостных преобразований является именно личность.

Литература:

1. Задорожный Г.В. Человекоспасительная функция хозяйствоведческой науки. – Харьков: Точка, 2012. – 180 с.
2. Пахомов Ю. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів // Економіка України, 2008, № 4. – С. 4-14.
3. Задорожный Г.В., Москвина А.О. Ценностная конкурентоспособность как новая стадия международной конкуренции // Социальная экономика, 2010, № 1. – С. 106-133.
4. Компанієць В.В. Управління розвитком соціально-економічних систем у духовно-моральному та соціокультурному вимірі. Частина I. – Харків: УкрДАЗТ, 2011. – 305 с.
5. Крымский С. Экспликация философских смыслов. – М.: Идея-Пресс, 2006. – 240 с.
6. Мизес Людвиг фон. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории. – М.: ОАО "НПО "Экономика", 2000. – 878 с.
7. Роберт Орос ди Бартини – советский авиаконструктор, физик-теоретик, философ. Статьи по физике и философии. – М.: «Самообразование», 2009. – 287 с.

Человекомерность постнеклассической науки отличается необходимостью использования личностной методологии, предоставляющей возможность исследования личности как базового субъекта хозяйственного творчества. В условиях реализации императива выживания человечества разработка хозяйственной стратегии должна основываться на важнейших трендовых маркерах, которые изначально задают человекомерность современного формата мышления и анализа спасительной для человека деятельности. Такими маркерами выступают ценностная конкурентоспособность, социальное партнерство и социальная ответственность. Их исследование становится важнейшей задачей современной научного социально-экономического анализа.

Ключевые слова: личность, человекомерность, ценностная конкурентоспособность, социальное партнерство, личная и социальная ответственность.

ЦІННІСНА КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЬ, СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО І СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ТРЕНДОВІ МАРКЕРИ ГОСПОДАРСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ ЛЮДСТВА

В.М. Олефір, пошукувач,
Верховна рада України, м. Київ

Людиномірність постнекласичної науки розрізняється необхідністю використання особистісної методології, що надає можливість дослідження особистості як базового суб'єкта господарської творчості. В умовах реалізації імперативу виживання людства розробка господарської стратегії повинна спиратися на головних трендові маркерів, які початково

задають людині мірність сучасного формату мислення і аналізу рятівної для людини діяльності. Такими маркерами виступають ціннісна конкурентоздатність, соціальне партнерство і соціальна відповідальність. Їх дослідження стає одним з найбільш важливих завдань сучасного наукового соціально-економічного аналізу.

Ключові слова: особистість, людинорозмірність, ціннісна конкурентоздатність, соціальне партнерство, особиста і соціальна відповідальність.

Поступила в редколлегию 19.02.2013 г.

Научный руководитель: Задорожный Г.В., д. э. н., проф.

© **Олефир В.Н., 2013**

УДК 330.341.1/.2:[330:001.101]

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ В ПЕРИОД РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ**

Ткаченко Е.С., аспирантка
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

*Будущее принадлежит тем, кто работает
не руками, а головой.*
Ф. Бэкон

На сегодняшний день актуальным становится использование новых технологий и инновационных подходов в осуществлении какой-либо деятельности, в частности экономической. Исследование инноваций расширяет возможности их применения, дает основания для внедрения новейших разработок и открытий. Получается, неотъемлемой частью сегодняшнего развития экономики в целом и отдельных стран в частности является формирование и развитие экономики знаний.

Целью данной статьи является определение значимости национальной инновационной системы как неотъемлемого элемента развития инновационной направленности системы хозяйствования в условиях становления экономики знаний. Поставленные автором задачи можно сформулировать следующим образом: выявить характерные черты «экономики» знаний; уточнить понятие «национальной инновационной системы» (НИС) на основе имеющихся исследований; определить условия развития НИС, основываясь на институциональном подходе.

В связи с тем, что человечество вступает в так называемую «эру знаний», формируется новая стадия развития. Например, Э. Тоффлер называет ее стадией «информационного общества» [1, с. 5]. Журнал «Экономист» обозначил ее как «эру знаний». Нередко в научных публикациях используется еще один термин – «экономика, основанная на знаниях» или «экономика знаний» [2, с. 11]. Если помимо экономического аспекта рассматривать еще и социальный, то можно использовать термин «общество знаний». Именно эти термины получили наибольшее распространение в отчетах международных институтов, таких, как Всемирный Банк, ООН, ЮНЕСКО. Широко применяемые понятия «инновационная экономика», «высокотехнологическая цивилизация», «общество знаний», «информационное общество» близки понятию «экономика знаний» [3].

Современному развитию общества присущи такие тенденции, как превращение знания в ключевой ресурс развития, глобализация конкуренции, которая основана на создании наукоемких продуктов и услуг. Исходя из этого, следует рассмотреть формулировку термина «экономика знаний» и что она собой представляет.

Экономика знаний – это экономика, создающая, распространяющая и использующая знания для обеспечения своего роста и конкурентоспособности; это экономика, позволяющая превращать знания в доход (и не только в высокотехнологических отраслях) [2, с. 13]. Экономика знаний – тип экономики, институциональной основой которого выступает национальная инновационная система, где передача знаний опосредуется при помощи институтов, а долгосрочное устойчивое развитие оказывается возможным благодаря инновационной направленности действий субъектов [4, с. 16]. Экономика, базирующаяся на знаниях – тип экономики, в которой знания играют решающую роль, а производство знаний является источником роста [3].

На основе рассмотренных формулировок можно дать обобщенное определение, что **экономика знаний – это этап экономического развития, при котором знания являются основным ресурсом и самостоятельным, незаменимым, определяющим фактором производства и формируют инновационную направленность экономического развития.**

Главное в экономике знаний – не столько создать знание, сколько продуктивно его использовать. Она характеризуется тем, что организации в ней становятся все более инновационными, при этом предметом инноваций выступают не только продукты и технологии, но и способы организации процесса производства и способы взаимодействия с потребителями. В условиях становления экономики знаний необходимо создавать соответствующие институциональные условия и формировать эффективную национальную инновационную систему (НИС).

Одно из первых определений НИС¹ предложено в официальных документах Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСД), согласно которому НИС определяется как совокупность институтов, относящихся к частному и государственному секторам, которые индивидуально и во взаимодействии друг с другом обуславливают развитие и распространение новых технологий в пределах конкретного государства [5].

На сегодняшний день можно выделить три основные концепции толкования национальной инновационной системы [6, с. 116]:

1) Первая состоит в рассмотрении НИС как совокупности институтов, деятельность которых направлена на создание и внедрение инноваций. Это определение показывает, что инновационные процессы проявляются непосредственно в хозяйственной практике. Основная идея данной концепции состоит в коммерциализации, практической отдачи от науки, так как появление нового продукта связано с совместной работой множества хозяйствующих субъектов.

2) Вторая концепция интерпретирует НИС как комплекс связанных между собой экономических механизмов и видов деятельности, обеспечивающих инновационные процессы. Данное определение более функционально, так как оно подчеркивает динамизм взаимодействия субъектов НИС.

3) Третья точка зрения связана с более глубокой сущностью экономических отношений. НИС трактуется как часть национальной экономической системы, обеспечивающая внедрение инновационных процессов в развитие экономики и общества. Эта концепция доказывает, что создание формальных инновационных структур само по себе не гарантирует успеха нововведений. Необходимо формирование благоприятного для инноваций социально-экономического климата.

Но так как мы берем во внимание институциональный подход, то оптимальным определением НИС в данном случае можно считать следующее: **НИС – это комплекс институтов и институций правового, социального и финансового характера, которые обеспечивают реализацию и регулирование инновационных процессов, учитывая национальные традиции, политические и культурные особенности.** Под институтами, которые обеспечивают долговременный экономический рост, подразумеваются

---

¹ Впервые понятие НИС было использовано в 1987 году Крисом Фриманом (Science Policy Research Unit, Sussex) в его исследовании технологической политики в Японии. В рамках данного исследования были описаны важнейшие элементы японской НИС, которые обеспечили экономический успех этой страны в послевоенный период. А уже с начала 1990-х годов понятие НИС оказалось в центре внимания ученых, занимающихся проблемами технологического развития. Первоначальная трактовка понятия «национальная инновационная система» предполагала концентрацию внимания на науке и технологиях как основных факторах, которые определяют среду действия фирм. Затем, к концу 1990 годов, концепция НИС обрела более широкий контекст, утверждая, что НИС включает в себя все элементы социально-экономической системы, а уровень развития технологий и инноваций определяется национальными особенностями исторического развития страны [6, с. 115].

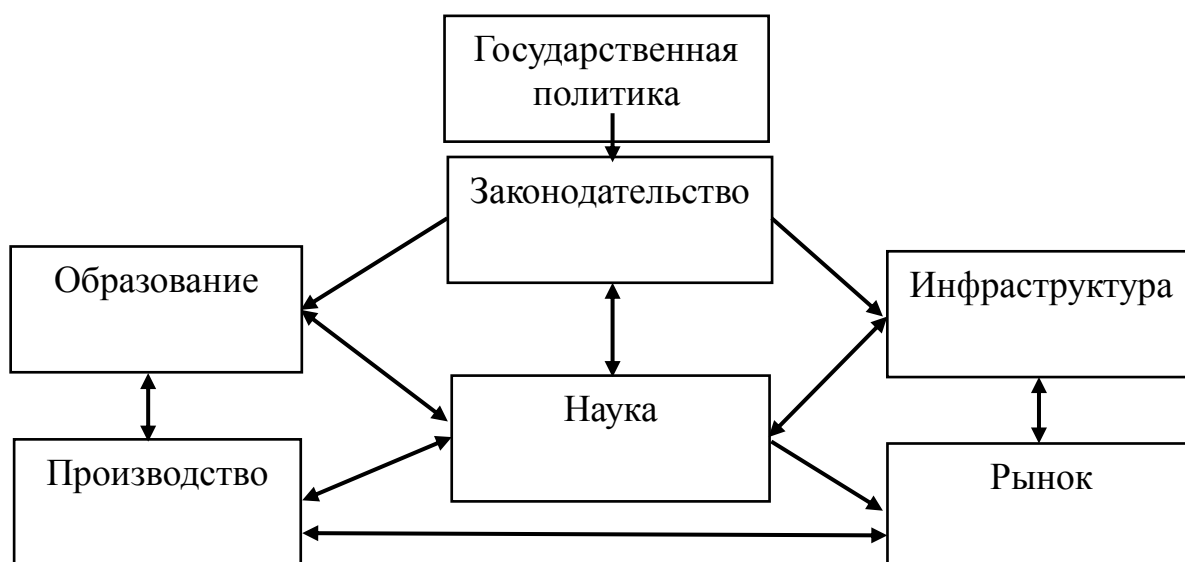
общественно-экономические отношения, которые основываются на формальных и неформальных институтах, и сам субъект как носитель социально-экономических отношений (например, фирмы, организации, учреждения, государство) [7]. В свою очередь, под институтами подразумевается система формальных и неформальных норм и правил в виде стандартов поведения, привычек, традиций, обычаев, а также в виде совокупности законов, которые контролируют социально-экономические отношения и выполняют функцию регулятора общественных явлений [7]. Именно институциональный подход позволяет рассмотреть НИС с функционально-организационной стороны как отдельную структуру (институты отражают функциональную сущность, а институты – структурную).

Формирование национальных инновационных систем как основного механизма саморазвития стало главным фактором долгосрочного роста мировой экономики. Национальные инновационные системы обеспечивают постоянное и непрерывное зарождение и реализацию радикальных нововведений, которые, разрушая старые производственные структуры, создают основу устойчивого инновационного роста.

Инновационные системы разных стран различны, так же как различны инновационные стратегии государств. Перед НИС различных стран могут ставиться и различные цели. В каждом конкретном случае стратегия развития НИС определяется проводимой государственной политикой, нормативным правовым обеспечением, формами прямого и косвенного государственного регулирования, состоянием научно-технологического и промышленного потенциала, внутренних товарных рынков, рынков труда, а также историческими и культурными традициями и особенностями. Яркими примерами развития стран под влиянием формирования НИС можно назвать США (американцы считали, что именно НИС стала тем механизмом, который сумел обеспечить процесс, позволяющий удовлетворить любую потребность общества), Финляндию (финская национальная модель производства и использования новых знаний признана одной из наиболее эффективных в мире благодаря кооперации власти, науки и бизнеса и успешной реализации государственных проектов), Китай (перемещение центра экономической деятельности из крупных компаний в небольшие предприятия технологической сферы, которые станут проводниками инноваций) [2, с. 57]. Важно отметить, что не существует некой оптимальной национальной инновационной системы, так же как не существует единственной, наиболее эффективной инновационной стратегии государства. Наоборот, имеет место множество НИС со своими преимуществами и недостатками. Национальные особенности НИС проявляются в большей или меньшей активности государства, роли крупного и малого бизнеса, в соотношении фундаментальных и прикладных исследований и разработок, в динамике развития отраслевой и региональной структур инновационной деятельности [4, с. 19]. Выделяют также культурно-исторические (система образования и науки) и институционально-организационные (сложившиеся связи университетов, предприятий и финансовой сферы, географическая и отраслевая структура экономики, законодательство) различия НИС.

Рассматривая концепцию НИС с институциональной точки зрения, можно выделить ее системный аспект, который состоит в том, что именно совокупность взаимосвязанных институциональных структур (малые и крупные фирмы, университеты и государственные научно-исследовательские центры, правительство и региональные администрации, объекты инновационной структуры, финансовые рынки и т.д.) оказывает влияние на инновационное развитие [8, с. 28]. На основе этого основные элементы НИС можно представить на рисунке 1.

Во «главе» НИС сосредоточено государство как институт, а соответственно современная НИС формируется, исходя из общей государственной политики и нормативно-правовой базы, обеспечивающей реализацию данной политики.

Рис. 1. Основные элементы национальной инновационной системы
(составлено по материалам [6, с. 117])

Рис. 2. Основные направления государственной политики в условиях развития экономики знаний
(составлено по материалам [2, с. 54])

Государство является основным заинтересованным инициатором создания национальной инновационной системы и всесторонне обеспечивает ее развитие ресурсами на основе выбора приоритетных направлений инновационной деятельности. Но при этом правительства, заинтересованные в ускорении экономического и социального развития, сталкиваются с проблемой ограниченности собственных ресурсов. Поэтому им приходится ограничивать сферу своего влияния созданием институциональных условий. В условиях становления экономики знаний они необходимы для передачи знания из университетской среды в промышленность и экономику.

Именно институциональные условия могут обеспечить более тесное взаимодействие образовательной и производственной сфер деятельности (в буквальном представлении, взаимодействие «теории» с «практикой»). Таким образом, именно государство как институт является первоочередным элементом в структуре НИС: оно создает институциональные условия для взаимодействия всех элементов НИС, выполняет регулирующие и координирующие роли (рис. 2). Роль государства при этом прежде всего заключается в финансировании и содействии производству фундаментального знания в университетах и комплексе высоких технологий, а также в создании инфраструктуры и благоприятного институционального климата для инновационной деятельности. Учитывая роль государства в НИС, перед ним возникают следующие стратегические задачи:

- стимулирование инноваций², создание системы эффективной поддержки развития малого и среднего предпринимательства, благоприятного инвестиционного климата;
- создание основы для возникновения кооперативных отношений в исследованиях и разработках между частным и государственным научно-техническим сектором;
- создание эффективной системы образования, профессиональной адаптации и переподготовки).

В свою очередь, роль частного (предпринимательского) сектора в формировании НИС состоит, в первую очередь, в создании технологий на основе собственных исследований в научных центрах крупных корпораций и малых наукоемких фирм, в рыночном освоении инноваций и внедрении научных разработок в производство.

Следовательно, эффективность всего инновационного процесса во многом определяется тем, каким образом его основные субъекты взаимодействуют между собой в качестве элементов коллективной системы создания и использования знаний, а институциональная основа экономики знаний в целом обеспечивается функционированием национальных инновационных систем. Именно НИС является базовым элементом на пути развития экономики знаний и создает платформу для успешного экономического развития, так как подразумевает эффективное взаимодействие государственного регулирования, развития науки и инновационной направленности в производственной деятельности.

Литература:

1. Тоффлер Э. Третья волна/ Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 1999. – 784 с.
2. Гапоненко А.Л. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал/ А.Л. Гапоненко, Т.М. Орлова. – М.: Эксмо, 2008. – 400 с. – (Полный курс MBA).
3. Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России/ В.Л. Макаров// Вестник Российской Академии наук. – 2003. – Т. 73. - №5. – С. 450 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/VRAN/SESSION/VRAN5.HTM>].

² Известные зарубежные примеры успешного государственного стимулирования инноваций – программа SBIR (США), программа поддержки инновационных технологических программ университетов Израиля, программы «Фонда Чили».

4. Ченцова М.В. Особенности формирования экономики знаний в современных условиях: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. эк. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория»/ М.В. Ченцова. – Москва, 2008. – 26 с.

5. OECD, National Innovation Systems, Paris, 1997. — 48 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/science/inno/2101733.pdf>.

6. Третьяк В.В. Национальная инновационная система как основа экономики инновационного типа/ В.В. Третьяк, Е.А. Середа// Вісник економічної науки України. – 2010. - №1. – С. 115-118.

7. Катигрובה О.В. Сутнісна характеристика понять інститут та інституція в теорії інновацій/ О.В. Катигрובה// Сборник научных трудов SWORLD по материалам международной научно-практической конференции. – 2011. – Т. 14. - № 3. – С. 95-100. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=17083575>.

8. Национальные инновационные системы в России и ЕС/ под ред. В.В. Иванова, Н.И. Ивановой, Й. Розебума, Х. Хайсберса. – М.: ЦИПРАН РАН, 2006. – 280 с.

Статья посвящена исследованию необходимости формирования национальной инновационной системы в условиях становления экономики знаний. При этом используется институциональный подход, который отражает НИС как комплекс институтов и институций.

Ключевые слова: экономика знаний; национальная инновационная система; институциональные условия; институт; институция; инновационный процесс; государственное регулирование.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ В ПЕРІОД РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Ткаченко К.С., аспірантка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Статтю присвячено дослідженню необхідності формування національної інноваційної системи в умовах становлення економіки знань. При цьому використовується інституціональний підхід, який відображає національну інноваційну систему як комплекс інститутів та інституцій.

Ключові слова: економіка знань; національна інноваційна система; інституціональні умови; інститут; інституція; інноваційний процес; державне регулювання.

INSTITUTIONAL CONDITIONS OF CREATING A NATIONAL INNOVATION SYSTEM DURING THE PERIOD OF A KNOWLEDGE ECONOMY

Tkachenko K.

V.N. Karazin Kharkiv National University

The article deals with the necessity to create a national innovation system in terms of forming a knowledge economy. An institutional approach is used in this research; it reflects the national innovation system as a complex of institutes and institutions.

Keywords: economy of knowledge, national innovation system, institutional conditions, institute, institution, process of innovation, state regulation.

Поступила в редколлегию 26.02.2013 г.

Научный руководитель: Яременко О.Л., д. э. н., профессор

© Ткаченко Е.С., 2013 г.

УДК 331.556.4:338.1(477)

РОЛЬ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ В ЕКОНОМІЧНОМУ ЗРОСТАННІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Уварова І.С., здобувач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. Трудова міграція та міграція взагалі вже давно стали однією з найбільш обговорюваних тем в українському суспільстві та визивають значний науковий інтерес українських вчених-економістів. Згідно з даними Світового банку, за кількістю емігрантів Україна посідає третє місце у світі - 6,5 мільйонів. Це приблизно 14% від теперішнього населення країни. Тісні родинні та професійні стосунки мігрантів з Україною дають державі певні фінансові надходження, що становлять значну частку валютних надходжень. В цієї площині цікавою та актуальною дослідницькою проблемою є визначення впливу фінансових надходжень на економічний розвиток та стан платіжного балансу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку світових міграційних процесів викликали значний інтерес багатьох вчених. Так, у роботах П. Кругмана, П. Стокера, Дж. Саймона, С. Кастла, В. Кларка, В. Хьюго, М. Тодаро, К. Макконнелла, О. Тоффлера знайшли відображення проблеми управління міграційними потоками. З'ясуванню теоретичних проблем міграційних процесів та їх кількісній оцінці присвячені наукові розробки вчених країн СНД – Ж. Зайончковської, Т. Заславської, А. Кирєєва, Г. Овчиннікова, І. Цапенко. Окремі соціально-економічні аспекти міграційних процесів досліджено українськими вченими: В. Будкіним, О. Грішнвою, М. Долішнім, Ф. Заставним, Б. Лановиком, Е. Лібановою, О. Малиновською, Т. Петровою, О. Позняком, А. Поручником, М. Романюком, А. Румянцевим, В. Савчуком, С. Сіденко, А. Філіпенком, О. Хомрою, І. Школою та ін.

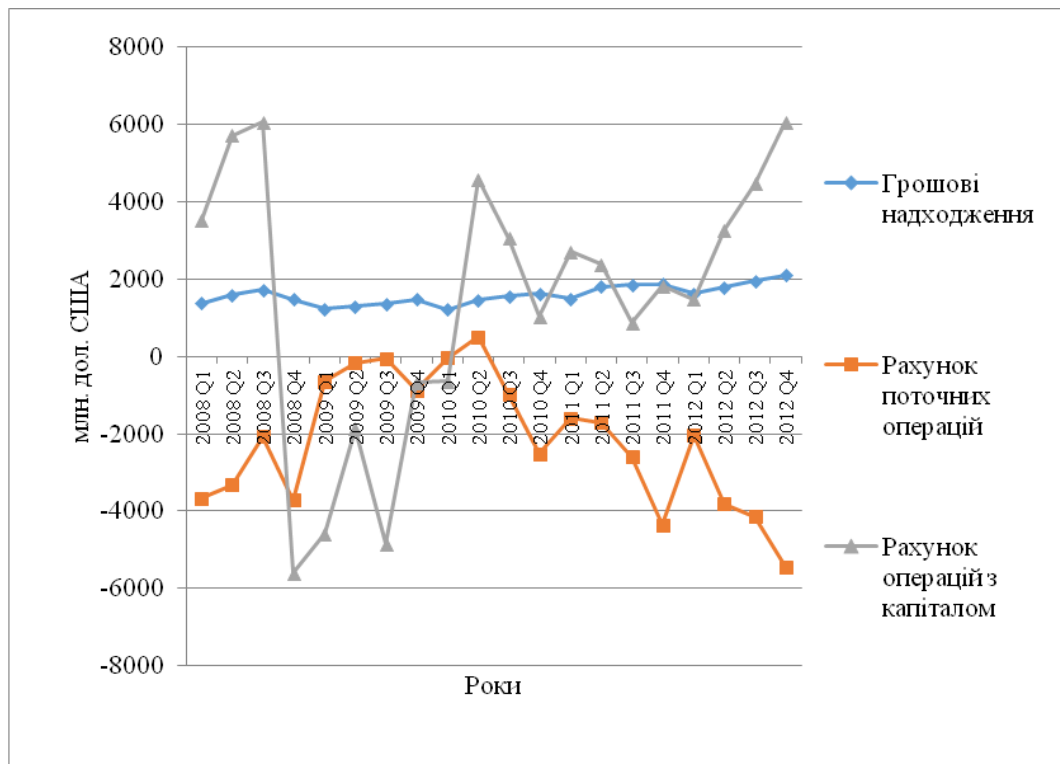
Ціль статті. Дослідити тенденції та закономірності надходжень від трудових мігрантів до України та виявити вплив цих фінансових потоків на стан платіжного балансу.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна трудова міграція сьогодні увійшла в якісно новий етап свого розвитку. З точки зору перспектив глобального розвитку європейський континент є одним з найбільш значущих регіонів міграції. Зміна постіндустріального укладу перетворює людський ресурс на визначальний чинник високого конкурентного статусу країн. Посилення тенденції міграції висококваліфікованих фахівців і вчених в епоху економіки знань справляє значний вплив на соціально-економічний розвиток держав – якість економічного зростання країн імміграції та потенційно означає втрату конкурентних переваг для країни еміграції. Отже такі зміни у розвитку міграції людських ресурсів потребують удосконалення регуляторної системи на національному, регіональному та глобальному рівнях [1].

Україна також залучена до процесів міжнародної міграції людських ресурсів, а грошові надходження складають значну частку валютних ресурсів, які отримує Україна [2]. Приватні грошові перекази (англ. remittances) в статистиці платіжного балансу – це міжнародні перекази та потоки ресурсів до домогосподарств (у грошовій та натуральній формі), що надходять з інших країн та головним чином пов'язані з тимчасовою або постійною міграцією населення.

У 2011 році обсяги приватних грошових переказів із-за кордону збільшилися на 19.7% – до 7.0 млрд. дол. США (рис. 1). Ця сума майже еквівалентна розміру коштів, що надійшли в Україну як прямі іноземні інвестиції (7.2 млрд. дол. США). Обсяги грошових переказів у

2011 році були максимальними за останні 5 років – на 0.8 млрд. дол. США більше, ніж у 2008 році. Відношення обсягів грошових переказів до ВВП майже не змінилося порівняно з попереднім роком і становило 4.3%. А в 2012 році обсяг приватних грошових надходжень становить 7, 5 млрд. дол. США [3].

Рис. 1. Динаміка рахунків платіжного балансу та грошових надходжень
Складено автором [3]

Протягом періоду, що досліджується, помітні значні флуктуації платіжного балансу України. Перш за все, це пов'язано з наслідками світової фінансової кризи, що виявила значні системні диспропорції української економіки. Критичного значення стан платіжного балансу сягнув наприкінці 2008 р. разом з девальвацією національної валюти.

Поступово змінюється структура грошових переказів за каналами надходження: зростає привабливість міжнародних платіжних систем для переказу коштів із-за кордону. Якщо у 2008-2009 роках через них проходила третина обсягів переказів в Україну, то в 2011 році ця частка зросла до 40%. За оцінками Національного банку України, обсяги коштів, що надійшли в країну неформальними каналами (шляхом передавання готівки або матеріальних цінностей від одного домогосподарства іншому), за 2011 рік становили 1.0 млрд. дол. США, або 13.7% від загальних обсягів грошових переказів в Україну [3].

Залежно від джерел формування, грошові потоки, що надходили із-за кордону, враховуються в різних статтях поточного рахунку платіжного балансу. Перекази, що надійшли в 2011 році як оплата праці (тобто від працівників, що працюють за кордоном менше року), становили 4.0 млрд. дол. США (на 19.2% більше, ніж у 2010 році). Перекази у формі приватних трансфертів становили 3 млрд. дол. США, збільшившись на 20.4%. У структурі приватних трансфертів майже дві третини (63%) припадає на грошові перекази робітників, які працюють за кордоном більше року, і 36.9% – на інші приватні трансферти. Відзначимо, що поступово зростає частка переказів у формі оплати праці, що за 2011 рік становила 57.3% (у 2008 році – лише 49.0%) [3].

Кількість же власне «заробітчан» оцінюється в близько 1,4-1,8 мільйона, або 7,8% -10% від працездатного населення країни [4].

Важливою частиною цієї проблеми є і гроші, які трудові мігранти перераховують і привозять в Україну. Очевидно, як кількість «заробітчан», так і їх перекази є досить великими, щоб привернути до себе широку увагу суспільства. З іншого боку, слід розуміти масштаб цього явища.

На відміну від таких країн, як Таджикистан, Молдова чи Киргизстан, в яких грошові перекази мігрантів становлять, відповідно, 35%, 23% і 15% ВВП - 1-е, 4-е і 12 місце в світі, в Україні трудова міграція не є одним із стовпів, на яких тримається економіка [4]. Швидше, вона дає додаткові робочі місця жителям депресивних регіонів, для яких не знайшлося місця в столиці та інших більш розвинених частинах країни.

Розподіл грошових переказів за країнами характеризується високим ступенем концентрації: понад 70% переказів здійснювалося із семи країн. Лідером за обсягами грошових потоків в Україну залишилася Росія (рис. 2).

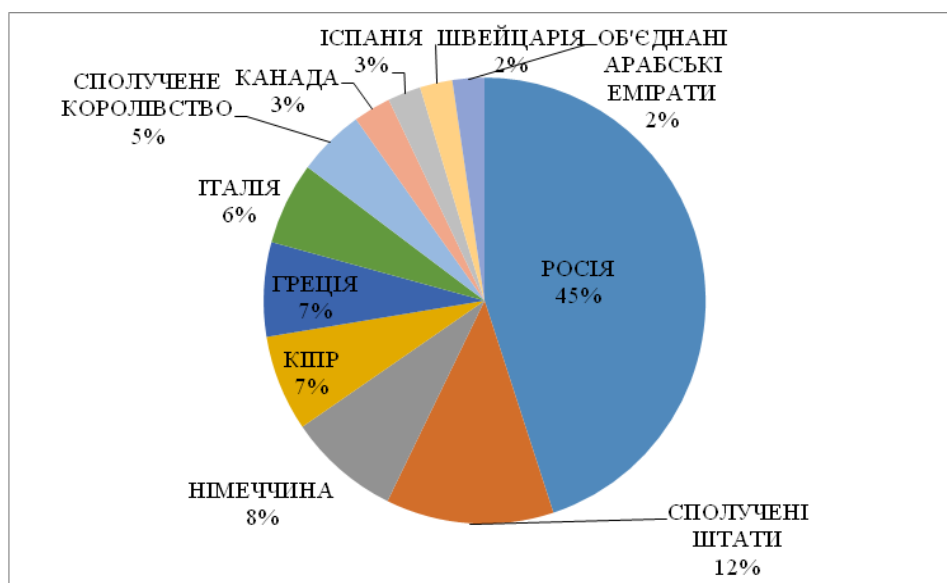

Рис. 2. Географічна структура грошових надходжень в Україну (2012 р.) [3]

Приблизно половина, тобто 600-900 тисяч українських «заробітчан», родом із Західного регіону країни. Це близько 10-15% від тамтешнього економічно активного населення. Ще 300-400 тисяч родом з регіонів Центральної України [2].

Кількість «заробітчан» з Півдня і Сходу України, відповідно, менше - а ще менше воно виявляється, якщо врахувати більшу кількість населення цих частин країни. Хоча, тут також є депресивні регіони - наприклад, кількість трудових мігрантів в Луганській області оцінюється в 15% працездатного населення. Саме вони складають більшу частину українських «заробітчан» в Росії. Такий регіональний розподіл не є чимось дивним. Західно- і центрально-українські регіони в цілому є найменш розвинутою частиною країни. Рівень безробіття в багатьох з них перевищує 10%, що значно перевищує 6-7% характерні для більш розвинених регіонів.

Рівень ВРП (валового регіонального продукту - ВВП області) на душу населення в Донецькій, Харківській або Дніпропетровській областях перевищує цей показник у Тернопільській, Чернівецькій або Закарпатській в два і більше разів. Розрив з найбільшим за ВРП на душу населення регіоном - Києвом - складає майже 7 раз.

Ще один важливий фактор - близькість кордону і налагоджені зарубіжні зв'язки. У таких регіонах, як Буковина або Закарпатті, де населення переважно володіє мовою сусідніх країн, які є більш розвиненими, ніж Україна, і має ті чи інші контакти з місцевими жителями, емігрувати значно легше, ніж у внутрішньо-українських областях.

За даними Міжнародної організації з міграції українські «заробітчани» виступають, в основному в якості низько-кваліфікованої робочої сили. 54% з них працюють у будівельній сфері, 17% - у сфері домашнього нагляду, по 9% - у сільськогосподарському та торговельному секторах, 6% - у промисловості та 5% - в інших галузях. Враховуючи той факт, що трудова міграція відтягує на себе «надлишок» робочої сили, у такому розподілі немає нічого дивного.

Вважаємо також доцільним провести регресійний аналіз впливу грошових надходжень від трудових мігрантів на стан платіжного балансу та ВВП України. Методика регресійного моделювання за визначенням проф. А.П. Голікова[5].

Моделювання проводилося в пакеті Excel і дало змогу отримати наступне рівняння множинної лінійної регресії:

$$GDP=X1(19,3)*X2(-1,052)*X3(0,96) \quad (1)$$

де GDP – ВВП України (номінальний) в млн. дол.;

X1 – грошові надходження (квартальні) за період 2008-2012 рр.;

X2 – рахунок поточних операцій платіжного балансу України;

X3 – рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій платіжного балансу України.

Регресійна статистика $R^2 = 0,869855088$, $F_{\text{стат.}} = 35,64662697$

Найбільшої статистичної значимості набуває показник X1. $P_{\text{стат.}} = 0,0039$.

Таким чином, результатам отриманої моделі можна надати наступну економічну інтерпретацію:

– грошові надходження в Україну (офіційно зареєстровані) позитивно впливають на ріст українського ВВП. Це пояснюється високою статистичною значимістю показника, а також свідчить про значний вплив валютних переказів на зростання ВВП через фонди споживання.

– негативне сальдо поточного рахунку негативно впливає на ріст ВВП. В цьому аспекті грошові надходження підвищують доходи частки громадян, що зумовлює зростання купівельної спроможності і збільшує імпорт в Україну.

Висновки. В умовах поширення процесу глобалізації економіки характерним є транснаціоналізм мігрантів, змістом якого є інтенсифікація трансміграційного процесу у напрямку розвитку та підтримання сімейних, соціальних, економічних, політичних та культурних відносин міжнародних мігрантів незалежно від країни їхнього походження чи перебування; рециркуляція високоосвічених кадрів, що полягає у підвищенні наукового фаху і професійного досвіду мігрантів за кордоном і подальшому добровільному їх поверненні в країну еміграції; транснаціоналізація передачі знань та обміну технологіями за посередництвом міжнародних інтелектуальних центрів мігрантів; набуває розвитку мережева міграція, яка сприяє виникненню соціальних зв'язків, що поєднують країни еміграції та імміграції, приводить до обміну ідеями та соціальним досвідом і робить процес міграції більш регульованим.

Про трудову міграцію в Україні зазвичай говорять в негативному ключі, що створило в суспільстві відповідне ставлення до цього явища. Грошові перекази мігрантів відіграють дуже важливу роль у формуванні платіжного балансу України разом з прямими інвестиціями, обсяги яких становлять єдиний великий неборговий канал надходження валюти в країну. Фактично, «заробітчани» виконують функцію, аналогічну працівникам експортно-орієнтованих підприємств.

Враховуючи хронічний дефіцит торгівлі товарами та послугами, а також хронічний відтік доходів від інвестицій, створений як стабільним припливом прямих інвестицій, так і відтоком українського капіталу в офшори, ця функція дуже важлива.

Українська трудова міграція є індикатором більш глибокої проблеми - нездатність української економіки створити ці самі експортно-орієнтовані підприємства за рахунок внутрішніх або зовнішніх інвестицій. Звичайно, тут велику роль грає фактор негативного бізнес-клімату в країні. Однак переоцінювати його не слід, адже навіть значно більш конкурентоспроможні і дружні бізнесу Східно-Європейські країни мають велику кількість

власних «заробітчан». Можливо це явище буде існувати в країні до тих пір, поки зберігається величезний розрив у доходах між Східною та Західною Європою.

Література:

1. Будкін В.С. Економічна глобалізація [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл./ В.С. Будкін, А.С. Філіпенко та ін. – К.: Київський університет, 2009. – 543 с. – ISBN 978-966-439-162-4.
2. Ольшевська І.П. Вклад мігрантів в економічний розвиток ЄС// Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія / За заг. ред. Д.Г. Лук'яненка. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 301–313.
3. Статистика платіжного балансу. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/Statist/index_PB.htm
4. Пелех О.Б., Юськів Б.М. Міжнародна трудова міграція в Чеській Республіці: Монографія. – Рівне: Перспектива, 2006. – 200 с.
5. Голіков А.П. Економіко-математичне моделювання світогосподарських процесів [Текст]: навчальний посібник для ВНЗ / А.П. Голіков. – 3-тє вид., переробл. і допов. - К.: Знання, 2009. – 222 с. – ISBN 978-966-346-551-7.

В статті розглянуто динаміку трудової міграції з України. Визначено роль грошових надходжень від мігрантів в формування платіжного балансу України та їх вплив на економічне зростання. Досліджено географічну структуру грошових переказів в Україну. Визначено регіональні особливості трудової міграції з України.

Ключові слова: міжнародна трудова міграція, міграційні процеси, демографічна та міграційна ситуація, ринок праці, міграційний тиск, управління міграціями, державна міграційна політика.

РОЛЬ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РОСТЕ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Уварова И.С., соискатель

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассмотрена динамика трудовой миграции из Украины. Определена роль денежных поступлений от мигрантов в формирование платежного баланса Украины и их влияние на экономический рост. Исследована географическая структура денежных переводов в Украину. Определены региональные особенности трудовой миграции из Украины.

Ключевые слова: международная трудовая миграция, миграционные процессы, демографическая и миграционная ситуация, рынок труда, миграционное давление, управления миграциями, государственная миграционная политика.

ROLE OF MIGRANT WORKERS IN ECONOMIC GROWTH OF UKRAINE

Uvarova I., PhD

V.N. Karazin Kharkiv National University

The paper is devoted to the dynamics of labor migration from Ukraine. The role of cash flows from migrants in the Balance of Payments of Ukraine and their impact on economic growth. Studies geographical distribution of remittances to Ukraine. The regional peculiarities of labor migration from Ukraine.

Keywords: international labor migration, migration, demographic and migration situation, labor market, migration pressure, migration management, state migration policy.

УДК 330.341.2

ИНСТИТУТЫ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ИНДИВИДОВ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Яременко О.Л., д. э. н., профессор

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Миколенко Е.П., аспирантка

Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

Постановка проблемы. В ходе осуществления хозяйственной деятельности между индивидами и различными социальными группами складываются определенные взаимоотношения, которые со временем вырабатывают устойчивые взаимосвязи, формируя и закрепляя при этом различные институты и институциональные формы в обществе. «Следует осознать, – писал Р. Коуз, – что когда экономисты исследуют работу экономики, они имеют дело с воздействиями отдельных лиц или организаций на других, работающих в той же системе. Если бы не было таких воздействий, не существовало бы подлежащих изучению экономических систем» [1, с. 32]. Особенности институциональных структур, созданных индивидами для упорядочивания социальных взаимоотношений, предопределяют специфику институциональных моделей экономических систем и влияют на их адаптационную способность к рыночным и глобализационным изменениям.

Анализ последних исследований и публикаций. Интересная методологическая концепция институциональных моделей Х-матрицы (западной) и У-матрицы (восточной) разработана С.Г. Кирдиной [2]. Выделены и проанализированы базисные, комплементарные экономические институты и институциональные формы двух матриц, а материально-технические свойства институциональной среды положены в основу их разграничений. Развитие данной концепции подтверждается интересом к ней многих авторов, в том числе такая классификация институтов расширена В. В. Липовым в разрезе ценностной системы, правового, политического и идеологического поля [3], сквозь призму которого им проведен расширенный обобщенный анализ множества СЭМ (англосаксонской, континентальной, дальневосточной и др.).

Выделение базисных институтов является методологическим инструментом в понимании, во-первых, различий нынешних сложившихся и переходных моделей хозяйствования, во-вторых, того, что современные модели экономических систем являются смешанными. Тем не менее, как показывает практика, существование, внедрение или создание одних и тех же институциональных конструкторов в обществах с одинаковыми материально-техническими условиями не приводит к одинаковым ожидаемым результатам, а последствия изменений часто становятся непредвиденными. Поэтому ряд авторов обращают внимание на еще один аспект функционирования институтов как способа взаимодействия индивидов и создания определенных связей в обществе. Предложенный Г.Б. Клейнером подход дает определение такой концепции – «мир полей взаимодействия агентов» [4, с. 411], и, модифицируя подход Д. Норта, указывает на зависимость эволюции институциональной системы общества от взаимодействия индивидов и организаций. Разная структура взаимодействий индивидов между собой и другими социальными группами способствует появлению отличающихся стимулов и мотивов в хозяйственной деятельности, что, в конечном итоге, приводит к появлению и закреплению отличающихся институтов и

институциональных форм в обществе. Это, в свою очередь, влияет на динамику социально-экономических систем и их адаптацию к рыночным и глобализационным изменениям.

О.Ю. Красильников, характеризуя институциональную матрицу экономической системы, представляет ее в виде способа взаимодействия индивидов в рамках социальных групп [5]. Он обращает внимание на важный аспект встроенности индивида в общество, на то, что институционализация общества происходит в процессе взаимодействия отдельных индивидов, как между собой, так с другими группами, в том числе и организациями. В работах таких ученых, как Р.И. Капелюшникова [6], Р. Коуза [1], М. Грановеттера [7; 8] нашли отражение другие рассмотренные в статье аспекты и проблемы институционального взаимодействия индивидов.

Целью данной статьи является анализ и исследование институционального взаимодействия индивидов и институциональных связей в рамках целостной системы, и их влияние на структуру экономических стимулов к осуществлению хозяйственной деятельности, предопределяющих эффективность функционирования экономической системы и ее адаптивность.

Результаты исследования. Все экономические системы в мире динамично развиваются, и рассмотрение их институциональных систем невозможно статично: те базисные институты, которые сегодня играют ключевую роль в развитии общества, могли не существовать полвека назад и стали заимствованием (трансплантацией) или имплементацией отдельно взятой страны. Уместным будет вспомнить тезис К. Поланьи: «Разумеется, никакое общество не могло бы жить, не располагая экономикой того или иного типа, однако вплоть до нашей эпохи не существовало экономики, которая бы в принципе управлялась законами рынка...» [9, с. 55]. Автор указывает на более позднее утверждение рыночных институтов в хозяйственной деятельности как основополагающих в развитии капиталистических отношений во многих странах мира. Редистрибутивные институты в процессе эволюции превратились из базисных в комплементарные или, как обозначает С. Роузфилд, стали «теневыми». Для некоторых стран длительное время теневыми остаются рыночные институты, которые создают дополнительные стимулы в хозяйственной деятельности. Так, по мнению автора, коллективистский аспект американской системы проявляется в стремлении правительства защитить от конкуренции определенные группы населения. Таким образом, оно действует как посредник в решении социальных конфликтов [10, с. 101].

Процесс изменений институциональной системы на каждом этапе ее развития носит различный характер – от стремительной смены или модификации формальных правил, норм и других институтов до медленного эволюционного их развития. Те институты, которые подвергаются эволюционным изменениям, как правило, несут в себе генетическую информацию об обществе, передавая ее следующему поколению; преломляют заимствованные, внедренные институты и придают им новые качественные свойства в результате взаимодействия. Например, крупному японскому бизнесу даже после либерализации рыночных отношений не стала присуща анонимная конкуренция за перераспределение дефицитных ресурсов, рынков сбыта с целью максимизации индивидуальных выгод. Конкуренция носит до сих пор коммуналистический характер. Следуя определению новой институциональной теории, качественно новые характеристики и свойства институты приобретают в различных экономических системах вследствие того, что они создают отличающиеся стимулы к осуществлению хозяйственной деятельности на основе уже сформированной институциональной структуре взаимодействий между индивидами и социальными группами.

Первым, кто обратил внимание на важный аспект функционирования институтов как регуляторов человеческого поведения, создающих определенные стимулы в хозяйственной деятельности индивидов, стал К. Маркс. Он пришел к выводу о том, что уровень развития общественных отношений (надстройка) может тормозить или способствовать развитию экономики и производственных отношений [11, с. 7]. Под надстройкой он понимал совокупность политических, правовых, религиозных институтов общества, а также

нравственных, эстетических, философских воззрений в нем, а под производственными отношениями – отношения между людьми, складывающиеся в результате отношения к средствам производства, то есть отношения собственности. При этом он отделял ее экономическую сторону и юридическую, которая представляет совокупность общественных отношений.

Институциональная структура общества состоит из различных типов прав, ограничивающих, предписывающих или регулирующих поведение индивидов, корневой из которых является система прав собственности. Теория прав собственности рассматривает такое право не как отношение отдельного индивида к вещи, а как отношение между людьми по поводу использования ограниченных ресурсов. Структура прав собственности, согласно теории порождающая издержки и выгоды, создает систему стимулов к определенным образцам поведения, что впоследствии закрепляется в виде институтов [1], которые могут исчезать или существовать, но не нести никакой функциональной нагрузки, или же стать ключевыми базисными в системе.

Например, истоки современного английского *индивидуализма*, проявляющегося в семейных отношениях, трудовой деятельности, проведении досуга, можно отнести к периоду смены общинной собственности на феодальную еще в XI ст. Особую роль в данном процессе сыграла совокупность прав, именуемая частной собственностью. Владение частной собственностью делает индивидов свободными, инициативными, деятельными. Л.С. Васильев указывает на особенности противоположной восточной общины, где происходит полное поглощение коллективом личности (*коллективизм*): отдельный человек не становится собственником, он может быть лишь владельцем [12, с. 486], а коллективные цели и интересы находятся выше личных. Р.И. Капелюшников указывал, что «общая собственность складывается там, где издержки по спецификации и защите индивидуальных прав собственности высоки» [6, с. 40].

Защита прав собственности построена на системе права. Прецедентное английское право, реализующееся в странах с англосаксонской правовой системой, является более гибким. Правовая система Китая существенно отличается в отношении закрепления и защиты прав, в том числе и собственности. Авторитарная власть и бюрократия не способствует усилению правовой системы, права собственности являются размытыми, что не создает необходимых стимулов к эффективной деятельности индивидов.

Определение и спецификация прав собственности обеспечивает снижение уровня неопределенности среды, приводит к наступлению ожидаемым результатам деятельности индивидов, что стимулирует развитие системы *обезличенного обмена*. Благодаря британскому наследию английского права и соответствующих институтов были созданы благоприятные условия для быстрого перехода к обезличенному обмену и роста экономики США. Напротив, размытие прав собственности или их неопределенность усложняет такой обмен и реализуется благодаря сильным персонифицированным связям (китайские, мусульманские, латиноамериканские рынки). Они препятствуют выстраиванию системы институтов обезличенного обмена как в рамках внутреннего рынка, так и за его пределами. В общем виде обмен происходит до тех пор, пока выгоды превосходят издержки, в частности транзакционные, которые задает существующая структура собственности [13, с. 14].

Институциональная структура собственности, в том числе, предопределяет и организационную форму труда: то ли это были отработки (барщина) при феодальном устройстве, *служебный труд*, основанный на общей собственности, или *наемный труд*, который стал распространяться в Европе еще с XI ст., но продолжал носить характер эксплуатации до распада мелкого производства в XVI ст. В Китае только недавно была отменена большая часть обязательных работ (своего рода барщина), которая существовала со времен раздачи земельных наделов крестьянским семьям, что являлось до настоящего времени ограничивающим фактором развития экономики.

Структура собственности, кроме имущественных прав, несет в себе также совокупность неотделимых прав человека, в том числе право на свободу и равенство

(эгалитаризм) в обществе. Б. Гаврилишин, сравнивая экономические системы, одним из критериев рассматривает ценностную их составляющую. Выделяет страны с *индивидуалистски-конкурентными* (США, Канада, Англия), *группово-кооперативными* (Япония) и *эгалитарно-коллективистскими ценностями* (Китай) [14, с. 14]. Проявление эгалитаризма во взаимоотношениях между индивидами в странах с различной ценностной системой существенно отличается. Сила обязательств перед обществом, толерантность, подчинение собственных целей общественным, группово-ориентированное поведение индивидов предопределяет специфику группово-кооперативной ценностной системы общества, целью которой является эгалитаризм индивидов в управлении и доступа к ресурсам, что расширяет сферу их прав и свобод. Вместе с тем существует множество корпоративистских ограничений. Эгалитарно-коллективистская ценностная система основана на идее коллективизма, характерна в основном для стран Восточной Азии и находится под влиянием конфуцианской этики и других культурных факторов (буддизма, синтоизма, даосизма). В коллективистских системах положительно относятся к государственным и муниципальным формам собственности и различным схемам участия индивидов в управлении предприятиями. В рамках систем с индивидуалистски-конкурентными ценностями индивиды склонны к корпоративной собственности, влияние и контроль которой ограничен долями. «Индивидуалистический капитализм является конкурентной системой, где отдельные osoby и компании борются за успех и где присутствует элемент философии социального дарвинизма» [15, с. 173].

Отношения собственности не являются статичными во времени и постоянно видоизменяются, приобретая новые качественные формы. Гриценко А.А. указывает на важный аспект понимания современных адаптированных форм собственности (акционерная, корпоративная) и указывает на ее совместно-разделенный характер в результате взаимодействия индивидов. В наиболее развитых обществах совместно-разделенная собственность приводит к тому, что «общая и личная собственность диалектически совпадают» (речь идет о знаниях и навыках как объектах присвоения) [16, с. 289].

Реализация прав собственности осуществляется через господствующую структуру прав собственности и непосредственно связана с экономической властью. Дементьев В.В., характеризуя взаимоотношения между индивидами, выделяет властную их составляющую: «...власть представляет собой определенный аспект в отношениях между людьми, который состоит в способности одного человека или целой группы навязывать свои цели» [17, с. 512]. Согласно теории экономической власти, такие взаимоотношения возникают в силу их *асимметричности* вследствие неравных возможностей индивидов к доступу ограниченных ресурсов в условиях максимизации личных выгод. Если проанализировать изменения концепции равенства возможностей, которая была провозглашена в США высшей ценностью общества и неоднократно видоизменялась с приходом к власти различных политических сил, от равенства к доступу ограниченных ресурсов к равенству в распределении национального богатства, можно сделать вывод о том, что равенство является скорее неестественным состоянием экономики. Препятствием становится оппортунистическое поведение индивидов и их стремление минимизировать издержки доступа к распределению ресурсов. Тем не менее, равенство возможностей свободных, конкурентных, рыночных отношений в США позиционируется в предпринимательской деятельности, а экономическую модель многие ученые называют чистой капиталистической системой или моделью свободного предпринимательства.

Неравномерное распределение власти проявляется в существовании властных отношений в системе иерархии фирмы, рынка, государственного управления и в социальной структуре общества. Эффективная структура экономической власти невозможна без эффективной политической власти и эффективного распределения власти в обществе.

Степень неравенства в распределении власти в обществе задает уровень *стратификации* общества, его расслоения. Г. Хофстед, исследуя особенности хозяйственных культур 49 стран, ввел такой критерий, как дистанция власти, и отметил, что

наибольшая асимметричность в отношениях власти наблюдается в странах дальневосточной модели социально-экономического развития, православного варианта СЭМ, странах Южной Азии, мусульманских странах и практически во всех странах Латинской Америки [18].

Распределение и иерархия власти способствуют созданию определенных стимулов и образцов поведения индивидов, закрепляя соответствующие институты и институциональные формы в обществе. Институты в таком случае не только способствуют снижению неопределенности и сокращению трансакционных издержек, но и становятся средством реализации и ограничения власти [19, с. 360]. Институты экономической власти создают эффективную или альтернативную ей систему экономической власти. Ф. Перру отмечал, что отношения власти между людьми и другими социальными группами создают социальную структуру сформированных системообразующих институтов, которая не может быть легко изменена [20, с. 15], особенно та часть, которая представляет собой жесткое ядро институциональной системы. В зависимости от этого выделяют и различные типы системы власти.

Структура политической власти создает определенный порядок взаимодействий между индивидами в экономической системе по поводу осуществления выборов и того, как данные выборы будут влиять на принятие и реализацию решений. Как отмечал Б. Гаврилишин: «Временного экономического прогресса можно достичь при разных формах политического правления, но длительный период экономика будет функционировать эффективно тогда, когда политическое устройство и его институты будут приемлемыми для широких слоев населения и при условии существования социальной справедливости, а также мира в обществе» [14, ст. 219].

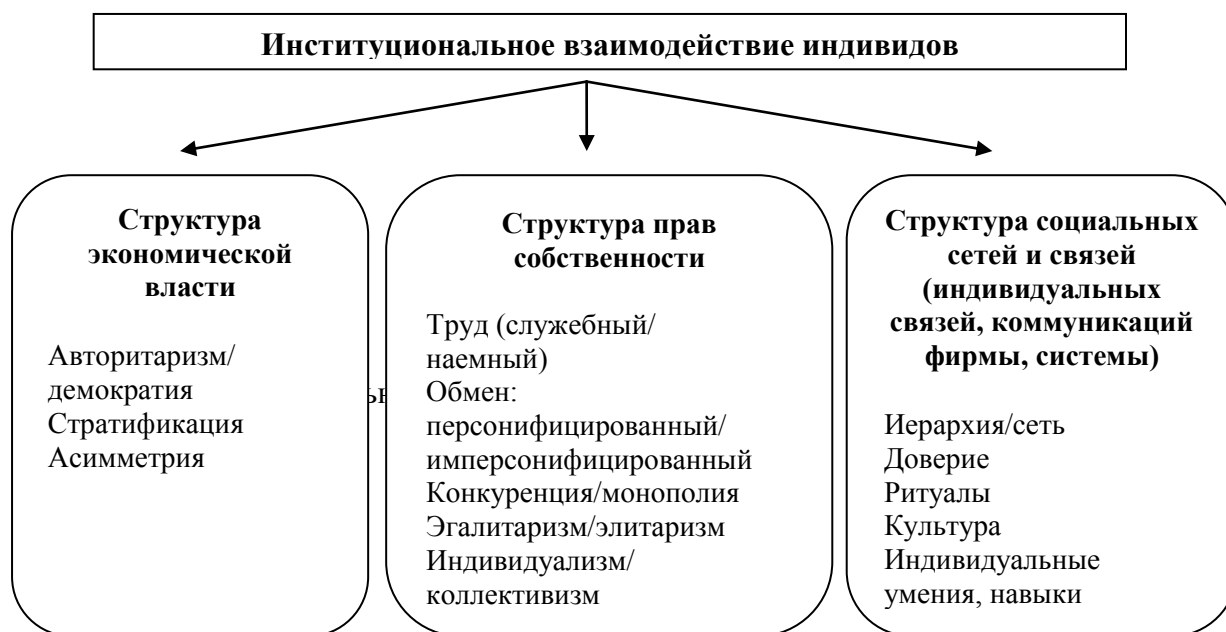
Очень важен учет сложившейся структуры экономической власти особенно при переходных процессах в экономике. Доказательством того служит ряд примеров. При переходе от плановой экономики к рыночной после распада СССР институциональные изменения затронули жесткое ядро институциональной структуры. Разрушив базисные институты, в том числе и институт власти, необходимо было создание компенсирующих институтов для восстановления устойчивости взаимосвязей в системе. На переходном этапе Латинской Америки, унаследовав институциональную структуру от колониального периода и получив независимость, в стремлении обрести экономическую власть различные группировки окончательно дестабилизировали ситуацию и так и не смогли построить институциональную систему американского образца. Прямое перенесение институтов одной модели на почву сложившейся структуры институциональных взаимодействий другой не давали ожидаемых результатов. Однако существует ряд примеров удачного фрагментированного перенесения институциональных конструктов из одной системы в другую. Так, рождение политической системы Японии произошло в результате приспособления к местным условиям западной системы образования и законодательства, в результате чего был создан институт политических партий, выборов и парламента, принята конституция, которая в процессе эволюции претерпела кардинальные изменения. Несмотря на создание парламента, император оставался ключевой фигурой в принятии управленческих решений и осуществления политической власти, что привело не к разрушению устойчивых связей системы, а их видоизменению.

Устойчивость институциональной структуры экономической системы прямо зависит от структуры институционального взаимодействия индивидов и организаций как между собой, так и в рамках социальных групп, от стимулов, которые возникают в рамках такой структуры. Структура прав собственности, а также их реализация в сложившейся системе экономической власти имеет свое формальное закрепление в виде определенных институтов и институциональных форм. Поэтому необходимо также обратить внимание на неформальную сторону взаимодействия индивидов и ее влияние на функционирование и адаптивность экономической системы.

На рис. 1 схематически представлена структура институционального взаимодействия индивидов в рамках экономической системы, которая создает стимулы к развитию базисных

экономических институтов. Поскольку экономические институты пронизывают все сферы человеческой деятельности, они отображают в своем единстве функциональные особенности политических, правовых и идеологических институтов. На рис. 1 представлены только некоторые из них, те, которые проанализированы в статье.

На наш взгляд, американский ученый М. Грановеттер достаточно емко определил данную проблему: «Экономические институты не возникают автоматически как ответ на экономические потребности. Они скорее конструируются индивидами, действиям которых способствуют и действия которых ограничивают структура и ресурсы, имеющиеся в социальных сетях» [7, с. 82]. Организация уникальных, присущих конкретному обществу социальных сетей, по его мнению, отражает специфику многих, не только неформальных экономических институтов, но и формальных, и их влияние на эффективность функционирования системы, а также ее способность к изменениям. Такие социальные сети можно наблюдать на любом уровне экономической системы. Ч. Барнард впервые ввел понятия формальной и неформальной организации, представив ее как сложную систему взаимодействия индивидов: «Неформальная организация обеспечивает внутрифирменные коммуникации, сплоченность структурных звеньев и служит для защиты личной неприкосновенности и самоуважения индивидуума от дезинтеграционных эффектов формальной организации» [21, с. 122]. Автор указывает на существование таких сетей в виде систем коммуникаций в рамках определенной фирмы или организации.

Упомянутый выше ученый М. Грановеттер выделяет такие сети в виде личных связей конкретного индивида. «В случае эволюции... устойчивые экономические институты начинаются с разрастания паттернов деятельности вокруг сетей личных связей. Их структура отражает структуру сетей, и даже если сети уже не существуют, институты живут своей жизнью...» [7, с. 86]. Автор в своем исследовании обозначает, что институты, сформированные для упорядочивания взаимодействий в рамках сети, могут продолжить свое существование даже после разрушения самих сетей. Ярким примером таких социальных сетей могут служить японские кейрецу, которые берут свое начало со времен Тогукавского сегуната и разделения всего населения на социальные группы, что затрудняло мобильность взаимодействия индивидов. В результате масштабной реструктуризации Мейдзи такая социальная структура отразилась на формировании крупных семейных концернов дзайбацу (иерархическая вертикаль власти), а впоследствии – кейрецу (горизонтальная перекрестная система координации). Такая система организации взаимоотношений способствовала

закреплению *института пожизненного найма*; наряду с влиянием коммуналистических традиций предопределила особенности неизменного *института японского труда*, отношения индивидов к нему (сверхнормированная неоплачиваемая работа, преданность, старательность).

Хорошо отлаженные личные связи и сети индивидов также являются особенностью ведения бизнеса и в таких странах, как США, некоторых странах Латинской Америки, мусульманских странах и др. В дополнение необходимо отметить, что семья является также социальным конструктом общества, существенно влияющим на поведение и выбор индивидов, где складываются доверительные отношения, накапливается семейный капитал.

В целом неформальные социальные сети играют большую роль в функционировании экономической системы, обеспечивают накопление социального капитала, предопределяют систему взаимоотношений между индивидами по поводу обмена информацией, а также способов накопления, сохранения и передачи следующему поколению накопленного опыта и знаний. Следовательно, чем развитее социальные сети в обществе, тем выше его культура. Ф. Хайек утверждал, что культура представляет собой сам процесс «передачи во времени нашего совокупного объема знаний» [22, с. 78], в которое он включал все результаты человеческой адаптации к среде, выведенные из прошлого опыта, то есть помимо институтов – привычки, навыки, эмоциональные установки.

М. Грановеттер определял, что внутри социальных сетей существуют сильные связи и слабые, которые имеют большее значение для получения и передачи информации, чем сильные [8]. Кроме сильных и слабых социальных связей М. Грановеттер выделил еще так называемые очень слабые связи, которые возникают в силу недостатка эмоциональной составляющей, доверия, ценностных ориентаций. Такие связи порождают возникновение *ритуалов* (например, приветствие). Тем не менее, они играют существенную роль в жизни общества и его культуре. Конечно же, сила социальных связей напрямую зависит от уровня *доверия* между индивидами. Лаконично по этому поводу выразился М. Поланьи: «Настоящая коммуникация будет иметь место тогда и только тогда, когда эти объединенные предположения об авторитете и доверии в действительности подтверждаются» [23, с. 206].

На сегодняшний день нельзя сказать, что сетевая организация хозяйственной деятельности стала носить рудиментарный характер в тех странах, где зарождалась. Напротив, с усилением виртуализации, распространением интернет-сетей и децентрализацией развитие таких форм прогрессирует, все большие приоритеты отдаются сетевым организациям бизнеса, как в развитых, так и в других странах.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Институциональные изменения, а также процессы адаптации экономических систем к процессам рыночных и глобальных преобразований осуществляются в условиях институционального взаимодействия индивидов. Индивиды создают для упорядочивания социальных взаимоотношений институциональные структуры, которые предопределяют специфику институциональных моделей и существенно влияют на способы и механизмы функционирования экономической системы. В любой экономической системе в сформированной структуре экономической власти, обладая определенными правами собственности, а также опираясь или встраиваясь в систему сетевых связей и коммуникаций, индивиды осуществляют экономическую деятельность. Отличающиеся стимулы к осуществлению деятельности на основе уже сформированной институциональной структуры взаимодействий приводят к появлению и закреплению отличающихся институтов и институциональных форм. Понимание данного процесса объясняет причины неудачного реформирования или перенесения институциональных конструктов из одной почвы на другую в результате трансплантации, заимствования, имплементации, и объясняет, почему ожидаемые результаты выращивания одних и тех же институтов в разных экономических системах не всегда достигаются.

Структура институционального взаимодействия учит индивидов не способности максимизировать личную и общественную выгоду, а умению встраиваться в темп и ритм с иными индивидами социальных отношений.

Рассматриваемые в работе проблемы находятся в междисциплинарной области эволюционной и институциональной теории. Особенности институционального взаимодействия индивидов, а также создаваемых институциональных структур для упорядочивания их деятельности, определяют протекание процессов адаптации системы в ее эволюционном развитии, что представляет научный интерес и требует дальнейших исследований.

Литература:

1. Коуз Р. Фирма, рынок и право/ Р. Коуз. – М.: Новое изд-во», 2007. – 224 с.
2. Кирдина С.Г. X- и Y- экономики: Институциональный анализ/ С.Г. Кирдина. – М.: Наука, 2004. – 256 с.
3. Липов В.В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем: монография/ В.В. Липов. – Х.: ХНУ, 2011. – 482 с
4. Клейнер Г.Б. Институциональные изменения: проектирование, селекция или протезирование?/ Г.Б. Клейнер// Постсоветский институционализм/ Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк: Каштан, 2005. – 480 с.
5. Красильников О.Ю. Институциональная карта и координаты экономического развития России/ О.Ю. Красильников// Экономический рост и вектор развития современной России/ Под ред К.А. Хубиева. – М.: ТЕИС. – 2004. – С. 509-518.
6. Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности/ Р.И. Капелюшников. – М.: ИМЭМО, 1990. – 87 с.
7. Грановеттер М. Экономические институты как социальные конструкты: рамки анализа/ М. Грановеттер// Журнал социологии и социальной антропологии. – 2004. – № 1. – Том 7. – С. 76-88.
8. Granovetter M.S. The strength of weak ties / M.S. Granovetter // American Journal of Psychology. – 1973. – № 78 (6). – P. 1360-1380.
9. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени/ К. Поланьи. – СПб.: Алетейя, 2002. – 320 с.
10. Роузфилд С. Порівнюємо економічні системи: пер. з англ./ С. Роузфилд. – К.: «К.І.С.», 2005. – 370 с.
11. Маркс К. К критике политической экономии. Предисловие/ К. Маркс, Ф. Энгельс// Сочинения. – 2-е изд. – М.: Государственное изд-во политической литературы, 1959. – Т. 13. – С. 5-9.
12. Васильев Л.С. История Востока. Вводная часть. Сущность проблематики / Л.С. Васильев. – М.: Высшая школа. – Т.1. – 1994. – 495 с.
13. Pejovich S. Fundamentals of economics: a property rights approach / S. Pejovich. – Dallas, 1981. – P. 242-243.
14. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповідь Римському Клубові: пер. з англ. – К.: Основи, 1993. – 238 с.
15. Кульчицкий Я.В. Цінності у контексті пріоритетних критеріїв порівняння сучасних еколого-економічних систем/ Я.В. Кульчицкий// Науковий вісник: Зб. наук.-техн. праць. – Львів: УкрДЛТУ, 2003.– Вип. 13.2.– С. 170-174.
16. Гриценко А.А. Совместно-разделенная собственность – основа институциональной архитектоники экономической системы/ А.А. Гриценко// Институциональная архитекtonика и динамика экономических преобразований/ Под ред. А.А. Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.
17. Дементьев В.В. Архитектоника экономической власти/ В.В. Дементьев// Институциональная архитекtonика и динамика экономических преобразований/ Под ред. А.А. Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.
18. Мясоедов С.П. Основы кросскультурного менеджмента/ С.П. Мясоедов. – М.: Дело, 2003. – 280 с.

19. North D. Economic Performance through Time/ D. North// American Economic Review, 1994. – Vol. 84. – №3. – P. 359-368.
20. Bocage D. General Economic Theory of Francois Perroux/ Bocage D. – Lahman: University Press of America, 1985. – P. 15-16.
21. Barnard Ch. The Functions of the Executive. Cambridge: Harvard University Press, 1962. – 347 p.
22. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма/ Ф.А. Хайек. – М.: Новости, 1992. – 304 с.
23. Polanyi M. Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy/ M. Polanyi. – Chicago: University Press of Chicago, 1962. – 428 p.

В статье раскрыты особенности институционального взаимодействия индивидов, а также создаваемых институциональных структур для упорядочивания их деятельности, которые оказывают значительное влияние на процессы адаптации хозяйственной системы в ее эволюционном развитии. Показано содержание и роль базисных экономических институтов в данном процессе.

Ключевые слова: институты, институциональное взаимодействие индивидов, институциональные связи и коммуникации, экономическая власть, институт собственности.

ІНСТИТУТИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ ІНДИВІДІВ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

Яременко О.Л., д.е.н., професор

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Миколенко О.П., аспірантка

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

У статті розкрито особливості інституціональної взаємодії індивідів, а також створених інституціональних структур для упорядкування їх діяльності, які мають значний вплив на процеси адаптації господарської системи в її еволюційному розвитку. Показано зміст та роль базисних економічних інститутів в даному процесі.

Ключові слова: інститути, інституціональна взаємодія індивідів, інституціональні зв'язки та комунікації, економічна влада, інститут власності.

INSTITUTIONS AND INSTITUTIONAL INTERACTIONS BETWEEN INDIVIDUALS IN THE ECONOMIC SYSTEM

Yaremenko O.L., doctor of economic sciences, professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

Mykolenko O.P., postgraduate

Kharkov University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

The article deals with the features of the institutional interactions between individuals, and created institutional structures for organization of their activities, which have a significant influence on the process of adaptation of the economic system in its evolutionary development. The role and the content of basic economic institutions in this process are enjoyed.

Key words: institutions, institutional interaction of individuals, institutional relations and communication, economic power, institution of property.

Поступила в редколлегию 5.02.2013.

© Яременко О.Л., Миколенко Е.П., 2013 г.

РОЗДІЛ 2. ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

УДК 336.77.067

ОСНОВНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЬНИМ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ БАНКУ

Дорошенко Г.О., д. е. н., доцент
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Вступ. Сутність банківської діяльності полягає у прийнятті на себе ризиків фінансового посередництва, але успішна діяльність забезпечується саме тоді, коли ризики контрольовані і знаходяться у межах фінансових можливостей. Особливе значення серед ризиків займає кредитний, оскільки кредитування залишається традиційною та найбільш динамічною банківською операцією.

Здійснюючи управління кредитним ризиком, банківська установа не тільки забезпечує власне стабільне функціонування, а й впливає на економічний розвиток країни шляхом підвищення економічної ефективності вкладення позикових коштів, поліпшення фінансового стану позичальників та максимальне задоволення споживчих потреб населення. Разом з тим, загальна тенденція сучасного розвитку кредитних операцій вітчизняних банків свідчить про суттєве скорочення обсягів кредитування та підвищення частки проблемних позик в кредитних портфелях банківських установ, що вказує на недосконалість методів та підходів до управління кредитним ризиком. Так, за підрахунками асоціації «Український кредитно-банківський союз», обсяг довгострокового кредитування суб'єктів господарювання зменшився майже на 4% за січень-листопад 2012 р. у порівнянні з ростом на 11% у 2011 р., а середньозважена ставка за кредитами в національній валюті зросла з початку року в 1,5 рази, з 15,6% річних у січні до 23,4% річних у листопаді [1]. Крім того, близько 13% банківських установ, за підсумками трьох кварталів 2012 року, ще збиткові. У той же час, за оцінкою Fitch, проблемні активи банків залишаються суттєвими. Виходячи з управлінської звітності банків, що рейтингує Fitch, рівень непрацюючих кредитів (з простроченням на 90 днів) збільшився до 19% на кінець першого півріччя 2012 р. в порівнянні з 18% на кінець 2011 р., в той час як потенційні проблемні кредити (непрацюючі і реструктуровані кредити) в сумі становлять 48% кредитного портфелю [2].

Частина комерційних банків України збанкрутувала саме через неповернення наданих кредитів. У важкому фінансовому стані постійно перебуває значна кількість діючих нині банківських установ, до того ж тенденції до поліпшення ситуації не помітно. У цих умовах особливої ваги набуває завдання оптимізації системи надійного захисту банків від негативних наслідків кредитування, розробка механізму діагностики, проектування та планування ризиків банківської системи. Все це підкреслює актуальність дослідження питань управління кредитними ризиками банків.

Питання визначення та управління кредитними ризиками постійно знаходиться у полі зору видатних вітчизняних вчених-економістів В.М. Алексійчука, В.Г. Андрійчука, В.Д. Базилевича, В.А. Борисової, І.С. Гуцала, М.Я. Дем'яненка, О.В. Дзюблюка, О.Т. Євтуха, В.І. Міщенко, А.М. Мороза, М.І. Савлука, А.В. Чупіса, А.А. Чухна та інших. Проте треба зазначити, що питання організації ефективної системи ризик-менеджменту, особливо у частині управління портфельним кредитним ризиком, у банках потребують додаткового розгляду. Це зумовило необхідність цієї роботи.

Метою дослідження є розробка заходів щодо підвищення ефективності системи управління портфельним кредитним ризиком банку.

Основні результати дослідження. Діюча нормативна база трактує кредитний ризик як «ризик невиконання позичальником зобов'язань за кредитними операціями банку, тобто ризик того, що сплата відсотків та основної суми боргу здійснюватиметься з відхиленням від умов кредитної угоди або взагалі не буде проводитися» [3], або дещо ширше як «наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, що виникає через неспроможність сторони, яка взяла на себе зобов'язання виконати умови фінансової угоди із банком» [4]. Саме під таким кутом зору буде розглядатися кредитний ризик у цій роботі.

Управління кредитним ризиком банку – це формалізований процес з чіткою послідовністю етапів, механізмів та методів, за допомогою яких виникає можливість виявлення, оцінки, контролю та моніторингу за кредитним ризиком задля отримання запланованого рівня доходу від здійснення кредитної операції та недопущення ймовірності виникнення негативних наслідків його реалізації і зменшення до прийняттого для банку рівня [5, с. 310]. Управління кредитним ризиком банку здійснюється на двох рівнях відповідно до причин його виникнення – на рівні кожної окремої позики та на рівні кредитного портфелю в цілому.

Портфельний кредитний ризик (який є об'єктом дослідження) – це середньозважена величина ризиків щодо всіх угод кредитного портфелю, де вагами виступають частки кредитних угод у загальній сумі кредитного портфеля [6, с. 17]. Тобто це можливість зменшення вартості частини активів банку або зниження їхньої прибутковості відносно розрахункового запланованого рівня у зв'язку з динамікою структурних елементів кредитного портфелю, що впливає на фінансовий стан банку та платоспроможність [7, с. 85]. Мета управління портфельним кредитним ризиком банку – оптимізація співвідношення між рівнем ризику та очікуваною економічною вигодою, що проявляється в підтримці на визначених рівнях показників ефективності організації кредитних операцій банку (рівень ризику та дохідність портфелю). Джерелом портфельного кредитного ризику є сукупна заборгованість перед банком за операціями, яким притаманний кредитний ризик (кредитний портфель, портфель цінних паперів, портфель дебіторської заборгованості тощо).

Одне з визначальних місць в системі управління портфельним кредитним ризиком займає його оцінка, при цьому в умовах стабільності економіки достатнім є урахування параметрів позичальника та кредитних продуктів із використанням існуючих методів:

- Аналітичний метод являє собою оцінку можливих втрат (рівня ризику) банку і здійснюється відповідно до Положення «Про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків». Цей метод базується на оцінці рівня ризику за кожною кредитною операцією з урахуванням фінансового стану позичальника, його кредитоспроможності та забезпеченості кредиту. Результатом оцінки є віднесення кредиту до однієї з п'яти категорій якості: стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні.

- Статистичний метод базується на застосуванні дисперсії, варіації, стандартного відхилення та інше.

- Коефіцієнтний метод полягає в розрахунку відносних показників та порівнянні їх з нормативними критеріями оцінки, та на цій основі якісно і кількісно визначається рівень сукупного кредитного ризику банку.

В умовах кризи необхідно приділяти посилену увагу основним факторам впливу зовнішнього середовища. Також оцінка може передбачати застосування так званих системних комплексів, які ґрунтуються на використанні показника VaR (Value-at-Risk). Найбільш відомими комплексами, що отримали статус стандарту, є CreditMetrics, KMV Portfolio Manager, CreditRisk+, Credit Portfolio View.

Інструменти управління портфельним кредитним ризиком поділяють на:

1. Доподійні (диверсифікація, концентрація та лімітування).

Диверсифікація полягає в розподілі кредитних ресурсів серед широкого кола позичальників за параметрами: форма власності, розмір капіталу, за галузями економіки, за регіональним розміщенням.

Концентрація є поняттям, за змістом протилежним диверсифікації, і означає зосередження кредитних операцій банку в певній галузі чи групі взаємопов'язаних галузей, на географічній території або кредитування певних категорій клієнтів [8, с. 80]. Визначення оптимального співвідношення між рівнями диверсифікації та концентрації кредитного портфелю банку є завданням, яке повинен вирішувати менеджмент кожного банку залежно від обраної стратегії, можливостей та конкретної економічної ситуації.

Лімітування передбачає встановлення системи оптимальних параметрів кредитного портфелю з метою мінімізації ризику і забезпечення стабільних доходів. Ліміти можуть установлюватися за видами кредитів і позичальниками, а також за повноваженнями кредитних працівників різних рангів [9, с. 69].

2. Післяподійні інструменти (резервування та страхування).

Створення резервів для відшкодування втрат за кредитним ризиком банків полягає в акумуляції частини коштів, які в подальшому використовуються для компенсації неповернених банку кредитів. Якщо резерв у банку не сформований, втрати повинні відшкодуватися за рахунок власного капіталу банку. Значні ризики можуть призвести до повної втрати банком капіталу та його банкрутства. Отже створення резерву дає змогу уникнути негативного впливу ризиків на розмір капіталу банку.

Страхування при управлінні ризиком кредитного портфелю відбувається тільки у формі делькредерного страхування, за яким страхувальником є банк, а об'єктом страхування – відповідальність усіх або окремих позичальників перед банком за своєчасне і повне погашення кредиту і відсотків за ним. Перевагою страхування ризику кредитного портфелю над резервуванням (самострахуванням) є те, що обсяг відшкодування негативних наслідків не обмежується сформованим за рахунок відрахувань страховим фондом, а визначається вартістю об'єкта страхування, розміром страхового внеску та страховою сумою. За зміни умов діяльності позичальника змінюється рівень його кредитного ризику, що зумовлює внесення змін в оцінку кредитного портфелю банку.

У рамках управління кредитним ризиком на будь-якому рівні проводиться кредитний моніторинг. Його проведення здійснюється за чотирма напрямками: моніторинг динаміки і структури, диверсифікованості, чутливості до ризику та якості кредитного портфелю.

Управління кредитним ризиком банку повинно охоплювати всі аспекти функціонування банку, які тим чи іншим чином можуть на нього вплинути, що в підсумку має забезпечити оптимізацію рівня його дії на ефективність банківської діяльності. Однак для цього необхідно удосконалити правові, методологічні засади організації банківської справи. Крім того, банк має бути забезпечений достатньою інформаційною базою, висококваліфікованими працівниками, що здатні правильно оцінювати економічні показники та процеси.

При організації системи кредитного ризик-менеджменту банки стикаються з багатьма проблемами: нестабільність зовнішнього середовища, брак високоліквідних об'єктів застави, відсутність кваліфікованих спеціалістів, компетентних у стратегії управління кредитними ризиками, та достовірність інформації про позичальника і його господарський стан.

Ці проблеми для банку є зовнішніми, але для зниження їх негативного впливу банки повинні створювати обґрунтовані методології вимірювання банківських ризиків. Виходячи з викладеного:

- було б доцільно відійти від практики розрахунку механічного набору показників і відпрацювати методики розрахунку інтегрованого показника, який дасть змогу оцінити ступінь ризику;

- оптимальне значення всіх обчислювальних показників повинно не лише регулюватися законодавством, а кожний банк має додатково розробити свої критерії щодо прийняття тих чи інших результатів оцінок;

– показники різних видів ризиків повинні не лише відображати ситуацію в минулому, а й поєднуватися з прогнозом на майбутнє.

Висновки. Аналіз досвіду з управління кредитними ризиками вітчизняних банків та деяких країн з розвинутою економікою дозволяє висловити наступні пропозиції:

– результативність управління кредитними ризиками в банківському секторі економіки України повинна ґрунтуватися, насамперед, на інституціональних принципах організації банківської справи;

– вітчизняному банківському сектору необхідно ширше застосовувати світовий досвід і удосконалювати такі методи управління кредитними ризиками як лімітування, резервування, диверсифікацію, страхування, хеджування, сек'юритизація боргових зобов'язань тощо.

– враховуючи вітчизняну практику, а також міжнародний досвід організації кредитних відносин, вважаємо за доцільне запровадити в Україні єдину систему оцінювання та управління кредитними ризиками відповідно до міжнародних стандартів і вимог «Базель II».

Література:

1. Офіційний сайт Українського кредитно-банківського союзу / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kbs.org.ua>
2. Офіційний сайт рейтингово агентства Fitch/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fitchratings.ru>
3. Положення Національного банку України «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків», затверджене Постановою Правління НБУ від 06.07.2000 р. № 279 (зі змінами та доповненнями) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0474-00>.
4. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», схвалені Постановою Правління НБУ від 15.03.2004 р. № 104 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>.
5. Прийдун Л.М. Управління кредитним ризиком як основа забезпечення ефективності банківської діяльності// Сталій розвиток економіки. – 2012. – № 2 (12). – С. 307-312.
6. Вітлінський В.В. Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посіб. / В.В. Вітлінський, О.В. Пернарівський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоіваненко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 251 с.
7. Верхуша Н.П. Інструментарій оцінки кредитного ризику банку // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 2 (29). – С. 85-90.
8. Чижова А.С. Модель управління ризиком концентрації кредитного портфеля // Финансовый менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 70-83.
9. Ковалев А.П. Безопасность кредитного портфеля: вопросы лимитирования // Банковская практика за рубежом. – 2006. – № 12. – С. 69-84.

Стаття присвячена аналізу сучасної практики організації управління портфельним кредитним ризиком банку і розробці рекомендації щодо створення єдиної системи кредитного ризик-менеджменту. Враховуючи вітчизняну практику, а також міжнародний досвід організації кредитних відносин, вважаємо за доцільне запровадити в Україні єдину систему оцінювання та управління кредитними ризиками з метою їх мінімізації шляхом переходу до міжнародних стандартних вимог «Базель II».

Ключові слова: кредитний моніторинг, кредитний ризик, заборгованість, регулювання, кредитор, управління.

ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПОРТФЕЛЬНЫМ КРЕДИТНЫМ РИСКОМ БАНКА

Дорошенко А.А., д. е. н., доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Статья посвящена анализу современной практики организации управления портфельным кредитным риском банка и разработке рекомендаций по созданию единой системы кредитного риск-менеджмента. Учитывая отечественную практику, а также международный опыт организации кредитных отношений, считаем целесообразным ввести в Украине единую систему оценки и управления кредитными рисками с целью их минимизации путем перехода к международным стандартным требованиям «Базель II».

Ключевые слова: кредитный мониторинг, кредитный риск, регулирования, кредитор, задолженность, управления.

THEORETICAL BASIC OF MANAGEMENT BY THE PORTFOLIO CREDIT RISK OF BANK

Doroshenko G., doctor of economic sciences, associate professor

V.N. Karazin Kharkov National University

The article is devoted to analysis of the modern practice organization of bank's portfolio credit risk management and the development of recommendations for the creation of uniform system of credit risk management. Taking into account the national practice as well as the international experience in organization of the credit relationship, we consider it appropriate to introduce in Ukraine a uniform system of evaluation and management of credit risk in order to minimize risks through a transition to international standard requirements for the banking system "Basel II".

Keywords: credit monitoring, credit risk, regulation, creditor, debt, management.

Надійшла до редколегії 25.12.2012

© Дорошенко Г.О., 2013 р.

УДК 339.72 (477:476)

**ОПТИМІЗАЦІЯ СТАНУ ПЛАТІЖНИХ БАЛАНСІВ
В УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ****Журавльов О.В., к. е. н., доцент***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Постанова проблеми. Рівноважний стан платіжного балансу означає, що протягом багатьох років країна витрачає та інвестує за кордоном не більше і не менше, ніж інші країни витрачають і інвестують в даній країні. Отже країна не збільшує і не зменшує свої міжнародні валютні резерви. Однак на практиці нерівновага платіжного балансу є характерною рисою сучасного світу, коли нерівновага приймає хронічний характер, тобто коли дефіцит платіжного балансу перетворився на кризу, - довгостроково існуючий накопичений дефіцит. Щоб уникнути подібних ситуацій, платіжний баланс необхідно регулювати, мета даного регулювання - рівновага платіжного балансу.

Зовнішні дисбаланси окремих країн формують глобальний дисбаланс, що відображає основні напрями міжнародного руху капіталу, внаслідок чого механізми коригування дисбалансу однієї країни впливатимуть на економічну ситуацію в інших країнах світу, зокрема у розвинутих країнах. Це зумовлює необхідність аналізу впливу інструментів макроекономічної політики розвинутих країн на економіку інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання рівноваги платіжного балансу висвітлені у працях вітчизняних фахівців Л. Альошиної, А. Барсеяна, П. Буряка, К. Васьківської, О. Вовчак, А. Гальчинського, П. Гарасима, В. Гейця, А. Голікова, А. Гриценка, І. Гуцала, О. Дзюблюка, В. Козюка, С. Михайличенка, В. Найдьонова, М. Нікітіної, Н. Островської, О. Петрика, О. Піхоцької, І. Пузанова, М. Савлука, А. Скрипника, В. Сідорова, В. Стельмаха, А. Шаповалова, В. Шевчука, С. Шумської, Т. Унковської, С. Якубовського, О. Яременка та інших. Попри вагомий напруження, залишаються невирішеними важливі питання щодо ролі та інструментарію грошово-кредитної політики як чинника рівноваги доходу і платіжного балансу держави.

Мета статті. Дослідити основні диспропорції платіжних балансів в Україні і Білорусі та запропонувати методи їх корегування.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах передові країни світу активно використовують колективні засоби, які направлені на забезпечення активного сальдо платіжного балансу. Як відомо, в нормально функціонуючій економіці обмінний курс визначається платіжним балансом. Але в країнах з трансформаційною економікою, до яких відноситься Україна і Білорусь, спостерігається високий рівень доларизації економіки, тобто висока залежність монетарної складової економіки країни від коливання валютних курсів на світових фінансових ринках та економічної ситуації країн ЄС та США. Прагнення Національних банків штучно утримати національну валюту призводить до небезпечної девальвації. Це сталося і в Україні і Білорусі наприкінці 2008 року, що є ще одним доказом адекватності та коректності розглянутих теорій [1, 2].

Підтримання додатного сальдо поточного рахунку передбачає стерилізацію монетарних ефектів платіжного балансу. Монетизація української економіки досягла значень Польщі та Угорщини, що передбачає посилення інфляційних наслідків від збільшення пропозиції грошової маси. Успішна стерилізація передбачає мікроревальвації гривні та підтримання профіциту бюджету. Інакше обмеження пропозиції грошової маси потребуватиме

підвищенню облікової ставки і резервних вимог, що загрожує підвищенням процентної ставки, зменшенням інвестицій і гальмуванням темпу зростання ВВП.

Профіцит бюджету одночасно допомагатиме як підтриманню додатного сальдо поточного рахунку, так і стерилізації його монетарних ефектів і гальмуванню інфляції. У підсумку це стимулюватиме динаміку економічного зростання, що посилюватиме тенденцію до поліпшення сальдо поточного рахунку [3].

Виникає суперечливе «коло зростання», коли поліпшення сальдо поточного рахунку і темп зростання ВВП взаємно підтримуються. Додатково профіцит бюджету слугуватиме надійним «якорем» для очікувань цінової стабільності і подальшого зміцнення гривні до певного вищого рівноважного значення. Профіцит бюджету природним шляхом обмежить потребу у зовнішніх запозиченнях.

Короткострокова рівновага платіжного балансу має місце в тому разі, коли у звітному періоді відсутні будь-які дії урядових органів щодо використання офіційних резервних активів.

На основі проведеного аналізу та систематизації теоретичних підходів ми виявили, що на сучасному етапі використовується комбінований підхід щодо регулювання платіжного балансу, який поєднує неокласичні, кейнсіанські доктрини платіжного балансу. Питання автономного руху довгострокового і короткострокового капіталу більш послідовно відображає кейнсіанська теорія платіжного балансу. Її доповнює аналіз руху товарів і послуг. А узагальнене бачення фінансових аспектів платіжного балансу як відображення єдиної грошової системи – прерогатива монетаристської доктрини [3].

Для неокласичної теорії порушення платіжного балансу – це перш за все неоднаковість в витратах виробництва товарів та послуг, які можна вирівняти, забезпечивши вільний рух факторів виробництва. Прихильники кейнсіанської теорії дефіцит та надлишок визначають як різницю між національним доходом і державними та приватними витратами та видатками на інвестиції. Монетаристи оцінюють порушення балансу як наслідок неефективної грошової політики

Враховуючи важкий валютний стан, у якому опинилася Білорусь в 2011 році, уряду та Національному банку Білорусі слід прийняти деякі кроки щодо покращення економічної ситуації [4].

Обмеження на продаж іноземної валюти фізичним та юридичним особам не є виходом із ситуації. Це призводить до виникнення тіньового ринку купівлі-продажу іноземної валюти та множинності валютних курсів. Важливий крок – плаваючий валютний курс, який формується під впливом попиту та пропозиції.

Суб'єкти ЗЕД змушені шукати схеми отримання валюти. Наприклад, купуючи будь-яку продукцію білоруського виробництва, яку можна продати за ціною собівартості за кордоном, підприємці таким чином «витягують» валюти для подальшого використання у своїй основній діяльності. Це, з одного боку, створює демпінгову ситуацію за окремими групами товарів і в подальшому може призвести до обмеження експорту з Білорусі, а з іншого – створює підприємцям додаткові витрати і призводить до подорожчання товарів іноземного походження для кінцевих споживачів.

Крім того, як в Україні, так і в Білорусі існує політична складова в формуванні валютного курсу, а саме – його фіксації. Від такої практики слід відмовлятися [3].

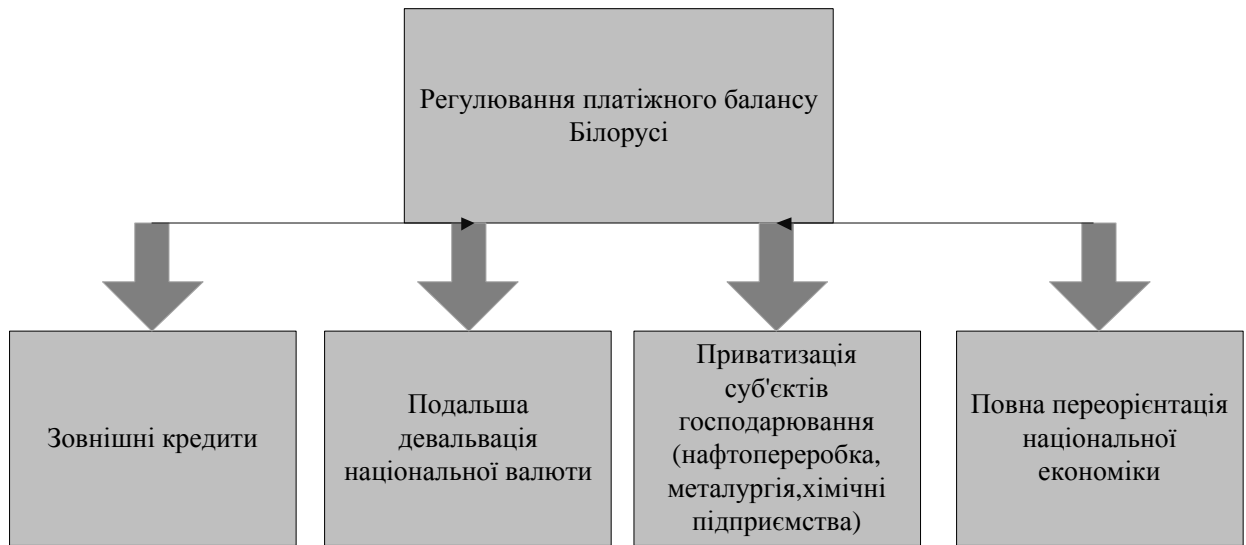
Участь Нацбанку в інтервенціях на продаж валюти має супроводжуватися адекватним нарощуванням рефінансування не тільки для збільшення ліквідності у фазі посткризового підйому економіки, а також і для відновлення ролі процентної політики, якою вона була до 2004 року. Саме тоді різко посилювався приплив валюти в країну за поточними і фінансовими операціями. Підвищення ролі продуктивної емісії через канал рефінансування має відбуватися за умов:

- подальшого вдосконалення діючого механізму застави;
- посилення контролю за цільовим використанням наданих кредитів;
- поступового виведення всіх процентних ставок на рівень позитивних;

- активізації участі Нацбанку на вторинному ринку цінних паперів;
- додаткових зусиль уряду з розвитку відкритого ринку цінних паперів через підвищення ролі внутрішніх запозичень.

Витоки білоруської валютної кризи слід шукати у відмові Росії продавати енергоносії за пільговою ціною. Поступове збільшення ціни на енергоносії призвело до критичного стану платіжного балансу, і як наслідок його дефіцит досягнув в 2010 р. 16 % ВВП.

Крім того, Білорусь стоїть перед кризою ліквідності, та без двосторонньої допомоги з боку ЄврАзЕС і Росії дефіцит платіжного балансу не зможе бути профінансований. Однак фінансова допомога буде вимагати від уряду Білорусі дешевої приватизації державних об'єктів господарювання для російського капіталу. Зі свого боку, Росія розглядає можливість надати так званий «інтеграційний коефіцієнт» у формуванні цін на енергоносії для Білорусі.

Рис.1. Шляхи вирівнювання платіжного балансу Білорусі
(складено автором)

Однак сьогодні білоруський уряд тримається інерційного сценарія, коли приватизація проводиться вибірково та лише для негайного покриття фінансових дисбалансів, замість підвищення ефективності національної економіки. Разом з тим, домінування державних підприємств, втручання держави в роботу приватного сектору суттєво гальмують процес економічного розвитку.

Для оптимізації механізмів регулювання платіжного балансу Білорусі слід провести низку фінансово-економічних заходів, а саме:

- в першу чергу потрібно повернути ринкове ціноутворення і вийти на єдиний валютний курс у відношенні до білоруського рубля;
- враховуючі низький рівень забезпеченості золотовалютними резервами, державні інтервенції на валютний ринок мають відбуватися лише у надзвичайних ситуаціях для згладжування валютних коливань;
- грошова маса в Білорусі на протязі останніх років зростала випереджаючими темпами і сьогодні назріла критична необхідність її скорочення і корегування зі станом золотовалютних резервів. Видача кредитів білоруськими банками - на 50% кредити приватному сектору, що з часом перетворюються на кредитування імпорту. Тому обмеження зростання грошової маси має пріоритетне значення для економічної безпеки держави;
- з урахуванням постійного дисбалансу платіжного балансу Білорусі, уряд має піти на жорстку лімітацію державних соціальних програм, які в Білорусі традиційно мають високі темпи зростання. Це, перш за все, обмеження зростання доходів населення. Як було зазначено в 2 розділі дисертаційного дослідження, на протязі останніх 5-7 років рівень

імпорту в значній мірі перевищував експорт, що призводило до «вимивання» валюти з країни. В таких умовах підвищення рівня життя населення можливе лише тільки через збільшення продуктивності праці і ефективності всієї національної економіки.

- імпортоємність білоруської економіки настільки велика, що навіть девальвація не призвела до скорочення імпорту. Як один з варіантів обмеження емісії та стимулювання експорту можна використати принцип валютного комітету (currencyboard), який означає, що обсяг грошей має дорівнювати рівню золотовалютних резервів центрального банку. Коли емісія національної валюти знаходиться в жорсткій залежності від золотовалютних резервів та починаються значні коливання на валютному ринку, відбувається процес обміну національної валюти на іноземну.

- при розгляді структури золотовалютних резервів можна відзначити значну частку золота, яку уряд не продає, таким чином не може забезпечити грошову базу ліквідною валютою;

- намагання вирівняти ціни з партнерами по Митному союзу також негативно вплинуть на платіжний баланс країни, тому слід використати процес інтеграції різних швидкостей та розписати інтеграційні дії на роки вперед.

Україна здійснювала спроби впровадження монетарної концепції економіки і фінансів в середині 1990-х років за рекомендаціями Міжнародного валютного фонду. У зв'язку з відсутністю ринкового економічного мислення, ринковими інститутами, слабким законодавчим регулюванням, кризисними явищами в економіці і розривом економічних зв'язків між країнами-сусідами, в Україні цей підхід, на нашу думку, не отримав належного застосування. У той же час, у ряді інших постсоціалістичних країн, як, наприклад, Угорщина, Польща, Чехія і Словаччина, на цьому шляху в тій або іншій мірі був досягнутий успіх [1].

Рис. 2. Регулювання платіжного балансу України
(складено автором)

Ключові заходи, які мають бути передбачені урядом України для досягнення рівноваги платіжного балансу:

Бюджетно-податкова політика повинна повернути державні фінанси до сталого рівня:

- розробити план консолідації податково-бюджетного сектору;
- за допомогою корегуючих заходів та введення структурних реформ скоротити загальний показник дефіциту (що включає дефіцит сектору загальнодержавного управління та дефіцит НАК «Нафтогаз»);
- закінчити реформу пенсійної системи;
- обмежувати швидке зростання фонду оплати праці у державному секторі.

Монетарна і валютно-курсова політика повинна:

- утримати рівень базової інфляції в межах однозначних показників та знизити ІСЦ до рівня не вище 5% у середньостроковій перспективі;
- посилити незалежність та підзвітність НБУ;
- покращити функціонування валютного ринку.

Реформи, що сприяють зростанню, мають скоротити участь держави в економіці та залученні зовнішніх та внутрішніх інвестицій, що слугуватимуть джерелом цього зростання, зокрема слід провести заходи у таких напрямках:

- державні закупівлі – введений в дію новий Закон про державні закупівлі;
- дерегуляція та інвестиції;
- соціальний захист.

Враховуючи транзитивний характер економіки України і Білорусі, слід надати фундаментальній ролі національним особливостям країн, одним з яких є високий рівень доларизації економіки, який спостерігається в майже всіх постсоціалістичних країнах. Це призводить до високої залежності монетарної складової економіки країни від коливання валютних курсів на світових ринках та економічної ситуації країн ЄС та США. Практика штучного утримання курсу національної валюти веде до небезпеки девальвації національної валюти та до вагомого дисбалансу в платіжному балансі країни. Однак в той же час відкритість фінансових ринків передбачає надання міжнародних кредитів для покриття дефіциту платіжного балансу.

Висновки. На даний момент Україна і Білорусь знаходяться в періоді реструктуризації національних економік, що супроводжується значними зрушеннями в рівні ефективності різних секторів національного господарства. Це проявляється у зовнішньоторговельній сфері, де можна спостерігати значу різницю у рівнях рентабельності секторів економіки, які працюють на експорт і імпорт.

Фактори покращення платіжних балансів в національних економіках будуть сприяти також і оптимізації та диверсифікації українсько-білоруських зовнішньоекономічних відносин.

Особливу роль будуть відігравати інтеграційні прагнення держав. Для України це Асоціація з ЄС та одночасна зона вільної торгівлі з країнами СНД, крім того Україна є членом СОТ. Для Білорусі стратегічним вектором зовнішньоекономічної політики є подальша інтеграція в рамках Митного союзу та СНД. Саме СНД може стати об'єднуючим інтеграційним об'єднанням для подальшого розвитку системи двосторонніх економічних відносин України і Білорусі.

Література:

1. Шевчук В.О. Вплив сальдо бюджету на макроекономічні показники / В.О. Шевчук, Р.І. Копич // Фінанси України, 2009. - № 3. - С. 3-12.
2. Якубовський С.О. Валютно-фінансові чинники зростання зовнішнього боргу України і Росії / С.О. Якубовський // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, 2008. – №15, т. 13. – С. 131-137.
3. Борисов С.М. Платежный баланс Белоруссии: монографія / С.М. Борисов. – М.: ИМЭМО РАН, 2010. – 99 с.
4. Журавльов О.В. Платіжний баланс як індикатор економічної безпеки держави / О.В. Журавльов // Митна політика та актуальні проблеми економічної безпеки України на сучасному етапі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (25 березня 2011 р). – Дніпропетровськ.: Академія митної служби України. – С. 48-51.

В статті розглянуто характерні особливості складання платіжних балансів в Україні і Білорусі. Визначено основні причини, що зумовлюють диспропорції платіжних балансів.

Запропоновано напрями державного регулювання щодо корегування платіжних балансів в Україні і Білорусі.

Ключові слова: державна монетарна політика, світова фінансово-економічна криза, структурні зрушення, імпортоємність, енергозалежність.

ОПТИМИЗАЦИЯ СОСТОЯНИЯ ПЛАТЕЖНОГО БАЛАНСА
В УКРАИНЕ И БЕЛАРУСИ

Журавлев А.В., к. э. н., доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассмотрены характерные особенности составления платежных балансов в Украине и Беларуси. Определены основные причины, обуславливающие диспропорции платежных балансов. Предложены направления государственного регулирования по корректировке платежных балансов в Украине и Беларуси.

Ключевые слова: государственная монетарная политика, мировой финансово-экономический кризис, структурные сдвиги, импортотомкость, энергозависимость.

OPTIMIZATION OF BALANCE OF PAYMENTS
IN UKRAINE AND BELARUS

Oleksiy V. Zhuravl'ov, Ph.D., Associate Professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

The article discussed the characteristics balance of payments in Ukraine and Belarus. The main reasons that cause the balance of payments imbalances. Directions government regulation on correcting the balance of payments in Ukraine and Belarus.

Keywords: state monetary policy, the global financial and economic crisis, structural changes, import dependence, energy dependence.

Надійшла до редколегії 17.02.2013 р.

© Журавльов О.В., 2013 р.

УДК 336.512:352]:364

**ПІДВИЩЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ТА ЯКОСТІ
СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ:
ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ**

**Таукешева Т.Д., к. е. н., доцент, заслужений економіст України
Департамент бюджету і фінансів Харківської міської ради**

Постановка проблеми у загальному вигляді. Економічні трансформації суспільства потребують подальшого соціального розвитку української державності шляхом вирішення соціальних питань. Особливо це є актуальним для органів місцевого самоврядування, які безпосередньо здійснюють реалізацію державних програм соціальної підтримки населення на місцевому рівні.

Виступаючи основним суб'єктом надання послуг громадянам, органи місцевого самоврядування опосередковують відносини держави і територіальних громад, що відбуваються в соціально-економічному середовищі окремих територій, та забезпечують правові гарантії, що спрямовані на покращення якості життя, соціальну справедливість, а також відповідальність і прозорість за надання послуг, вивчення і урахування потреб та очікувань споживачів послуг.

При цьому фінансове забезпечення витрат, пов'язаних із здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень державної виконавчої влади, актуалізує подальше теоретичне та практичне дослідження системи соціальної підтримки на місцевому рівні на основі процесуальної концепції, яка передбачає визначення обсягів різних ресурсів (трудових, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних тощо) відповідно з етапами прийняття й реалізації управлінських рішень у процесі послідовного впровадження соціальної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектність соціальної політики постійно знаходиться у центрі уваги науковців, громадських діячів, практиків. Політико-правовим аспектам функціонування соціальної сфери присвячені праці Махненко М., Сироти І., Смоленської В. Підвищення ефективності системи соціального забезпечення досліджено Барановим О., Бірюковим А., Дубілет О., Захаровим М., Тучковим Є. Державне регулювання системи соціального захисту висвітлено у наукових працях Бідак В., Гайдуцького З., Лібанової Е., Палій О., Скуратівського В. та ін.. Питання фінансування соціального розвитку розглянуто Волощуком Г., Кирієнко Н., Ключевською М., Пасічником Ю., Прямухіною Н., Томчук В., Шарубовою О. Необхідність трансформації соціальної роботи в українському соціумі та покращання якості надання соціальних послуг доведено Григорьевим С., Гусяковою Л., Черемис А., Лисичко М., Каляєвим А., Поляк О., Гаращуком В. та ін.

Фундаментальні дослідження вказаних науковців окреслили принципово нові підходи до формування системи соціальної підтримки населення, висвітлили роль держави у створенні передумов соціального розвитку України, відтворенні людського потенціалу, формуванні механізмів забезпечення потреб суспільства. Але науковий пошук різних аспектів соціальної політики підкреслює необхідність подальшої розробки проблем соціальної орієнтації, реалізація яких вимагає бюджетних ресурсів. Недостатньо дослідженими залишаються питання врегулювання взаємовідносин між бюджетами в частині визначення оптимального бюджетного фінансування, пов'язаного зі збалансуванням загальнодержавних інтересів та інтересів органів місцевого самоврядування, створенням належної нормативно-правової бази щодо гарантійної державної підтримки людини, а також

наукового обґрунтування фінансово-правових засад соціального середовища.

Метою статті є висвітлення існуючих проблем фінансування державних програм соціальної підтримки населення органами місцевого самоврядування, і на цій основі - розробка пропозицій щодо створення фінансових передумов гарантованого виконання державою своїх соціальних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. На теперішній час в Україні навколо фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення склалася певні колізії фінансово-правового характеру, які негативно впливають на якість та ефективність виконання функцій та здійснення повноважень органів влади на місцевому рівні.

Фінансовою основою діяльності органів місцевого самоврядування виступають кошти місцевих бюджетів, які «мають бути достатніми для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень та забезпечення населення послугами не нижче рівня мінімальних соціальних потреб» [1].

Базовим державним соціальним стандартом для обчислення мінімальних соціальних потреб є прожитковий мінімум, встановлений законом, на підставі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти [2].

Обсяг бюджетних коштів, які спрямовуються на соціальні виплати, щорічно регулюється Законом України «Про державний бюджет», який ґрунтується на Основних напрямках бюджетної політики на відповідний бюджетний період.

Виходячи з сучасного рівня макропоказників економічного і соціального розвитку України, з державного бюджету фінансується тільки частина соціальних програм, внаслідок чого принцип обов'язковості виконання законодавчих актів покладає на місцеву владу та підприємства, які надають послуги, додаткові витратні зобов'язання, що не забезпечені фінансовими ресурсами.

Результати аналізу фінансування з державного бюджету існуючої системи соціальної підтримки дозволяють стверджувати, що:

- соціальні зобов'язання держави щодо реалізації соціальних програм не підкріплюються можливостями бюджетного фінансування. Обсяг фінансових ресурсів, доведений Міністерством фінансів України бюджету міста Харкова на 2012 рік, забезпечує потребу міста Харкова в коштах на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям на 86,5 %, на виплату грошової компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які недієздатні до самообслуговування та потребують сторонньої допомоги – на 71,8 % [3];

- оновлений Бюджетний кодекс України, який прийнято в 2010 році, залишив неврегульованими моменти невиконання зобов'язань державного бюджету в частині фінансування державних цільових програм, а також механізму розрахунку видатків на виконання делегованих повноважень, який передбачав би державні соціальні стандарти і нормативи по кожному з делегованих державою повноважень з урахуванням особливостей демографічної, соціально-економічної та фінансової ситуації;

- відсутність уніфікованого програмного продукту щодо обліку осіб пільгових категорій за проїзд у міському пасажирському електричному транспорті та обсягів спожитих ними послуг унеможлиблює вирішення на державному рівні питання відшкодування в повному обсязі втрат доходів за пільговий проїзд підприємствам - надавачам послуг. Сума компенсації з державного бюджету комунальним підприємствам наземного електротранспорту м. Харкова та підприємству «Харківський метрополітен» на 2012 рік передбачена на рівні 22,7 % від потреби [3];

- встановлення пільг і компенсаційних виплат незалежно від рівня доходів, невизначення критеріїв щодо майнового стану сім'ї при призначенні соціальної допомоги знецінює функцію соціальної системи - захист найбільш вразливих і потенційно незабезпечених верств населення, а існуюча інформаційна база щодо чисельності та рівня

споживання низькодоходних груп населення в регіонах України не дозволяє забезпечити підвищення ефективності витрачання державних коштів на надання допомоги у зв'язку з недостатньою репрезентативністю даних на регіональному рівні;

- фінансування певних категорій громадян, які потребують державної підтримки, поряд з адресними допомогоюми неузгодженість законодавства щодо осіб, які мають право на пільги за соціальною та професійною ознаками призводять до неефективного розподілу бюджетних коштів в умовах їх обмеженості та наявності декількох статусів (кількості посвідчень) пільговиків та отримувачів допомоги.

Зазначені чинники обмежують фінансовий потенціал місцевого самоврядування в умовах інноваційних перетворень, спрямованих на реалізацію урядових стратегій з питань забезпечення підвищення рівня життя.

З метою забезпечення заходів, визначених Програмою економічних реформ України на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», керівництво країни прагне раціоналізувати і зміцнити систему адміністрування надання всіх видів соціальної допомоги та соціальних послуг, економічно обґрунтувати уніфіковані критерії визначення права на їх отримання.

Відповідно до Основних напрямів бюджетної політики на 2012 рік, відносно підвищення базових стандартів та гарантій шляхом поступового зростання розміру прожиткового мінімуму для всіх соціальних і демографічних груп населення, мінімальної заробітної плати та впорядкування системи оплати праці в бюджетній сфері, надання соціальної допомоги залежно від матеріального становища сім'ї, оптимізації витрат фондів загальнообов'язкового державного і пенсійного страхування, врегулювання питання компенсації громадянам України втрат від знецінених заощаджень в установах Ощадбанку колишнього СРСР, переходу до адресної соціальної допомоги та монетизації соціальних пільг [4], Президентом України ініційовано внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік», які передбачають збільшення видатків державного бюджету на послідовне впровадження державної соціальної політики з питань підвищення стандартів життя.

Внаслідок реалізації соціальних ініціатив Президента України збільшено видатки на покращення пенсійного забезпечення, компенсацію вкладів часів СРСР в закладах Ощадбанку, що діяли на території України, функціонування механізму здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступним житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов, створення мережі регіональних перинатальних центрів з інноваційними технологіями та сучасним обладнанням. Поряд з цим, зріс рівень забезпечення прожиткового мінімуму для призначення допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» для дітей до 75 % проти діючої норми – 50 %, для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів – до 100 % проти діючої норми – 80 %, підвищено розмір щорічної разової грошової допомоги, що виплачується у 2012 році інвалідам війни I, II та III групи [5].

Водночас, збільшено трансферти місцевим бюджетам на 1,2 млрд. гривень, які передбачені на модернізацію соціальних служб (покращення надання соціальних послуг найуразливішим верстам населення), збільшення розміру допомоги по догляду за особами, які страждають на психічні розлади (підвищення рівня матеріального забезпечення інвалідів I чи II групи внаслідок психічного розладу), підвищення для дітей та непрацездатних осіб рівня забезпечення прожиткового мінімуму при призначенні державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною». Також місцевим бюджетам виділено 1,5 млрд. гривень додаткової дотації на оплату праці працівників бюджетних установ [5].

Проте, зазначені заходи залишають пріоритетним напрямком діяльності місцевих

органів влади створення необхідних умов, що відображають життєво необхідні інтереси людини для нормального матеріального та соціального становища, виходячи з того, що в практичній площині питання про критерії розмежування державних та місцевих інтересів щодо надання послуг освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичного розвитку, працевлаштування, охорони навколишнього середовища тощо не розроблене.

Так, в 2011 році з бюджету м. Харкова на соціально-культурні заходи спрямовано 68,7 % від загальної суми видатків бюджету із загального та спеціального фондів, у тому числі: на освіту – 21,9 %, охорону здоров'я – 19,4 %, соціальний захист і соціальне забезпечення – 23,2 %, культуру - 3,1 %, фізичну культуру та спорт – 1,1 % [6].

Видатки державного бюджету в 2011 році на відповідні заходи склали 30,9 % від обсягу витрат, у тому числі: на освіту (без урахування видатків на професійно-технічну освіту, фінансування яких у 2011 році було передано з державного бюджету на місцевий рівень) – 7,9 %, охорону здоров'я – 3,1 %, соціальний захист та соціальне забезпечення (без урахування видатків на покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду України для виплати пенсій) – 13,7 %, духовний та фізичний розвиток (без урахування видатків на підготовку і проведення Євро 2012) – 1,0 % [7].

Наведене свідчить про те, що виконання державних повноважень в частині фінансування галузей соціально-культурної сфери та реалізації соціальних проектів, зорієнтованих на забезпечення безпечної життєдіяльності громадян у сфері соціального захисту шляхом надання соціальних гарантій окремим категоріям громадян, розвитку ринку соціальних послуг, підтримки соціально послаблених верст населення, забезпечення доступності середовища для осіб з фізичними обмеженнями тощо, здійснюється місцевими органами влади, які найбільш близькі до мешканців територіальної громади.

Проте, не дивлячись на практичні напрацювання в сфері перерозподілу бюджетних ресурсів, реалізація тактичних орієнтирів щодо фінансової забезпеченості органів місцевого самоврядування, підвищення їх видаткової автономності вимагає забезпечення гарантованого фінансування галузей соціальної сфери та соціальних програм, подальшого вдосконалення системи взаємовідносин між державним і місцевими бюджетами всіх рівнів, підвищення обґрунтованості визначення соціальних трансфертів, виходячи із реальних потреб і можливостей регіонів.

Досягнення наведеного вимагає прийняття комплексу змін до бюджетного та податкового законодавства, інших нормативно-правових актів, спрямованих на збільшення доходів місцевих бюджетів за рахунок віднесення плати за землю до місцевих податків, продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, оподаткування нерухомого майна, розташованого на території відповідних місцевих рад, запровадження місцевих екологічних зборів, відновлення зарахування адміністративних штрафів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, спрямування надходжень від судового збору тощо.

Підґрунтям оптимізації видаткових повноважень місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, є формування, встановлення та затвердження державних соціальних стандартів і нормативів з урахуванням вимог, встановлених Законом України «Про державні стандарти та державні соціальні гарантії». Концептуальні орієнтири державної політики щодо соціальних статистичних нормативів, нормативів мінімального і раціонального споживання, повинні враховувати такі компоненти, як розподіл різноманітних послуг за принципом делегування окремих функцій кожному конкретному рівню влади, фінансування цих послуг (місцеві джерела надходжень, трансфертні платежі, збори від платних послуг), механізм оцінювання потреб населення і якості наданих послуг (соціальний моніторинг).

Наступним напрямом корегування бюджетного законодавства є визначення механізму розрахунку інвестиційних субвенцій. Бюджетним кодексом України (ст. 105) передбачено, що розподіл субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів) здійснюється на підставі формалізованих параметрів, що базуються на фактичних та прогнозних показниках

економічного та соціального розвитку відповідної території, основними з яких є показники обсягу промислового виробництва, обсягу інвестицій в основний капітал, рівня щільності населення, рівня безробіття населення, доходів населення у розрахунках на одну особу, рівня середньомісячної заробітної плати працівників [8]. Але відсутність нормативно-правового акту щодо методології обґрунтування надання обсягу субвенції за цими показниками з урахуванням принципів об'єктивності, відкритості, єдності, збалансованого розвитку територій суперечить зазначеній нормі законодавства та призводить до лобіювання в органах державної влади інтересів окремих адміністративно-територіальних одиниць. Яскравим прикладом цієї ситуації виступають показники отриманих у 2010-2011 роках субвенцій, поточних та капітальних трансфертів, установами та організаціями з державного бюджету у розрізі регіонів України. Так, сума отриманих субвенцій і трансфертів у 2010 році Донецькою областю складає 20,9 відсотків від загальної суми коштів, що спрямовані до регіонів, у 2011 році – 27,0 відсотків, містом Києвом – 15,6 % та 18,3 %, Луганською областю – 7,8 % та 11,0 % відповідно. В той же час по м. Севастополь цей показник дорівнює 0,2 % (2010 рік) та 0,4 % (2011 рік), по Миколаївській області – 0,6 % (2010 рік) та 0,3 % (2011 рік). Така диспропорція у розподілі дотаційних коштів державного бюджету зберігається також в інших областях України.

Проблемним у практиці органів місцевого самоврядування залишається неврегульованість компенсаційних виплат за пільговий проїзд громадським транспортом. Концепція вирішення цього питання повинна здійснюватися в формі адресної грошової дотації, забезпечити відмову від відомчого характеру надання пільг, передбачати поступову диференціацію розмірів заробітної плати та пенсій на підставі порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України. При цьому перехід до надання адресної соціальної допомоги та поступової монетизації соціальних пільг повинен ґрунтуватися на впровадженні методів непрямой оцінки доходів громадян для призначення соціальної допомоги та врахування доходів під час надання пільг. Поряд з цим, ефективному реформуванню системи надання пільг сприятиме розробка єдиної інформаційно-аналітичної системи обліку надання соціальних послуг та запровадження електронної соціальної картки.

Найважливішими для місцевих органів влади виступають питання щодо бюджетної децентралізації, насамперед передачі місцевим бюджетам видатків державного бюджету за окремими програмами у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо, заходи з реалізації яких мають забезпечувати органи місцевого самоврядування з одночасним відділенням державою коштів для забезпечення таких видатків. Враховуючи брак коштів, доцільним видається упорядкування переліку державних цільових програм, приведення їх у відповідність до наявних фінансових ресурсів, оптимізація методики розрахунків видатків на делеговані повноваження, віднесення видатків на позашкільну освіту, зоопарки, компенсацію фізичним особам по догляду за інвалідами до видатків, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, передбачення у формулі розрахунків міжбюджетних трансфертів видатків на утримання центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також фінансового ресурсу на виплату компенсацій фізичним особам, які надають соціальні послуги.

Успішність проведення заходів, спрямованих на формування спроможних територіальних громад, що ефективно та в повному обсязі виконуватимуть завдання і функції місцевого самоврядування, вимагає залучення найбільш кваліфікованих фахівців, створення мотиваційного механізму до роботи шляхом забезпечення конкурентоспроможності заробітної плати. Проте, умови оплати праці фахівців органів місцевого самоврядування, зокрема встановлений діючим законодавством посадовий оклад у структурі заробітної плати (946 гривень) - нижче розміру мінімальної заробітної плати (1094 гривень), призводять до знівелювання міжпосадових співвідношень та впливають на соціально-психологічні аспекти діяльності службовців органів місцевого самоврядування.

Висновки. Беручи до уваги викладене, зробимо висновок, що поступове збільшення соціальних стандартів та підвищення якості соціальних послуг на місцевому рівні можливо

за наявності чіткого визначення правової стратегії та створення законодавчо-нормативного забезпечення стосовно зміцнення організаційної, правової та фінансово-економічної самостійності органів місцевого самоврядування, формування самодостатніх дієздатних територіальних громад. Законодавчі зміни забезпечать подальшу оптимізацію бюджетної системи України та структурну перебудову видатків місцевих бюджетів, що спрямовуються на суспільні функції (освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, фізичний розвиток та культуру).

Перспективи подальших досліджень. Виходячи з вищезазначеного, подальшого дослідження потребує вивчення питання щодо впровадження якісних державних стандартів і нормативів, адаптованих до міжнародних та європейських показників.

Література:

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 №280/97 – ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vinrada.gov.ua>.
2. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 № 2017-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Бюджет г. Харькова на 2012 год/ Департамент бюджета и финансов Харьковского городского совета. – Харьков, 2012. – 398 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Основні напрями бюджетної політики на 2012 рік» від 13.05.2011 №3358-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Закон України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» від 22.12.2011 №4282-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
6. Материалы об исполнении бюджета города Харькова за 2011 год. Департамент бюджета и финансов Харьковского городского совета, г. Харьков, 2012 год.
7. Виконання Державного бюджету України за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.
8. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України /кол. авторів [заг. редакція, передмова Ф.О. Ярошенка]. – К.: Зовнішня торгівля; УДУФМТ, 2010. – 592 с.

На підставі практичного узагальнення тенденцій формування місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин, опрацювання сукупності механізмів державного управління соціальною сферою запропоновано удосконалення бюджетного та податкового законодавства, інших нормативно-правових актів, що спрямовано на зміцнення фінансово-економічної самостійності органів місцевого самоврядування та структурну перебудову видатків місцевих бюджетів в контексті підвищення державних соціальних стандартів та якості соціальних послуг

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, делеговані повноваження, державні соціальні стандарти, соціальні послуги, фінансові ресурси.

ПОВЫШЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ И КАЧЕСТВА СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ НА МЕСТНОМ УРОВНЕ: ФИНАНСОВЫЙ АСПЕКТ

Таукешева Т.Д., к. э. н., заслуженный экономист Украины
Департамент бюджета и финансов Харьковского городского совета

На основании практического обобщения тенденций формирования местных бюджетов и межбюджетных отношений, проработывания совокупности механизмов государственного

управления социальной сферой предложено усовершенствование бюджетного и налогового законодательства, других нормативно-правовых актов, что направлено на укрепление финансово-экономической самостоятельности органов местного самоуправления и структурную перестройку расходов местных бюджетов в контексте повышения государственных социальных стандартов и качества социальных услуг.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, делегированные полномочия, государственные социальные стандарты, социальные услуги, финансовые ресурсы.

INCREASE OF STATE SOCIAL STANDARDS AND QUALITY OF SOCIAL SERVICES AT LOCAL LEVEL: FINANCIAL ASPECT

Taukesheva T. D., PhD, associate professor, the deserved economist of Ukraine
Department of budget and finances of Kharkov city advice

On the basis of practical generalization of tendencies of the local budgets forming and interbudgetary relations, workings out of aggregate mechanisms of state social sphere administration are offered improvement of budgetary and tax legislation, other normatively legal acts, that is directed on the strengthening of the finance and economic independence of local self-government organs and structural alteration of the local budgets charges in the context of state social standards and quality of social services increase.

Keywords: local self-government organs, delegated plenary powers, state social standards, social services, financial resources.

Надійшла до редакції 31.05.2012 р.

© Таукешева Т.Д., 2012 р.

УДК 336.5 : 330.59

**НАПРЯМИ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ В УМОВАХ
ОБМЕЖЕНИХ РЕСУРСІВ****Третяк В.П., к. е. н., доцент***Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна*

Постановка проблеми. Ефективність реалізації державних соціальних програм значною мірою залежить від обсягів їх фінансування. У цьому зв'язку вирішального значення набуває питання задоволення соціальних потреб суспільства в умовах використання обмежених ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Згідно із В.П. Мочерним [1, с. 609], обмеженість ресурсів являє собою «недостатню кількість матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, основних фондів для виробництва благ, спроможних задовольнити зростаючі потреби людини і суспільства».

У Великому бухгалтерському словнику [2, с. 265] під обмеженістю ресурсів розуміється «недостатність наявних у розпорядженні людей природних і трудових ресурсів, основного капіталу для виробництва благ, що здатні задовольнити зростаючі потреби людей та суспільства».

Обмеженість ресурсів у кожній країні пов'язана з такими специфічними чинниками, як: наявність природних копалин (нафта, газ та ін.), нестача кваліфікованої робочої сили, обмеженість засобів виробництва (навіть у розвинутих країнах світу в період економічного піднесення незавантаженими залишаються майже 25 % виробничих потужностей), обмеженість фінансових та інвестиційних ресурсів, рівень розвитку науки та інформації тощо.

Ресурси прийнято класифікувати на:

- відтворювані (ті, що створюються і відновлюються природою та суспільством) та невідтворювані (корисні копалини, які використовуються як сировина);
- природні, трудові, інвестиційні (грошові ресурси), наукові та інформаційні.

Відзначимо, що в сучасних умовах загострення конкурентної боротьби у світі значною мірою зростає роль такого важливого чинника економічного розвитку, як наука. Завдяки її здатності перетворюватися в більшості галузей промисловості на початкову стадію безпосереднього виробництва (перетворення результатів досліджень на товар) науку в економічній літературі називають специфічною продуктивною силою.

Ще складнішою для розуміння як окремого фактора економічного розвитку є інформація. Конструктивним її визначенням, яке допомагає з'ясувати цю проблему, є розуміння інформації як невід'ємної властивості процесів управління в різних системних об'єктах, зокрема економічних. Економічна інформація є матеріальною основою аналізу, планування та управління народним господарством, сприяє, передусім, процесу прискореного прийняття управлінських рішень. Основними видами економічної інформації є фінансова, комерційна, валютна, торговельна, банківська, техніко-технологічна, патентна тощо.

Разом з тим вирішальне значення в контексті розвитку соціальної політики держави має наявність фінансових ресурсів та знаходження шляхів щодо подолання значних бюджетних обмежень та пов'язаного з ними обмеження у фінансуванні соціальних програм.

Джерелами доходів державного бюджету є податок на прибуток підприємств, об'єднань і організацій; податок на додану вартість; акцизні податки; доходи від зовнішньоекономічної діяльності; прибутковий податок з громадян та ін., згідно з нормативами, що визначаються

законодавчими актами. Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок різних місцевих податків та стягнень.

Основними джерелами фінансування соціального забезпечення і соціального захисту населення є соціальні та благодійні, а також бюджетні фонди.

Усі цільові фонди поділяються на дві групи. Першу становлять постійні (соціальні) фонди, створення яких пов'язано з виділенням окремих функцій держави. Так, у частині реалізації соціальної функції особлива увага приділяється соціальному страхуванню. У зв'язку з цим окремо створюються спеціальні фонди з метою гарантованого забезпечення цих видатків. Другу групу становлять тимчасові фонди, які формуються з метою прискореного вирішення актуальних проблем. Вони створюються у разі конкретної потреби, і після вирішення проблеми закриваються.

Особливу роль у забезпеченні соціального захисту населення відіграють соціальні фонди, за рахунок яких здійснюються виплати більшості соціально незахищеним категоріям населення. До таких фондів належать: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості населення, Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, Фонд соціального захисту інвалідів та інші.

За допомогою коштів соціальних фондів оплачуються соціальні видатки понад суми, передбаченої в бюджетах усіх рівнів. Вони є додатковим джерелом соціального захисту населення. Видатки бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні включають:

- виплати пенсій та допомоги (кошти, що передаються до Пенсійного фонду України на виплату пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу та їхнім сім'ям);
- пільги ветеранам війни та праці;
- допомогу сім'ям з дітьми (допомога на дітей віком до 16 років; допомога з догляду за дитиною-інвалідом; допомога з догляду за дитиною матерям, що не працюють, та ін.);
- інші види соціальної допомоги (цільова грошова виплата на проживання громадян з мінімальними доходами; виплата компенсацій реабілітованим; грошова допомога біженцям; додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг; виплати компенсацій на медикаменти; інші випадки);
- пенсії військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ;
- видатки на дитячі заклади-інтернати (будинки-інтернати для малолітніх інвалідів);
- видатки на притулки для неповнолітніх;
- видатки на програми соціального захисту неповнолітніх (відшкодування витрат на шкільні їдальні; інші програми соціального захисту неповнолітніх);
- видатки на будинки-інтернати для престарілих та інвалідів;
- кошти бюджету, що передаються до фонду України соціального захисту інвалідів;
- видатки на молодіжні програми (утримання центрів соціальних служб для молоді; програми і заходи служб для молоді; програми і заходи державних органів у справах жінок; інші видатки);
- видатки на інші заклади та заходи в галузі соціальної політики (утримання територіальних центрів і відділень соціальної допомоги на дому; утримання пунктів тимчасового розміщення біженців; пенсії та допомоги, що передаються на фінансування з бюджету; утримання будинків-інтернатів агропромислового комплексу; фінансова підтримка громадських організацій інвалідів і ветеранів, служб технічного нагляду за будівництвом та капітальним ремонтом тощо).

Дослідження, проведене О.В. Макарою [4, с. 42], показало, що в усіх країнах з розвинутою ринковою економікою формування фондів для реалізації соціальних програм певною мірою здійснюється за рахунок неподаткових надходжень, особливо програм, що розраховані на тривалий період дії. Так, кошти для фінансування соціальних програм

надходять із різних джерел: із фондів ЮНЕСКО, із самостійних міжнародних добродійних фондів, від регіональних банків розвитку, за рахунок міжнародних та внутрішніх позик. Для України більшість зазначених вище джерел або взагалі не давала надходжень у попередні періоди, або давала фінансові ресурси в мінімальних розмірах.

Висновки. Важливого значення на сучасному етапі набуває аспект підвищення ефективності подолання суперечностей між безмежними потребами й обмеженістю ресурсів країни в галузі виробництва. Дослідження виявило, що актуальним для розв'язання основної проблеми економіки та підвищення фінансування соціальних програм у нашій державі є здійснення наступних заходів:

1. Розвиток обміну ресурсів. Через об'єктивні умови не кожна країна може забезпечити власними виробничими потужностями створення всіх матеріальних благ, що споживаються населенням. Так, власний видобуток нафти і газу в Україні не відповідає обсягу її потреб у сировинних ресурсах. Задовольнити потребу можна, якщо розвивати товарний обмін ресурсами між країнами. Цьому сприяє поглиблення міжнародного поділу праці.

2. Створення заміників ресурсів. Обмеженість деяких ресурсів потребує від людства активних пошуків їхніх заміників. Виникло виробництво штучних тканин, штучної шкіри, штучних будівельних матеріалів (композитів). Отже використання заміників деяких обмежених ресурсів сприяє подоланню суперечності між потребами і ресурсами.

3. Економія ресурсів. Важливим способом подолання суперечності між зростаючими потребами й обмеженими ресурсами є економне їх використання. Економія ресурсів, з одного боку, полягає в одержанні високого ефекту виробництва при наявних засобах і коштах, а з іншого – у зменшенні витрат засобів виробництва і коштів на одиницю продукції. Економії ресурсів досягають завдяки запровадженню більш ефективних технологій виробництва, поліпшенню якості засобів праці. Так, коли у світі виникла криза енергетичних ресурсів, це зумовило появу більш економічних засобів праці (двигунів, що споживають менше пального при тій же потужності), побутової техніки (пральних машин, холодильників, електроплит тощо) з меншим використанням електроенергії.

Література:

1. Економічна енциклопедія: у 3 т. – Т. 2/ відп. ред. С.В. Мочерний [та ін.]. – К.: Академія, 2001. – 848 с.
2. Большой бухгалтерский словарь/ Под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Ин-т новой экономики, 1999. – 574 с.
3. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник/ А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
4. Макара О.В. Роль державного регулювання в реалізації соціального розвитку суспільства/ О.В. Макара// Науковий вісник Волинського національного ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 15. – С. 39–43.

У статті досліджено основні джерела фінансування соціального забезпечення і соціального захисту населення. Розглянуто поняття «обмежених ресурсів». Запропоновано заходи щодо підвищення фінансування соціальних програм.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальний захист, фінансування, соціальні фонди, бюджетні фонди, обмежені ресурси.

НАПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОГРАММ
В УСЛОВИЯХ ОГРАНИЧЕННЫХ РЕСУРСОВ

Третьяк В.П., к. э. н., доцент

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

В статье исследованы основные источники финансирования социального обеспечения и социальной защиты населения. Рассмотрено понятие «ограниченных ресурсов». Предложены мероприятия относительно повышения финансирования социальных программ.

Ключевые слова: социальное обеспечение, социальная защита, финансирование, социальные фонды, бюджетные фонды, ограниченные ресурсы.

DIRECTIONS OF FINANCING OF SOCIAL PROGRAMS
IN THE CONDITIONS OF THE LIMITED RESOURCES

Tretyak V.P., dotsent

V.N. Karazin Kharkov National University

Basic sourcing and social defense of population of public welfare are investigational in the article. A concept «the limited resources» is considered. Measures are offered in relation to the increase of financing of the social programs.

Keywords: public welfare, social defense, financing, social funds, budgetary funds, limited resources.

Надійшла до редколегії 25.12.2012 р.

© Третьяк В.П., 2013 р.

РОЗДІЛ 3. УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ

УДК 658.14:338.45

**ПРОБЛЕМА ИЗМЕРЕНИЯ ДЛИТЕЛЬНОСТИ КРУГООБОРОТА
АВАНСИРОВАННОГО КАПИТАЛА И ЕГО СТАДИЙ
НА ПРОМЫШЛЕННОМ ПРЕДПРИЯТИИ****Булаенко Л.И., к. э. н., доцент***Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

Постановка проблемы. В результате перехода экономики Украины на рыночную систему, которая «организует и координирует отдельные действия не посредством государственного планирования, но через взаимодействия продавцов и покупателей» [1, с. 15], возникла потребность в новых подходах к анализу функционирования промышленных предприятий на основе категориального аппарата, способного адекватно отображать сущность экономических процессов в рыночной экономике.

В частности это относится к измерению длительности кругооборота авансированного капитала и его стадий на промышленном предприятии, что является важным с точки зрения выявления резервов экономии производственных ресурсов предприятия за счет ускорения оборачиваемости авансированного капитала.

До настоящего времени проблема измерения длительности кругооборота авансированного капитала и его отдельных стадий на уровне промышленного предприятия остается недостаточно разработанной.

Цель статьи состоит в том, чтобы провести теоретический анализ процесса кругооборота авансированного капитала на уровне промышленного предприятия и по его результатам на основе существующей системы учета обосновать методику расчета длительности кругооборота авансированного капитала и его стадий, пригодную для выявления резервов экономии производственных ресурсов предприятия за счет ускорения оборачиваемости авансированного капитала.

Изложение основного материала. В экономике рыночного типа «для достижения стабильного уровня экономического роста в пределах отдельной страны необходимо оптимальное соединение в системе хозяйствования таких факторов, как трудовые ресурсы и капитал, которые обеспечивают эффективность производства» [2, с. 9]. При этом «в масштабах национальной экономики совокупность средств производства всех экономических субъектов страны является неотъемлемой составной капитала как фактора производства» [2, с. 9].

Капитал, который функционирует на промышленном предприятии, выступает в виде финансовых ресурсов предприятия следующим образом: «Финансовые ресурсы находятся в постоянном движении как источники финансирования нужд расширенного воспроизводства предприятия. В этом качестве они участвуют в общем кругообороте денежных средств предприятия, который в рыночной экономике принято называть кругооборотом капитала... Другими словами, капитал – это те финансовые ресурсы, с помощью которых осуществляется формирование активов предприятия» [3, с. 155, 156].

Такая характеристика капитала, сделанная в общих чертах, требует дальнейшей конкретизации.

При этом следует учитывать, что кругооборот капитала связан с процессом воспроизводства на промышленном предприятии. Поэтому экономический эффект

функционирования промышленного предприятия оценивается не количеством выпущенной продукции и не объемом продаж, а полученной прибылью. Действительно, в рыночной экономике «прибыль значимее объема продаж» [4, с. 142].

Следовательно, «необходимым условием реализации основной цели предприятия – получения прибыли – является воспроизводство капитала» [5, с. 132]

Таким образом, при рассмотрении кругооборота капитала необходимо анализировать процесс воспроизводства, результатом которого на промышленном предприятии является объем реализованной продукции, а эффектом - величина полученной прибыли.

Процесс кругооборота совершает авансированный капитал, который на промышленном предприятии воплощается в стоимости средств производства и рабочей силы. При этом «заработная плата как элемент рынка труда является ценой рабочей силы» [6, с. 205], а «рынок труда как экономическая категория выражает совокупность экономических отношений по поводу купли-продажи специфического товара – рабочей силы» [7, с. 106]. Поэтому эквивалентом стоимости рабочей силы являются денежные средства, авансированные на оплату труда работников промышленно-производственного персонала предприятия.

Для изучения процесса кругооборота авансированного капитала (K) его подразделяют на капитал основной ($K_{осн}$) и капитал оборотный ($K_{об}$), т.е.:

$$K = K_{осн} + K_{об}$$

Капитал основной и оборотный различаются между собой по способу переноса стоимости на изготавливаемую продукцию, а также по длительности своего оборота.

На промышленном предприятии «основной капитал формирует ту часть активов предприятия, которые берут участие во многих производственных циклах, частями переносят свою стоимость на стоимость готовой продукции. Основные активы образуют производственную основу предприятия (здания, сооружения, машины, оборудование и др.)» [5, с. 133]. Таким образом, основной капитал ($K_{осн}$) воплощается в стоимости основных производственных фондов (ОПФ) промышленного предприятия, т.е.:

$$K_{осн} = ОПФ$$

На промышленном предприятии «оборотным капиталом (оборотными средствами) называют средства производства, которые, в отличие от основных фондов, берут участие только в одном производственном цикле, во время которого полностью переносят свою стоимость на стоимость готовой продукции» [5, с. 176].

Таким образом, оборотный капитал отождествляется со всеми оборотными средствами предприятия. В связи с этим возникает вопрос о том, насколько обосновано такое отождествление.

Для ответа на этот вопрос сравним состав оборотного капитала с составом оборотных средств промышленного предприятия на предмет их соответствия.

Так, оборотный капитал ($K_{об}$) воплощается в стоимости предметов труда (ПТ), а также стоимости рабочей силы, эквивалентом которой являются денежные средства, авансированные на оплату труда (ОТ) работников промышленно-производственного персонала предприятия, т.е.:

$$K_{об} = ПТ + ОТ$$

Для целей нашего анализа подразделим оборотные средства (ОС) предприятия на материальные оборотные средства (МОС) и денежные оборотные средства (ДОС), т.е.:

$$ОС = МОС + ДОС$$

Материальные оборотные средства предприятия состоят из предметов труда (ПТ): одна их часть находится в производственных запасах (ПТЗ); другая – в незавершенном производстве (ПТП); третья – в сфере обращения (ПТО) в виде готовой продукции, которая находится на складе предприятия, а также в виде отгруженной продукции до момента оплаты ее покупателем.

Следовательно:

$$ПТ = ПТЗ + ПТП + ПТО (*)$$

Таким образом, величина авансированной стоимости предметов труда, которые входят в состав оборотного капитала, соответствует величине стоимости материальных оборотных средств, которые состоят из предметов труда, т.е.:

$$ПТ = МОС$$

Что касается денежных оборотных средств (ДОС), которые представляют собой денежные средства, находящиеся в распоряжении предприятия, то они не являются той частью оборотного капитала, которая авансируется на оплату труда работников промышленно-производственного персонала предприятия. Это обусловлено тем, что «деньги, которые находятся на счетах, в кассе предприятия обезличены и не имеют целевого назначения» [3, с. 155], поэтому они расходуются по многим направлениям хозяйственной деятельности предприятия, не связанным с оплатой труда.

По этой причине величина оборотного капитала предприятия не совпадает с величиной оборотных средств предприятия, и поэтому нельзя их отождествлять.

Следует учитывать, что оборотный капитал авансируется на период своего оборота.

Под оборотом оборотного капитала понимается период времени от начала авансирования денежных средств в составные части оборотного капитала до момента возвращения движущейся стоимости составных частей оборотного капитала к своей первоначальной, денежной форме.

При этом составные части оборотного капитала ($K_{об}$), т.е. авансированная стоимость предметов труда (ПТ), а также денежные средства, авансированные на оплату труда (ОТ) как эквивалент стоимости рабочей силы полностью присоединяют свою стоимость на изготавливаемую продукцию в каждом обороте оборотного капитала и полностью возмещаются в денежной форме в момент завершения своего оборота (реализации партии изготовленной продукции).

Таким образом, период оборота оборотного капитала определяется длительностью оборота авансированной стоимости предметов труда и денежных средств, авансированных на оплату труда, которые совершают свой оборот одновременно, поскольку «способ обращения является общим и для капитала, затраченного на заработную плату, и для той части капитала, которая затрачена на сырье, полуфабрикаты, вспомогательные материалы» [8, с. 246].

Поэтому длительность оборота оборотного капитала может быть измерена по длительности оборота авансированной стоимости предметов труда.

С точки зрения движения стоимости всего авансированного капитала, оборот оборотного капитала представляет собой период времени кругооборота всего авансированного капитала. При этом «функционируя, производительный капитал потребляет свои собственные составные части, чтобы превратить их в массу продуктов, имеющую более высокую стоимость» [8, с. 45].

Авансированный капитал как сумму его составных частей можно представить следующим образом:

$$K = K_{осн} + K_{об} = ОПФ + ПТ + ОТ$$

Завершение процесса кругооборота авансированного капитала происходит в момент реализации партии изготовленной продукции, в результате чего возмещаются в денежной форме затраты (S) на производство и реализацию этой партии продукции как потребленные составные части авансированного капитала за один кругооборот. При этом оборотный капитал возмещается полностью, а основной капитал частично, в размере амортизации (a) за один кругооборот, т.е.:

$$S = a + ПТ + ОТ,$$

В процессе кругооборота авансированного капитала происходит возрастание авансированной стоимости в виде прибыли (m) за счет использования средств производства и рабочей силы.

Таким образом, выручка от реализации партии продукции (q) за один кругооборот по рыночным оптовым ценам производителя (без учета суммы акцизного сбора и НДС) составит:

$$q = S + m$$

Из вышеизложенного следует, что в течение года авансированный капитал совершает, как правило, несколько кругооборотов (n), число которых совпадает с количеством реализованных за год партий продукции. В результате этого формируется годовая величина реализованной продукции (Q), равная:

$$Q = q \times n$$

Годовые затраты (C) годового объема реализованной продукции (Q) образуются из потребленных за год составных частей авансированного капитала, а именно: величины износа основных производственных фондов в виде годовой амортизации (A); потребленных за год предметов труда в виде материальных затрат ($MЗ$); а также выплаченной в течение года заработной платы (V). Следовательно:

$$C = A + MЗ + V$$

Зависимость между годовыми затратами авансированного капитала и его затратами за один средний кругооборот выражается следующим уравнением:

$$C = S \times n$$

Годовая величина прибыли (R) от реализованной за год продукции формируется как сумма прибыли, полученной за все количество кругооборотов (n) авансированного капитала в течение года, т.е.:

$$R = m \times n$$

Следовательно, годовая выручка от реализации годового объема продукции по рыночным оптовым ценам производителя (без учета суммы акцизного сбора и НДС) составит:

$$Q = C + R$$

Тогда количество кругооборотов (n) авансированного капитала за год может быть рассчитано из следующих соотношений:

$$n = \frac{Q}{q} = \frac{C}{S} = \frac{A}{a} = \frac{MЗ}{ПТ} = \frac{V}{ОТ} = \frac{R}{m}$$

Из этого следует, что в процессе кругооборота происходит движение авансированного капитала, скорость которого измеряется количеством кругооборотов (n), которые совершает авансированный капитал в течение года.

Составную часть оборотного капитала, которая авансируется на оплату труда ($ОТ$), можно определить делением годовой величины выплаченной заработной платы (V) промышленно-производственному персоналу предприятия на количество кругооборотов (n) авансированного капитала за год, т.е.:

$$ОТ = \frac{V}{n}$$

Существует обратная зависимость между длительностью (T) одного среднего в пределах календарного года кругооборота авансированного капитала и их количеством (n) за год, которая выражается в том, что если количество дней в календарном году (D) поделить на количество кругооборотов авансированного капитала за год, то в результате получим длительность одного среднего кругооборота авансированного капитала, измеренную в днях, т.е.:

$$T = \frac{D}{n} \quad (**)$$

Исходя из существующей системы учета и планирования производственно-финансовой деятельности промышленного предприятия, целесообразно проводить расчет количества кругооборотов авансированного капитала за год на основе следующего соотношения:

$$n = \frac{MЗ}{ПТ}$$

С учетом этого уравнение (**) примет следующий вид:

$$T = \frac{ПТ}{MЗ} \times D \quad (***)$$

Для расчета длительности отдельных стадий кругооборота авансированного капитала подставим в уравнение (***) вместо $ПТ$ их составляющие из формулы (*), тогда:

$$T = \frac{ПТЗ + ПТП + ПТО}{MЗ} \times D$$

Отсюда следует:

$$T = \frac{ПТЗ}{MЗ} \times D + \frac{ПТП}{MЗ} \times D + \frac{ПТО}{MЗ} \times D \quad (***)$$

Поскольку авансированная стоимость предметов труда распределена по стадиям кругооборота авансированного капитала, поэтому слагаемые формулы (***) соответственно измеряют длительность отдельных стадий кругооборота авансированного капитала: длительность нахождения в производственных запасах (T_3); длительность производственного цикла (T_{II}); длительность нахождения в сфере обращения (T_o).

Таким образом:

$$T = T_3 + T_{II} + T_o = \frac{ПТЗ}{MЗ} \times D + \frac{ПТП}{MЗ} \times D + \frac{ПТО}{MЗ} \times D$$

Следовательно, чем больше кругооборотов совершает авансированный капитал в течение года, тем выше скорость его движения и тем меньше надо его авансировать на период среднего кругооборота для достижения одного и того же годового результата в виде объема реализованной продукции, а также эффекта в виде прибыли.

По предложенной методике на условном примере рассчитаем величину экономии авансированной стоимости предметов труда на плановый год на промышленном предприятии за счет сокращения длительности кругооборота авансированного капитала, т.е. за счет ускорения его оборачиваемости.

Предположим следующие условия. В плановом году выпуск однотипной продукции останется на уровне отчетного года и будет полностью реализован по неизменным ценам, при этом цены на сырье и материалы также не изменятся.

В отчетном году среднегодовая величина авансированной стоимости предметов труда в производственных запасах составила 16 000 тыс. грн.; в незавершенном производстве – 56 000 тыс. грн.; в сфере обращения – 8 000 тыс. грн.

Так как предметы труда распределены по стадиям кругооборота авансированного капитала, то это означает, что их среднегодовая величина стоимости распределяется по стадиям среднего в рамках календарного года кругооборота авансированного капитала.

Поэтому в нашем примере среднегодовая величина стоимости предметов труда, задействованных в среднем кругообороте авансированного капитала, в отчетном году составила 80 000 тыс. грн. (16 000 + 56 000 + 8 000).

В отчетном году величина материальных затрат (потребленных за год предметов труда) в себестоимости годового объема реализованной продукции составила 292 000 тыс. грн.

В плановом году за счет увеличения частоты поставок материалов и сокращения времени их доставки предусматривается сократить на 5 дней длительность хранения предметов труда в производственных запасах.

При этих условиях количество кругооборотов авансированного капитала в отчетном году составило 3,65 (292 000:80 000), а длительность одного среднего кругооборота составила 100 дн. (365:3,65), в том числе: длительность хранения производственных запасов составила 20 дн. (16 000:292 000×365); длительность производственного цикла - 70 дн. (56 000:292 000×365); длительность пребывания авансированной стоимости предметов труда в сфере обращения составила 10 дн. (8 000:292 000×365).

В плановом году длительность одного среднего кругооборота авансированного капитала составит 95 дн. (100-5), а количество кругооборотов составит 3,842 (365:95).

Следовательно, в плановом году для выпуска годового объема продукции потребуются авансировать предметов труда на период одного среднего кругооборота в размере 76 002,1 тыс. грн. (292 000:3,842).

Тогда экономия предметов труда за один кругооборот составит 3 997,9 тыс. грн. (80 000-76 002,1), а в течение планового года экономия предметов труда составит 15 359,9 тыс. грн. (3 997,9×3,842).

По предложенной методике можно провести аналогичные расчеты экономии предметов труда как за счет сокращения длительности производственного цикла, так и за счет сокращения длительности пребывания предметов труда в сфере обращения.

Выводы. В результате проведенного теоретического анализа сделан вывод о том, что оборотный капитал нельзя приравнивать к оборотным средствам промышленного предприятия.

Показано, что сумма составных частей оборотного капитала образует его общую величину, а свой оборот составные части оборотного капитала совершают одновременно. Поэтому длительность кругооборота авансированного капитала можно измерить по длительности оборота авансированной стоимости предметов труда.

Это позволило на основе существующей системы учета разработать методику расчета длительности кругооборота авансированного капитала и его отдельных стадий, пригодную для выявления резервов экономии производственных ресурсов предприятия за счет ускорения оборачиваемости авансированного капитала.

Литература:

1. Линдблом Ч. Рыночная система: Что это такое, как она работает и что с ней делать / пер. с англ. Д. Шестакова, Р. Хаиткулова. – М.: Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 2010. - 320 с.
2. Рошило В.І. Джерела фінансування інноваційного розвитку. Монографія. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. - 272 с.
3. Багатырь А.Е. Финансовые ресурсы предприятия как источники формирования капитала / Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Економічна серія. - 2005. - №650. - С.154-156.
4. Окландер М.А. Контуры экономической логистики. Монография. – Киев: Наукова думка, 2000. – 174 с.
5. Мельник Л.Г. Економіка підприємства: підручник/ Л.Г. Мельник, О.І. Карінцева, О.В. Кубатко та інші. – Суми: Університетська книга, 2012. – 864 с.
6. Акулов М.Г. Економіка праці і соціально-трудова відносини. Навч. посіб./ М.Г. Акулов, А.В. Драбаніч, Т.В. Євась та інші. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 328 с.
7. Базилевич В.Д. Ринкова економіка: основні поняття і категорії: Навч. посіб. – 2-е вид. стер. / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. - К.: Знання, 2008. - 263 с.
8. Маркс К. Капитал. Том второй/ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., 2-е изд. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961, т. 24. – 648 с.

В статье проведен теоретический анализ процесса кругооборота авансированного капитала на уровне промышленного предприятия, в результате которого сделан вывод о том,

что оборотный капитал нельзя приравнять к оборотным средствам предприятия. Предложена методика расчета длительности кругооборота авансированного капитала и его отдельных стадий на основе существующей системы учета, которую можно использовать для выявления резервов экономии производственных ресурсов предприятия за счет ускорения оборачиваемости авансированного капитала.

Ключевые слова: авансированный капитал, длительность кругооборота авансированного капитала.

ПРОБЛЕМА ВИМІРЮВАННЯ ТРИВАЛОСТІ КРУГООБОРОТУ АВАНСОВАНОГО КАПІТАЛУ ТА ЙОГО СТАДІЙ НА ПРОМИСЛОВОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Булаєнко Л.І., к. е. н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

У статті проведено теоретичний аналіз процесу кругообороту авансованого капіталу на рівні промислового підприємства, внаслідок чого зроблений висновок, що оборотний капітал не можна прирівнювати до обігових коштів підприємства. Запропоновано методику розрахунку тривалості кругообороту авансованого капіталу та його окремих стадій відповідно до існуючої системи обліку, яку можливо використовувати для виявлення резервів економії виробничих ресурсів підприємства за рахунок прискорення оборотності авансованого капіталу.

Ключові слова: авансований капітал, тривалість кругообороту авансованого капіталу.

MEASURING THE DURATION OF ADVANCED CAPITAL CIRCULATION AND ITS STAGES AT THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

L.I. Bulayenko, PhD of Economics, associate professor

V.N. Karazin Kharkov National University

The article analyses the process of advanced capital circulation at the level of the industrial enterprise which resulted in the conclusion that circulating capital cannot be set equal to the circulating assets of the enterprise. The methodology for calculating the duration of the advanced capital circulation and its particular stages has been offered on the basis of the current accounting system which can be used to estimate the reserves of the economy of manufactured resources of the enterprise at the expense of the acceleration of the advanced capital circulation.

Key words: advanced capital, the duration of the advanced capital circulation

Поступила в редколлегию 19.02.2013 г.

©Булаєнко Л.І., 2013 г.

УДК 65.012

БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК СКЛАДОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ

Гнилицький М.В., аспірант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність теми. Динамічний розвиток галузі інформаційних технологій та жорстка конкуренція потребує від компаній постійного вдосконалення брендкових стратегій. Особливо це стосується управління, або бренд-менеджменту, а також інноваційної діяльності компаній, які працюють на ринку інформаційних технологій.

Комерційний успіх діяльності підприємства галузі інформаційних технологій, в першу чергу, залежить від його комплексу маркетингу. Інформаційні технології визначаються як технології, що пов'язані з інформаційним забезпеченням процесу управління компанією. Продукти галузі інформаційних технологій можуть виступати і як продукт споживання, і як засіб виробництва.

Трансформаційні зміни, що здійснюються як у теорії бренд-менеджменту, так і в його практичному застосуванні, загострюють необхідність наукового пошуку, спрямованого на створення теоретико-прикладних підходів до бренд-менеджменту у діяльності окремих галузей. Вирішення проблеми стратегічного розвитку підприємств інформаційної галузі можливо лише при створенні конкурентоспроможного промислового потенціалу, що і робить тему дослідження актуальною.

Ступінь наукової обробки теми. У сучасній економічній літературі цілком доцільно підкреслюється необхідність дослідження управлінських аспектів становлення та розвитку інформаційної галузі. Формування інформаційного простору знайшли своє відбиття у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких варто виділити праці О. Дубаса, О. Зернецької, Л. Єжової, В. Соловйова, І. Чижа, А. Шевцова, Г. Мернікова та ін. Значний науковий внесок у дослідження теоретичних проблем розвитку бренд-менеджменту зробили західні економісти Д. Аакер, Т. Амблер, Г. Армстронг, Р. Батра, Б. Берман, А. Біл, Р. Блекуелла, Дж. К. Веркман, А. Дейян, Є. Дихтль, П. Доль, Дж. Еванс, Дж. Енджел, Ж.-Н. Капфферер, К. Келлер, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, Дж. Майєрс, П. Мініард, Ч. Сендідж та Г. Чармессон.

Велика кількість наукових досліджень зумовлює актуальність обраної теми, разом з тим критичної необхідності набувають економічні дослідження щодо функціонування інформаційної галузі в Україні та питання її подальшого розвитку через призму

Мета статті. Визначити місце і роль бренд-менеджменту у підвищенні конкурентоспроможності інформаційної галузі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Галузь інформаційних технологій є динамічною, оскільки швидкий розвиток інформаційних технологій став причиною скорочення життєвого циклу інформаційних продуктів (за останні 10 років життєвий цикл інформаційних продуктів скоротився в середньому в 3 рази (з 3-5 років до 1 року). Також необхідно зазначити інноваційність нових продуктів галузі інформаційних технологій [1].

Саме інноваційність галузі є передумовою необхідності залучення інвестицій для досліджень чи виробництва. Для закордонних компаній природньо продавати акції на фондовому ринку, чого не можна ще сказати про вітчизняні підприємства. Передумовою продажу акцій є наявність матеріальних та нематеріальних активів (технології, права на товарні знаки, гудвіл, тощо). Останні тенденції показують, що бренд-менеджмент є не тільки

засобом конкурентної боротьби, але і нематеріальним активом, що враховується під час інвестиційної оцінки підприємства та галузі в цілому. Середній показник підвищення капіталізації тільки завдяки брендовій стратегії складає 16-19%.

Слід підкреслити, що середнє відношення ринкової вартості підприємства до вартості матеріальних активів дорівнює 8, тобто вартість матеріальних активів складає близько 12 % ринкової вартості підприємства.

В галузі інформаційних технологій виділяють такі підгалузі: мікроелектронні компоненти, апаратне забезпечення, програмне забезпечення, телекомунікації та електронний бізнес.

Досвід країн з розвинутою економікою свідчить, що в умовах ринкової економіки на сучасному ринку триває боротьба торгових марок за їхнє місце в свідомості споживачів. Дедалі більше українських виробників розуміє, що наявність відомого бренда полегшує розширення асортименту продукції та просування на ринку нових товарних груп. Однак це розуміння в інформаційній галузі України ще є недостатнім. Це пояснюється відносною молодістю інформаційної галузі та недостатністю професійних навичок маркетологів у створенні ефективного бренд-менеджменту на підприємствах галузі.

Інформаційний ринок за оборотом і темпами зростання в більшості розвинутих країн далеко випереджає ринок матеріальних продуктів і послуг.

У рамках економіки розвинутих країн відбулося відокремлення секторів з виробництва ЕОМ, електронних компонентів, комунікаційної техніки, ПЗ, сервісного обслуговування тощо. Вони утворюють інформаційну (комп'ютерну) промисловість, або індустрію. Як показав досвід цих країн, розвиток інтелектуального, а особливо інформаційного ринку, є головним фактором інформатизації суспільства [1].

Україна за рівнем розвитку інформаційних технологій у світі посідає 75 місце (дані 2011 р.). Єдина конкурентна перевага, яку має наша країна в цьому аспекті, це традиційно сильні ІТ-кадри, тобто в Україні дуже високий рівень підготовки програмістів. Україна є одним зі світових центрів офшорного програмування [2].

Поступово зникає інститут «човників», з якими фірмам, що займаються легальним бізнесом, змагатися було досить важко.

Україна має своє інформаційне поле [3]. Тут потрібно відтворювати весь комплекс бренд-менеджменту та маркетингу - виставки, рекламні кампанії; інші заходи на українського споживача практично не впливають. У цілому комп'ютерний ринок в Україні швидко розвивається, хоча тут менше комп'ютерних фірм, менші обсяги продажу техніки і, відповідно, програмних продуктів - адже самий ринок менший, ніж, наприклад, у Росії. Мало системних інтеграторів, оскільки мало клієнтів, що вимагають системного підходу. Якщо порівнювати ринок кінцевих користувачів з російським, то він фактично пропорційний кількості населення країни та її території. Особливих, докорінних відзнак у рівні розвитку ринку ІТ немає.

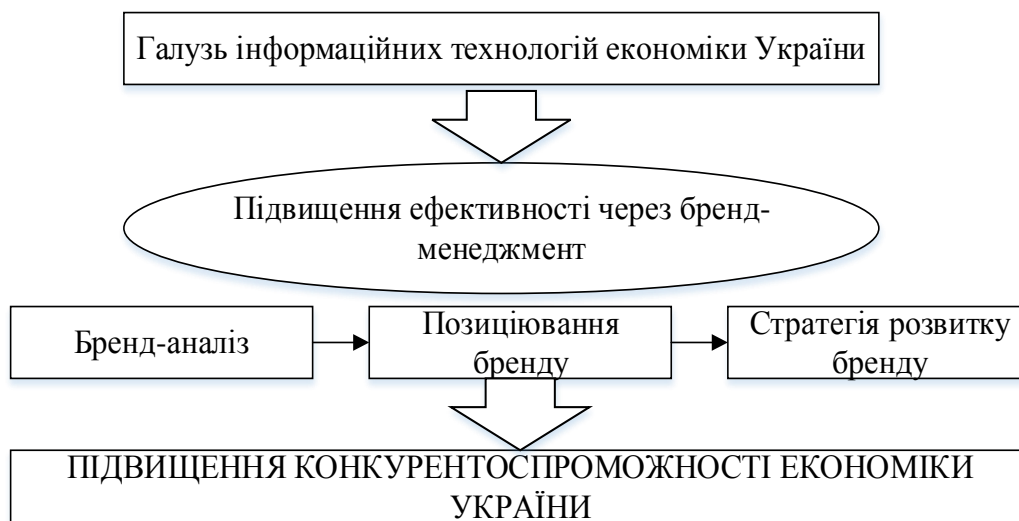
На початку кожного року багато вітчизняних компаній, зіштовхуючись із проблемою отримання достовірних даних про ринок, змушені використовувати для цього найрізноманітніші джерела: висновки професіоналів-маркетологів, цільові замовні дослідження, власну аналітику тощо. Оцінку місткості окремих сегментів вітчизняного комп'ютерного ринку проводили визнані фірми в галузі маркетингових досліджень. Однак висновки навіть цих організацій часто бувають далекі від реального стану справ, через те що методи оцінювання ринку, які використовувались ними, неприйнятні в наших умовах. Проте не може бути сумнівів щодо необхідності проведення такої роботи в Україні та її практичній корисності для всіх суб'єктів ринку (у тому числі й для вендорів), насамперед для планування бізнесу, а також для розуміння компанією свого місця на ринку [1].

Без планування і прогнозування неможлива ніяка комерційна діяльність. Що стосується українських компаній, які працюють у сфері інформаційних технологій, то вони при цьому, як правило, базуються на даних власного відділу продажу, що надає інформацію про підсумки роботи за звітний період (місяць, квартал, рік), і відділу маркетингу (за наявності

такого), що оцінює перспективи діяльності в тому або іншому секторі ринку за різними прямими та непрямими даними. У великих фірмах подібний процес розбитий на етапи, у ньому беруть участь різні посадові особи і категорії персоналу; у невеликих - це може бути покладено на одну людину (звичайно - керівника).

Основними проблемами інформаційної галузі можна назвати такі:

1. Ринок збуту обмежується тими споживачами, які не тільки потребують впровадження певних інформаційних технологій, але і розуміють їх суть.
2. Розгляд часу виводу на ринок інформаційних продуктів як найважливішого фактора в боротьбі з конкурентами.
3. Неможливість точного прогнозування попиту потенційних користувачів.
4. Роздробленість ринків.
5. Необхідність уніфікації продукту до вимог споживача.

Рис. 1. Місце бренд-менеджменту в управлінні інформаційною галуззю

Відповідно до цього, можна сформулювати такі вимоги до брендової стратегії підприємства, яке працює на ринку інформаційних технологій:

1. Управління всіма бізнес-процесами повинно бути динамічним.
2. Виробництво товарів і надання послуг повинно постійно вдосконалюватись.
3. Забезпечення зростання прибутку.
4. Розширення номенклатури продуктів і послуг.
5. Підвищення споживчої цінності товару.

Можна визначити такі сегменти ринку для продуктів інформаційних технологій:

1. Промисловий ринок: продукт використовується для подальшого виробництва інших товарів чи надання послуг.
2. Корпоративний ринок великих замовників: споживачі цього сегменту - це великі підприємства.
3. Корпоративний ринок: споживачами виступають підприємства малого та середнього бізнесу.
4. Домашні користувачі: кінцеві споживачі продуктів інформаційних технологій.

Значення стратегічного планування зростає у зв'язку зі зміною ринкових умов, у тому числі таких, як посилення конкуренції, зниження цін, широке впровадження інновацій, зростання спеціалізації, скорочення термінів розробки програмних продуктів. У зв'язку з цим, основними критеріями ефективності стратегічного планування є ефективність, гнучкість і оптимальність організаційної структури фірми, системи планування і контролю, ступінь обліку діяльності фірми.

Проблема сьогодняшнього періоду - це інновації, які ще не окупилися і вже є менш ефективними в порівнянні з сучасними розробками. Через цей фактор споживачі інформаційних продуктів відкладають терміни впровадження нових, більш ефективних технологій.

Специфіка попиту у споживачів інформаційних продуктів полягає у необхідності отримання всіх рішень з одних рук. Це приводить до того, що підприємства-постачальники продуктів інформаційних технологій повинні весь час удосконалюватись та розширяти власне поле діяльності. В цій галузі, як ні в якій іншій, можлива втрата споживача через неможливість надання певних послуг, які він потребує [4].

На інформаційну галузь України негативно впливають такі фактори:

1. Падіння промислового виробництва, інфляція, низький курс конвертації. Західним країнам вигідні: дешеві трудові ресурси з високим професійним рівнем; нестача інвестицій, тому вони відкривають свої представництва, укладають спільні контракти (з відносно низьким рівнем заробітної плати) і, власно кажучи, вкладають гроші у свої підприємства; зниження витрат для західних виробників прикладного ПЗ, а не обчислювальної техніки. Конкуренція є тільки на ринку ПЗ (штучний інтелект, експертні системи, CASE-технології).

2. Невідповідність між матеріальним рівнем користувачів і цінами на нові технічні і програмні засоби. Ціни заважають застосовувати їх всюди. Купівля ПК розглядається як вкладення грошей, що запобігає впливу зовнішнього середовища, його вибір — міркування престижу.

3. Загальна економічна відсталість: зменшення кредитів; неможливість комплексно досліджувати ринок ОТ і ПЗ; брак бюджетного фінансування; відсутність спонсорів.

4. Відсутність інфраструктури ринку: не всі можуть організувати супровід своїх продуктів (тільки реалізація, без супроводу); немає єдиної методики супроводу і тестування однотипних продуктів.

5. Недотримання авторських прав на інтелектуальну власність. Немає методики визначення сум позову до осіб, що порушують авторські права. Незважаючи на захист ПЗ від копіювання, «спеціалісти» знімають його і виконують русифікацію, за якої часто втрачається стислість, точність та однозначність повідомлень. У результаті «виправлені» пакети працюють погано, чим викликають недовіру до фірми-розробника.

Вітчизняна і зарубіжна практика показують, що стабільна ефективна діяльність підприємств здійснюється тільки в умовах поступового переходу до ринкових відносин, закріплених законодавством.

Висновки. Сучасні брендові стратегії підприємств галузі інформаційних технологій передбачають керування брендами та підвищення їх конкурентоспроможності та вартості. Специфіка галузі полягає у відсутності часу на побудову власних маркетингових каналів і виправлення маркетингових помилок. Саме швидкий розвиток галузі спонукає компанії, які працюють на цьому ринку, якомога повніше використовувати брендові інструменти та будувати відносини зі споживачами на основі їх потреб та можливостей.

Література:

1. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 12. - С.102

2. Єжова Л.Ф. Інформаційний маркетинг: Навч. посібник./ Л.Ф. Єжова. - К.: КНЕУ, 2002. - 560 с.

3. The Global Information Technology Report 2011-2012, World Economic Forum and INSEAD, 2009.

4. The Global Talent Index Report: The Outlook to 2015, http://www.globaltalentindex.com/pdf/Heidrick_Struggles_Global_Talent_Report.pdf.

В статті розглянуто головні особливості розвитку інформаційної галузі в Україні, підкреслено основні негативні фактори, що впливають на інформаційний сектор. Доведено важливість бренд-менеджменту в управлінні компаніями інформаційних технологій. Визначено місце бренд-менеджменту в управлінні інформаційною галуззю.

Ключові слова: глобалізація, конкуренція, бренд-менеджмент, інформаційні технології, потенціал.

БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
ИНФОРМАЦИОННОЙ ОТРАСЛИ

Гнилицкий М.В., аспирант

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассмотрены основные особенности развития информационной отрасли в Украине, подчеркнуты основные негативные факторы, влияющие на информационный сектор. Доказана важность бренд-менеджмента в управлении компаниями информационных технологий. Определено место бренд-менеджмента в управлении информационной отраслью.

Ключевые слова: глобализация, конкуренция, бренд-менеджмент, информационные технологии, потенциал.

BRAND MANAGEMENT AS A PART OF COMPETITIVENESS
OF INFORMATION INDUSTRY

Gnilitsky M., graduate student

V.N. Karazin Kharkiv National University

The paper describes the main features of the development of information industry in Ukraine, acidified main negative factors affecting the information sector. Proved the importance of brand management in the management of information technology companies. The place brand management for management industry.

Keywords: globalization, competition, brand management, information technology and capabilities.

Надійшла до редколегії 18.02.2013 р.

Науковий керівник: Бабич В.П., д. е. н., проф.

©Гнилицький М.В., 2013 р.

УДК 347.772

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МАРКИ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Євтушенко Г.В., викладач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність теми та постановка проблеми. Торговельна марка в системі сучасного маркетингового управління є унікальним активом, засобом індивідуалізації продукції, фактором підвищення конкурентоспроможності, заходом захисту від недобросовісної конкуренції. Однак правове регулювання відносин, які виникають щодо розробки, здійснення захисту прав інтелектуальної власності на торговельну марку та управління нею, перебуває у стадії становлення. Необхідність удосконалення законодавчої бази України стосовно визначення норм, що пов'язані зі змістом майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку, бренд, марочний капітал, визначає пріоритетний напрямок дослідження та його актуальність. Система нормативно-законодавчого регулювання захисту торговельної марки потребує вдосконалення також і у зв'язку з реальним та перспективним набуттям членства України у міжнародних організаціях.

Питання правового забезпечення та охорони торговельної марки розглянуті у наукових працях Азімова Ч.Н., Алексеева С.С., Бобрової Д.В., Боднар Т.В., Бойка Д.В., Веркмана К.Дж., Горленко С.А., Демченко Т.С., Дзери О.В., Дозорцева В.А., Камінки А.І., Калятіна В.О., Кашинцевої О.Ю., Кохановської О.В., Кузнецової Н.С., Луця В.В., Майданика Р.А., Макоди В.Є., Мельник О.М., Одінцова С.В., Орлової В.В., Підпригори О.О., Піленка О.О., Розенберга В.В., Стефанчука Р.О., Чеботарьова В.П., Шевченко Я.М., Шершеневича Г.Ф., Шишки Р.Б., Щербини В.С.

Метою дослідження є наукове обґрунтування та визначення сутності категорії «торговельна марка»; аналіз теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо правової охорони торговельних марок.

Результати дослідження та висновок. Сьогодні в Україні часто наряду з терміном «торговельна марка» застосовують категорії «товарна марка», «товарний знак», «торговий знак», «фірмова марка», «фабрична марка», «фабричний знак», «знак для товарів та послуг».

Відповідно до ст. 492 Цивільного кодексу України торговельна марка – «це будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами» [1]. У Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», торговельна марка визначається як «об'єкт авторського права й інтелектуальної власності, товарний знак, логотип, знак для товарів і послуг, зареєстрований у законодавчо встановленому порядку» [2]. Тобто є необхідним узгодження вживання різних термінів у нормативно-законодавчих актах України на визначення одного і того ж поняття.

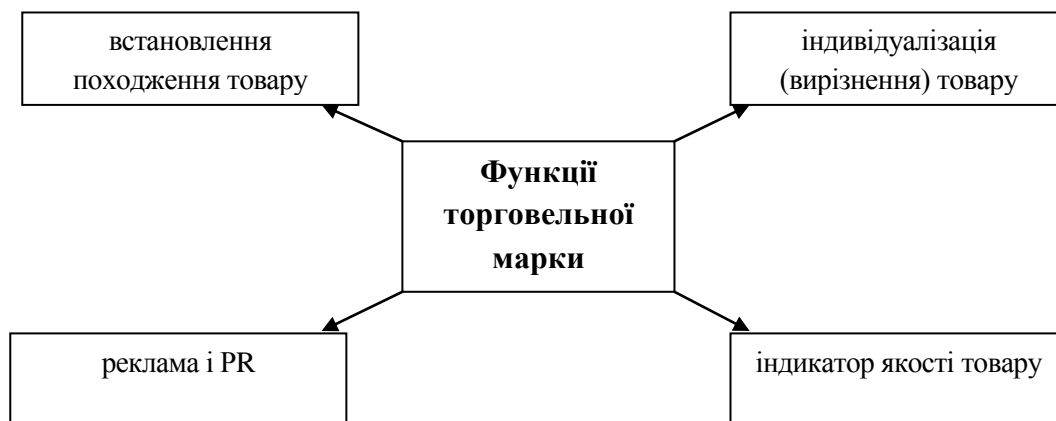
У таблиці 1 наведено основні визначення поняття «торговельна марка» за різними інформаційними джерелами.

Сучасні трактування категорії торговельної марки

№ з/п	Автор (або документ)	Трактування поняття
1	Аакер Д. [3]	Набір активів, таких як популярність марки, лояльні покупці, сприймана якість і асоціації, які пов'язані з брендом, а також інші складові (патенти, товарні знаки і відносини у каналах товароруку), що додають (або скорочують) цінність пропонованого продукту
2	Домнін В.Н. [4]	Являє собою сукупність матеріальних (речових) і нематеріальних (невловимих) характеристик товару (послуги), які формують свідомість споживача й визначають місце господарюючого суб'єкта (підприємства) на ринку
3	Руделіус В. [5]	Будь-яке слово або засоби (зображення, форма, звук або кольори), які використовуються для того, щоб продукцію однієї компанії можна було відрізнити від товарів-конкурентів
4	Дойль П. [6]	Назва, підпис, символ, проект або їхня комбінація, призначена для ідентифікації товару або послуги й диференціювання їх від конкурентів
5	Шив Чарльз Д. [7]	Ім'я, образ, знак, символ, малюнок, а також їхня комбінація, що дозволяють відрізнити товар (послугу) або їхніх виробників і продавців від конкурентів
6	Скотт М. Девіс [8]	Нематеріальний, але разом з тим надзвичайно важливий компонент діяльності компанії, те, що вона собою символізує
7	Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [2]	Об'єкт авторського права й інтелектуальної власності, товарний знак, логотип, знак для товарів і послуг, зареєстрований у законодавчо встановленому порядку
8	Цивільний кодекс України [1]	Будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами

На основі дослідження наукової літератури [3-6, 8], розрізняють чотири основні функції торговельної марки (рис. 1).

З огляду на визначення, наведені в таблиці 1, та з урахуванням функцій (рис. 1), торговельна марка, на нашу думку, – це особливий актив підприємства, неповторний об'єкт авторського права та інтелектуальної власності, унікальний засіб індивідуалізації товарів, що формує довгострокову конкурентоздатність підприємства.

Рис. 1. Функції торговельної марки

У більшості країн світу для отримання правової охорони торговельна марка повинна бути зареєстрованою у національному або регіональному державному органі влади. Власник торговельної марки вправі заборонити іншим особам використовувати свою марку або схожі з нею позначення стосовно товарів і послуг, аналогічних чи схожих з його власними, якщо таке використання може призвести до введення споживачів в оману. У багатьох країнах на загальновідомі торговельні марки поширюється такий режим правової охорони, який передбачає заборону їх використання способами, які завдають їм шкоди, ослаблюють репутацію або призводять до незаконного вилучення прибутку за рахунок репутації відомої марки [9].

На думку кандидата юридичних наук Т.В. Рудник, міжнародна правова охорона торговельних марок не є досконалою. Серед найбільш поширених проблем цієї охорони можна виділити [9]:

- відсутність єдиних способів оцінки схожості до ступеня змішування, на відміну від звичайних асоціацій, в контексті порушення прав на торговельну марку;
- вироблення критеріїв «належного» використання торговельної марки з метою збереження прав на марку;
- обсяг охорони загальновідомих торговельних марок у разі використання на несхожих товарах.

У тексті Паризької конвенції 1883 р. для характеристики товарних позначень вживається вислів «*marque de fabric et de commerce*», що перекладається як «товарний знак». Однак Паризька конвенція про охорону промислової власності (20.03.1883 р.) не визначає поняття товарного знака. Типовий закон Міжнародних об'єднаних бюро по охороні інтелектуальної власності (БІРПІ) зазначає, що товарний знак становить собою будь-яке позначення, яке індивідуалізує товари даного підприємства і допомагає відрізнити їх від товарів його конкурентів. У ст.15 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС) (15.04.1994 р.) зазначається, що будь-яке позначення чи комбінація позначень, за допомогою яких можна відрізнити товари і послуги одного підприємства від товарів і послуг іншого підприємства, можуть являти собою товарний знак. Якщо знаки не наслідують здатність до розрізнення відповідних товарів і послуг, то члени Угоди можуть поставити реєстрацію знака в залежність від розрізняльної здатності, набутої у процесі використання. Європейське законодавство поняття торговельної марки визначає як будь-яке позначення, за умови, що воно може бути представлене графічно, ця норма активно застосовується у судовій практиці Європейського Союзу [9].

Перша Директива Ради ЄС «Про наближення законодавства держав-членів, що стосується торговельних марок» (ст. 2) визначає, що торговельна марка може складатися з будь-якого знака, який можна представити у графічній формі, зокрема слів, а також власних

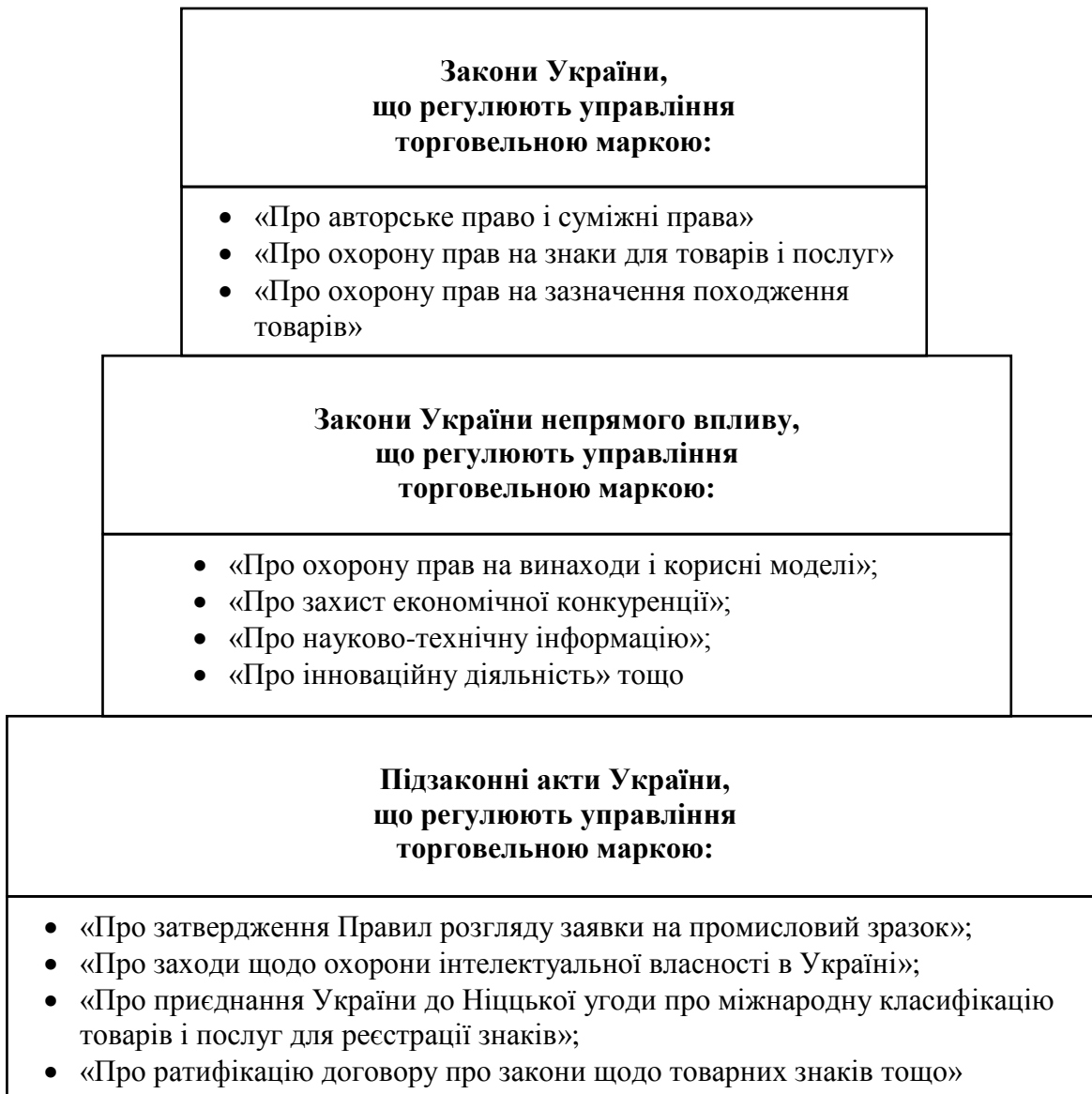
імен, малюнків, літер, цифр, зображень товарів чи їхніх упаковок, за умови, що такі знаки здатні розрізняти товари чи послуги одного виробника від товарів чи послуг інших виробників. Регламент Ради ЄС від 20.12.1993 р. «Про торговельну марку спільноти» вказує, що торговельна марка може складатися з будь-яких позначень, за умови, що такі позначення здатні вирізняти товари чи послуги одного виробника від товарів або послуг інших виробників (ст. 4) [9].

Передбачений законодавством України захист прав торговельної марки включає два напрямки:

1. Адміністративно-правовий. Характерним є звернення особи, права якої порушені, із заявою до Державного департаменту інтелектуальної власності України, Антимонопольного комітету України, органів Державної митної служби України, органів внутрішніх справ та прокуратури.

2. Судовий. Полягає у зверненні до суду, для встановлення порушень прав інтелектуальної власності.

В Україні правова охорона торговельних марок здійснюється нормативно-правовими та підзаконними актами (рис. 2).

Рис. 2. Правова охорона торговельних марок в Україні

Основні закони, що регулюють управління торговельною маркою, це: Закон України «Про авторське право і суміжні права» (1994 р., із змінами і доповненнями), Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (1994 р., із змінами і доповненнями) і Закон України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» (1999 р., із змінами і доповненнями). Закони непрямого регулювання управління торговельною маркою це: Закон України «Про захист економічної конкуренції» (2001 р., із змінами і доповненнями), Закон України «Про інноваційну діяльність» (2002 р., із змінами і доповненнями), Закон України «Про інформацію» (1992 р., із змінами і доповненнями), Закон України «Про науково-технічну інформацію» (1993 р., із змінами і доповненнями), Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (1994 р., із змінами і доповненнями), Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» (1994 р., із змінами і доповненнями), Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» (1993 р., із змінами і доповненнями), Закон України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» (1998 р., із змінами і доповненнями), Закон України «Про підприємництво» (1991 р., із змінами і доповненнями), Закон України «Про рекламу» (1996 р., із змінами і доповненнями).

Існує близько 30 підзаконних актів України, що опосередковано регулюють управління торговельною маркою (укази, постанови, накази, розпорядження, рішення, статuti, правила тощо), наприклад: «Про затвердження Правил складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель» (2001 р.), «Про затвердження Правил складання та подання заявки на промисловий зразок» (2002 р.), «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» (2000 р.), «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» (2001 р.) і т.п.

За результатами аналізу законодавчої бази України щодо правової охорони торговельної марки, можна зробити **висновки**:

- термін «торговельна марка» має бути розширено та точно визначено, а результати зафіксовано у законодавчих і нормативних актах України;
- законодавство України у сфері охорони торговельних марок необхідно трансформувати згідно сучасним реаліям ринкових відносин;
- міжнародна правова охорона торговельних марок потребує удосконалення механізмів управління товарами та послугами;
- предметом подальших наукових досліджень повинно стати: 1) вивчення судового напрямку правового захисту торговельної марки; 2) обґрунтування необхідності приведення національного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами.

Література:

1. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
2. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
3. Аакер Д. Создание сильных брендов/ Дэвид А. Аакер. – М.: Издательский Дом Гребенникова, 2003. – 440 с.
4. Домнин В.Н. Брендинг: новые технологии в России/ В.Н. Домнин; 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 381 с.
5. Руделіус В. Маркетинг: підручник/ В. Руделіус. – К.: Навч.-метод. центр Консорціуму із удосконалення менеджмент-освіти в Україні, 2005. – 422 с.
6. Дойль П. Маркетинг-менеджмент и стратегии их применения/ П. Дойль; пер с англ. О.Д. Мороз. – СПб.: Питер, 2006. – 544 с.
7. Шив Чарльз Д. Курс МВА по маркетингу/ Чарльз Д. Шив; пер. с англ. – М.: Альпина Паблішер, 2003. – 717 с.

8. Скотт М.Д. Управление активами торговой марки/ М.Д. Скотт. – СПб.: Питер, 2001. – 413 с.

9. Закорецька Г.В. Правова охорона торговельних марок [Електронний ресурс]/ Г.В. Закорецька, Т.В. Рудник. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12rtvotm.pdf> – Назва з екрану.

10. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

11. Закон України «Про власність» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

12. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

13. Закон України «Про захист економічної конкуренції» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

14. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

15. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

16. Закон України «Про науково-технічну інформацію» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

17. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

18. Закон України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

19. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

20. Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

21. Закон України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

22. Закон України «Про підприємництво» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

23. Закон України «Про рекламу» [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

У статті сформульовано авторське визначення категорії «торговельна марка», обґрунтовано її правове значення як засобу індивідуалізації товарів та послуг, розглянуто законодавчу базу, яка регламентує процес управління торговельною маркою в Україні.

Ключові слова: законодавство, нормативно-правові акти, охорона торговельних марок, підзаконні акти, торговельна марка.

ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ТОРГОВОЙ МАРКИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ УКРАИНЫ

Евтушенко А.В., преподаватель

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье сформулировано авторское определение категории «торговая марка», обосновано ее правовое значение как средство индивидуализации товаров и услуг, рассмотрена законодательная база, регламентирующая процесс управления торговой маркой в Украине.

Ключевые слова: законодательство, нормативно-правовые акты, охрана торговых марок, подзаконные акты, торговая марка.

LEGAL PROTECTION OF TRADE MARKS
THE LEGISLATION UKRAINE

Evtushenko A., lecturer

V.N. Karazin Kharkiv National University

Article copyright formulated definition of the category «trade mark», based its legal significance as a means of individualization of goods and services considered legislative framework that governs the management of the brand in Ukraine.

Key words: legislation, protection of trademarks, regulations, trade mark.

Надійшла до редколегії 20.02.2013 р.

© Євтушенко Г.В., 2013 р.

УДК 005.6: 005.53

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТЕЙ МЕНЕДЖЕРА ПРИ ПРИЙНЯТТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Крикун О.О., к. е. н.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток та жорсткі умови конкурентної боротьби між суб'єктами ринку розширюють права менеджерів і підвищують відповідальність за рівень господарювання. Без менеджерів сьогодні не обійтися як виробництву, так і невиробничій сфері і особливо бізнесу. Такі обставини вимагають нових підходів до якостей менеджерів (керівних служб). Особливого значення набуває процес прийняття управлінських рішень, так як вони є результатом продуманої мети і засобів її досягнення та ефективного функціонування підприємства.

Аналіз останніх публікацій. Питанням визначення якостей менеджерів підприємств та ефективності їх роботи присвячені праці таких учених, як: У. Бенніс, В. Врум, М. Вудкок, П. Йотон, М. Мескон, Е. Старосьяк, Ф. Селзник, Д. Френсіс, Г.О. Балл, А.Ф. Бондаренко, М.Й. Боришевський, В.Л. Зливков, С.Д. Максименко, М.В. Молоканов, В.П. Москалець, А.Є. Пяткін, Е.С. Романова, М.В. Савчин та ін.

Метою статті є встановлення основних критеріїв якостей менеджера та характеристика його поведінки при прийнятті рішень.

Виклад основного матеріалу. Якості менеджера - це узагальнені, найбільш стійкі характеристики, які роблять вирішальний вплив на управлінську діяльність. Чижів Є. і Мурманський В. досліджували систему оцінки якостей менеджерів у США, Р. Херальд проводив дослідження цього фактора, Ч. Філінгхаст стверджує, що керівник майбутнього повинен бути не стільки глибоким технічним спеціалістом у своїй галузі, скільки керівником широкого профілю [1].

А. Слоун у своїй книзі "Роки з Дженерал моторс" підкреслює: "Ринок, що постійно змінюється, і продукт, що постійно змінюється, здатні зруйнувати будь-яку організацію, якщо вона не готова до змін" [2]. За умов, коли відбуваються зміни в економіці, менеджер повинен уміти постійно «зазирати у майбутнє», тобто бути здатним на підставі вивчення існуючого ринку не тільки відчувати його поточну динаміку (за допомогою ведення обліку, своєчасної звітності), а й прогнозувати перспективний розвиток, що вимагає знань економетрії, прогностики, інформатики, логістики тощо. Більше того, менеджер повинен сприяти створенню нового ринку, для чого йому треба володіти знаннями адміністративного, інноваційного, інвестиційного, фінансового менеджменту, знати маркетинг.

М. Вудкок і Д. Френсіс у відомій книзі «Раскрепощенный менеджер» так визначають роль та місце менеджера у сучасному житті: «Саме на управлінцях усіх рівнів лежить завдання зробити все можливе для створення придатного варіанта майбутнього і не дозволити втягти себе у вир невдач» [3]. Саме задля цього у статті розглянуто якості менеджера, щоб акцентувати увагу на управлінську діяльність при прийнятті і реалізації важливих рішень підприємства.

Критерії оцінки якостей менеджера, які визначені різними науковцями та спеціалістами з менеджменту, зведені до таблиці 1 (складено за джерелами: 1; 2; 4; 8; 9).

Критерії якостей менеджера

Наукові спеціалісти з менеджменту	Оціночні критерії
Чижів Є., Мурманський В.	здібність протистояти тиску, чесність, відповідальність, розумові здібності, здатність до творчості, здатність до ризику, енергійність, владолюбство, здатність до управління, організації, мотивації; уміння залучати та втримувати необхідних людей, уміння турбуватись за інших, встановлювати дружні відносини, створювати сприятливий для роботи клімат
Рамке Херальд	безпосереднє керівництво, здоров'я, одяг, манери триматися, прагнення до порядку, пунктуальність, темп роботи, здатність до навчання, здатність бачити нове, колегальність, здатність до керівництва чоловічим та жіночим персоналом
Харман Фредерік	приспосовування до швидких змін, пов'язаних з науково-технічним прогресом, соціальними змінами, старінням методів управління; інтелігентність; здатність до розуміння та взаєморозуміння; фантазія; ініціатива; самосвідомість; впевненість у собі; здатність до компромісу; здатність налагоджувати контакти; відвертість; соціальне сприйняття; тактовність; виражений стиль
Альфред Слоун	мистецтво спілкування з людьми, уміння використовувати не тільки знання, але і творчу енергію, емоції працівників
Горвард Джонсон	підприємливі, енергійні, винахідливі, здатні втілювати нові ідеї і відкриття у практику; сприятливі до змін; можуть діяти в умовах невизначеності, мають бажання ризикувати
Б. Мільнер, Є. Чижів, В. Чурмантнева	здатність передбачати та здійснювати нововведення, оновлювати асортимент продукції, шукати нові ринки; володіти системним підходом; легко йти на зміни організаційних форм управління і не бути прив'язаним до якоїсь однієї форми; володіти якістю інтелектуального лідера, здатного керувати освіченими людьми, які будуть працювати в організації; здатного залучати до керівництва ініціативних, винахідливих, талановитих працівників; комунікабельність, здатність швидко налагоджувати контакти з великою кількістю людей у компанії та поза нею; з державними органами, науковими колами, навчальними центрами, громадськими організаціями, з міжнародними організаціями
Чарльз Філінгхаст	бути організатором; новатором; психологом; соціологом

Загострення конкуренції та соціальні обставини примусили керівників займатися проблемами всієї організації, тому менеджер діє в системі регламентування управлінської праці і є її активним початком. Для праці менеджера характерними є п'ять базових операцій, а саме [4, с. 342-347; 5, с. 39-42]:

1. Постановка цілей. Менеджери визначають цілі, вирішують, якими шляхами їх краще досягти та роз'яснюють це людям, від ефективності яких залежить досягнення цих цілей.

2. Організаторська робота. Менеджери поділяють роботу на певні види діяльності, якими можна управляти, відповідно до цих видів вирішують питання організаційної структури, добирають людей для управління структурними підрозділами.

3. Мотивація працівників та сприяння розвитку своїх підлеглих. Менеджери повинні для забезпечення ефективної діяльності з досягнення поставлених цілей створювати команди однодумців, постійно спілкуватися з ними та використовувати різноманітні методи

стимулювання, створювати умови, які б сприяли формуванню креативної організації, розкриттю кращих якостей, умінь, здібностей, талантів кожного працівника.

4. Визначення показників. Менеджери встановлюють конкретні критерії для визначення ефективності того чи іншого виду роботи як окремих працівників, так і організації взагалі, аналізують ефективність, оцінюють та інтерпретують її.

5. Прийняття і реалізація рішень. Менеджери «відчувають» появу проблем і їх можливі наслідки, устигають своєчасно звернути увагу фахівців на проблеми, що виникли, і вжити певні заходи.

Всі ці базові операції є формальними, класифікаційними категоріями. Лише праця менеджера може зробити їх конкретними та осмисленими. Тому основним завданням, яке стоїть перед менеджером, полягає у тому, щоб вирішити проблеми, що трапляються, своєчасно і швидко. Ухвалення управлінського рішення і організація його реалізації — це найважливіша процедура, яку здійснює менеджер. Поняття «рішення» має два лексичні значення: 1) пошук бажаного результату; 2) результат [6, с. 1693]. Пітер Друкер в книзі «Практика менеджменту», пише: «Менеджмент — це завжди процес ухвалення рішень. Ухвалення рішень настільки вплетене в повсякденну діяльність менеджера, що приймаючи їх, він іноді не помічає цього» [7, с. 353]. Рішення проблеми ніколи не буває простою справою і тому вимагає наявності відповідних навичок, знань та умінь менеджера.

Менеджерська практика використовує три шляхи вирішення проблеми: використання системного підходу; підбір методів для вирішення проблеми; використання людей і ресурсів, які могли б допомогти у вирішенні проблеми.

Системний підхід у вирішенні проблеми полягає у здійсненні 7 послідовних кроків, які представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Послідовність кроків менеджера при прийнятті рішення

Послідовність кроків	Завдання кроків
Крок 1 Встановлення проблеми	1. Виявити, які є труднощі. 2. Якщо проблема існує в роботі групи, то необхідно вирішити, як організувати спільну роботу для її розв'язання
Крок 2 Визначення цілі рішення проблеми	1. Сформулювати ясно і чітко, чого треба досягти. 2. Схвалити ціль усіма працівниками.
Крок 3 Визначення критеріїв оцінки успіху	1. Визначити спосіб оцінки дій: а) як визначити досягнення цілей; б) як визначити ефективність спільної роботи робочої групи. 2. Визначити витрати зусиль (час) для виконання завдання
Крок 4 Збір інформації	1. Встановлення факторів, думок, ідей по даній проблемі. 2. Використання методів збору і надання інформації. 3. Визначення можливих альтернатив. 4. Оцінка сильних і слабких проблем вирішення проблеми.
Крок 5 Планування	1. Прийняття рішень про те, що повинно бути зроблено. 2. Визначення плану конкретних практичних кроків по виконанню дії робочої групи.
Крок 6 Виконання	Проведення практичної роботи з виконання планових заходів.
Крок 7 Аналіз дій для їх покращення	1. Оцінка успішної роботи. 2. Встановлення причин невдач.

Таким чином, системний підхід до вирішення проблем є знярядям, пристосованим до гнучкого використання. На будь-якій стадії можна повернутись на декілька кроків і уточнити відповідність методів роботи і конкретних завдань вирішення проблеми.

Для вирішення проблем менеджер використовує методи:

1. Інструктивний метод полягає у тому, що для вирішення проблеми менеджер приймає рішення у відповідності з інструктивними вказівками вищого керівництва. Він бере на себе відповідальність за своєчасне усунення проблем або труднощів, які виникли, робить вірні висновки і досягає того, що від нього вимагають. Тут не вимагається творчий підхід, тому що всі процедури попередньо прописані.

2. Ініціативний метод вимагає частки ініціативи і свободи дій, але у визначених межах. Тут менеджер оцінює переваги ряду можливих рішень і вибирає із декількох добре відпрацьованих альтернативних дій ті, які краще всього підходять до даної проблеми. Результативність залежить від здатності менеджера вибрати найбільш економічний і ефективний напрямок дій.

3. Адаптивний метод оснований на розробці творчого рішення, яке у деякій частині може бути абсолютно новим. Тут є набір перевірених можливостей і деякі нові ідеї. Менеджер виявляє особисту ініціативу і здібності, пропонуючи щось нове, пристосовуючи його до діючої системи, або технології.

4. Інноваційний метод є найбільш складним і вимагає зовсім нового підходу, нових уявлень. Менеджеру необхідно знайти способи розуміння зовсім раптових і непередбачених проблем рішення, які вимагають нового мислення, нового підходу. Сучасні проблеми потребують створення нових технологій та винахідництва.

Для уточнення проблем і пошуку рішень менеджери використовують персонал, який допоможе у вирішенні проблеми. Для цього проводять наради, на яких заохочують різні точки зору і вірні пропозиції, тобто вирішення проблеми з використання працівників і ресурсів у різних формах. Для рішення складних проблем створюються робочі групи, завданням яких є обстеження, аналіз стану і розробка пропозицій з покращення або удосконалення роботи організації в цілому.

Менеджер, який має навички вирішувати проблеми, виконує такі дії: завжди вирішує проблеми; вибирає необхідні методи; використовує системний підхід; чітко визначає відповідальних за проблему; ясно визначає цілі у роботі кожного працівника; встановлює чіткі критерії для визначення успіху; уміло аналізує інформацію; ефективно планує роботу; виділяє час для аналізу виконаної роботи; ефективно координує роботу підлеглих.

Кожний менеджер повинен уміти вирішувати проблеми, але навички рішення проблем високого рівня необхідні там, де треба адаптуватись до обставин, що змінюються, та проявляти інноваційний і творчий підходи.

Таким чином, до менеджера, який приймає управлінські рішення, пред'являються наступні вимоги: цілеспрямованість, вибір головної проблеми, об'єктивність, своєчасність, компетентність, комплексність, дієвість та конкретність, характеристика, яких наведена в табл. 3.

Таблиця 3

Характеристика поведінки менеджера при прийнятті рішень

Вимоги до менеджера	Дії рішення проблеми
1. <u>Цілеспрямованість</u>	Кожне рішення повинно визначати конкретні цілі і задачі трудового колективу, встановлення завдання безпосереднім виконавцям трудового процесу, мобілізувати ресурси для безумовного досягнення цих цілей, вирішення першочергових задач і встановлених завдань.
2. <u>Вибір головної проблеми</u>	Багато менеджерів займаються вирішенням різних дрібних питань і не знаходять головної проблеми, рішення якої сприяло б усуненню або ліквідації наявних недоліків у роботі колективу.

	Слабким є той менеджер, який хватається за рішення дрібних, другорядних справ, і витрачає на це свої сили, не може вирішувати ключові питання, від яких залежать успіхи в роботі.
<u>3. Об'єктивність управління рішення</u>	Необхідність у прийнятті того чи іншого рішення настає незалежно від бажання менеджера, тобто уважне вивчення реального ходу подій у розвитку виробництва і зовнішніх умов дає можливість правильно зорієнтуватися, відповідним чином відреагувати, визначити необхідний напрямок діяльності колективу для досягнення найкращих результатів у тих умовах, які вже склалися. Ігнорування об'єктивності, фактичного стану справ, абстрагування від реальних обставин призведе до суб'єктивізму, відриву від реальних умов виробництва.
<u>4. Своєчасність прийняття і реалізації рішень</u>	Динамічність подій у реальному житті організації постійно висувають перед менеджером все нові й нові проблеми, їх не завжди видно і важко визначити, наскільки вони є важливими і взаємопов'язаними з іншими невирішеними питаннями. Несвоєчасне вирішення проблем призводить до великих витрат наявних ресурсів.
<u>5. Компетентність управлінських рішень</u>	Розподіл повноважень між службами управління є основою правильного розподілу навантажень по розробці і реалізації рішень. Керівник, спеціаліст або орган управління не повинні приймати рішення, що віднесені до компетенції своїх підлеглих, і в той же час повинні не перевищувати своєї влади у прийнятті рішень. Приймаючи рішення за підлеглого, менеджер знижує відповідальність останнього за кінцеві результати, наслідки роботи.
<u>6. Комплексність управлінських рішень і системність в їх реалізації</u>	Розробка програм стратегічного управління, інноваційної та інвестиційної діяльності організації.
<u>7. Дієвість і конкретність управлінських рішень</u>	Конкретність рішення передбачає точність поставлених у ньому цілей і завдань, чіткість викладення, грамотність оформлення, доступність для розуміння виконавцями, врахування інтересів працівників, які безпосередньо будуть його виконувати.

Висновки. Кожний менеджер має діяти таким чином, щоб віддача була максимальною, тому важливою вимогою до менеджера є раціональна організація його праці. Додержанням вимог до управлінських рішень менеджер створює творчі умови у трудовому колективі і забезпечує успіх у роботі всього колективу організації. У будь-яких кризових або звичайних ситуаціях від менеджерів потрібно вимагати наступних навиків: уміння зберегти спокій; уміння бути завжди на першому плані; уміння ставити людей завище бізнесу; уміння повернутися до колишнього бізнесу.

Саме творчі зусилля, талант та лідерські якості менеджерів спрямують діяльність персоналу на створення ефективної організації, досягнення її цілей у всіх ключових сферах бізнесу.

Література:

1. Організація праці менеджера: Навчальний посібник / Виноградський М.Д., Шканова О.М. - К.: «Кондор», 2002. - 518 с.

2. Настольная книга менеджера / Джон Митчелл / Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2004. - 124 с.
3. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер. Для руководителя-практика: Пер. с англ. / М. Вудкок, Д. Фрэнсис. – М., 1991. - 320 с.
4. Друкер П. Энциклопедия менеджмента: Пер. с англ. – М., 2004. – 432 с.
5. Дерлоу Д. Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень: Пер. з англ. – К., 2001.
6. Управление организацией: Учебник / Под ред. А.Г. Поршнева, З.П. Румянцевой, Н.А. Соломатина. 2-е изд., перераб. и доп. М., ИНФРА-М, 2001. - 669 с.
7. Друкер П. Практика менеджмента = The Practice of Management. — М.: «Вильямс», 2007. — С. 400.
8. Чайка Г.Л. Організація праці менеджера: Навч. посіб. / Передмова Г.О. Шепелюк. – К.: Знання, 2007. – 420 с.
9. Виноградський М.Д. Організація праці менеджера: навчальний посібник для вузів: / М.Д. Виноградський, А.М. Виноградська, О.М. Шканова, Київський економічний інститут менеджменту. - К. : Кондор, 2007. - 412 с.

У статті розглянуто критерії якостей менеджерів та встановлено послідовність кроків менеджера при прийнятті управлінських рішень. Зазначено концептуальні підходи до поведінки менеджера при прийнятті рішень.

Ключові слова: якість менеджера, критерії, проблеми, методи, прийняття рішень.

КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КАЧЕСТВ МЕНЕДЖЕРА ПРИ ПРИНЯТИИ И РЕАЛИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Крикун О.А., к. э. н

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассмотрены критерии оценки качеств менеджеров и установлена последовательность шагов менеджера при принятии управленческих решений. Отмечены концептуальные подходы к поведению менеджера при принятии решений.

Ключевые слова: качество менеджера, критерии, оценка, проблемы, методы, принятие решений.

CRITERIA OF DETERMINATION OF INTERNALSS OF MANAGER AT ACCEPTANCE AND REALIZATION OF ADMINISTRATIVE DECISIONS

Krikun O. Ph.D., docent

V.N. Karazin Kharkiv national university

The article describes the criteria for managerial qualities estimation and establishes the sequence of manager's steps for taking administrative decisions. It also refers to the conceptual approaches to the manager's conduct in decision-making.

Keywords: manager's quality, criteria, estimation, problems, methods, decision-making.

Надійшла до редколегії: 18.02.2013 р.

© Крикун О.О., 2013 р.

РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА ТА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 339.5:656.025.4 (477)

**МЕХАНІЗМ ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ
ДО СВІТОВОГО РИНКУ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ****Гончаренко Н.І., к. е. н.***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Рівень розвитку транспортної системи держави – одна з найважливіших ознак її технологічного процесу. За умови інтеграції до європейської та світової економіки потреба у високорозвинутій транспортній системі дедалі посилюється – вона має стати базисом для ефективного входження України до світового співтовариства та зайняття в ньому місця, яке б відповідало рівню високорозвинутої держави.

Україна, володіючи розвинутою транспортною системою, що охоплює потужності всіх видів транспорту, потенційно готова до формування ефективного транспортного забезпечення зовнішньої торгівлі, яке б відповідало вимогам підвищення конкурентоспроможності її транспортної галузі та розвитку національних зовнішньоторговельних відносин. Тому потреба у дослідженні напрямів впливу національного ринку транспортних послуг на ефективність зовнішньої торгівлі країни та процес інтеграції до світової транспортної системи зумовлює актуальність теми дослідження.

Проблеми розвитку торговельних процесів у сфері послуг були висвітленими у працях багатьох учених. Серед вітчизняних та російських найбільшою довершеністю вирізняються праці: І.Ф. Бінько, З.С. Варналія, О.С. Власюка, В.М. Гейця, Б.В. Губського, С.В. Давиденка, Г.Ю. Дарнопиха, Я.А. Жаліла, Л.Л. Кістерського, І.С. Кравченка, Т.М. Мельник, В.І. Мунтіяна, Є.В. Савельєва.

Проблемам забезпечення ефективності функціонування транспортних систем України присвячено ряд праць вітчизняних вчених, а саме М.І. Данька, В.Л. Диканя, Н.В. Якименко, Ю.В. Соболева, Л.О. Позднякової, О.Г. Дейнеки, Ю.С. Бараша, Л.Ю. Яцківського, В.Д. Зеркалова, Н.В. Чебанової, О.Г. Кірдіної та інших. Однак, незважаючи на те, що проблемам транспортної системи приділялась величезна увага, в умовах трансформації світового господарства та переділу світового транспортного ринку питання забезпечення її ефективного функціонування потребують подальшого вивчення.

Вищезазначене й обумовило вибір теми та постановку мети дослідження, яка полягає у розробці науково-практичних рекомендацій щодо активізації процесу інтеграції України в європейську і світову транспортні системи в умовах сучасного розвитку світогосподарських процесів.

Глобалізація та посилення конкуренції на світовому транспортному ринку призвели до необхідності застосування принципово нових підходів до формування міжнародних, регіональних і галузевих економічних відносин. Економічні перетворення, які відбуваються в Україні, розвиток її економічних зв'язків із зарубіжними країнами ставлять перед транспортно-логістичним комплексом складні задачі щодо його інтеграції в європейську і світову транспортні системи.

Україна має надзвичайно сприятливі передумови для формування і розміщення

транспортної мережі. Зокрема, галузева структура народного господарства та його територіальна організація, вигідне економіко-географічне положення визначили розвиток і розміщення залізничного, автомобільного, трубопровідного транспорту.

Слід відзначити, що на українському ринку послуг, у тому числі транспортних послуг, спостерігається постійне позитивне сальдо зі щорічним позитивним приростом. Згідно з даними Держкомстату України, у 2012 р. її експорт послуг склав понад 10 млрд. дол. США, а імпорт – понад 5 млрд. дол. США [1]. Результати розрахунків коефіцієнта географічної диверсифікованості зовнішньоторговельних потоків послуг показують, що його коливання у межах 0,34-0,96 для експорту та 0,49-0,9 для імпорту більшою мірою забезпечується за рахунок розгалуженої географії торговельних операцій, а не внаслідок рівномірності їх розподілу – провідними партнерами України як в експорті, так і в імпорті послуг традиційно залишаються Росія та ЄС, щоправда, частка обох контрагентів має стрімку тенденцію до зниження на користь третіх країн. Експорт послуг країнам СНД за 9 місяців 2012 р. становив 44,9% від загального обсягу експорту, країнам Європейського Союзу – 27,8%. Основною країною-партнером в експорті послуг залишається Російська Федерація, на яку припадає 4001,6 млн. дол. США (40% від загального обсягу експорту) [1].

Транспортна галузь є ключовим елементом економічного розвитку України і суттєвим джерелом наповнення державного бюджету: обсяги експорту транспортних послуг України за 9 місяців 2012 р. становили 6,4 млрд. дол. США (63,6%), імпорту – майже 1,3 млрд. дол. США (25,4%). Із загального обсягу експорту транспортних послуг близько 30% припадає на країни ЄС; обсяг імпорту транспортних послуг на 40% формується державами Євросоюзу. Отже є очевидною спільна зацікавленість у поглибленні інтеграції української транспортної галузі до ринку транспортних послуг [1].

Таблиця 1

Внески видів транспорту у темпи зростання (скорочення) перевезення вантажів та вантажообороту України у 2012 році

	Перевезено вантажів		Вантажооборот	
	млн.т	у % до січня-листопада 2011р.	млн. ткм	у % до січня-листопада 2011р.
Усіма видами транспорту	707,2	95,5	362247,2	93,1
у тому числі залізничним	421,5	98,5	218026,2	98,1
автомобільним	164,8	101,1	35852,3	102,6
водним	7,3	79,6	4895,9	72,5
трубопровідним	113,5	80,9	103152,7	82,5
авіаційним	0,1	127,8	320,1	94,5

Розраховано автором за даними [1].

У структурі зовнішньоекономічних вантажопотоків через державний кордон України найбільшу частину займає транзит – 37,6%. Експорт становить 38,6% зовнішньоекономічних вантажопотоків через державний кордон України, імпорт – 23,8% [1]. Якщо розглядати структуру зовнішньоекономічних вантажопотоків за видами транспорту, то найбільші обсяги припадають на трубопровідний транспорт – 33,7% від загального обсягу вантажопотоків через державний кордон, та на залізничний транспорт – 40,6%. У структурі експортних вантажопотоків переважає залізничний транспорт – 54,7%, імпортних та транзитних – трубопровідний (відповідно 44,3% та 61,6%) [1].

Найменші обсяги зовнішньоекономічних вантажопотоків через кордон України припадають на авіаційний та річковий транспорт. Частка вітчизняного морського флоту у відправленнях експортних і транзитних вантажів становить 3,5%. І тому в країні спостерігається витіснення українських перевізників із міжнародних ринків перевезень через втрату флоту, захоплення ринку перевезень транспортними та експедиторськими компаніями.

Транспортна система України, що об'єднує всі сучасні види транспорту, які в цілому відповідають внутрішнім та зовнішнім транспортно-економічним зв'язкам країни, потребує на даному етапі істотного вдосконалення та модернізації для підвищення якості транспортних послуг і, в першу чергу, у міжнародному сполученні. Це зумовлено докорінними змінами характеру транспортно-економічних зв'язків України в умовах її незалежності, коли основна їх частина перетворилася на категорію зовнішньоекономічних, експортних, імпорتنних і транзитних.

Проблема визначення транзитного потенціалу України в системі міжнародних транспортно-комунікаційних зв'язків об'єктивно виходить за межі власних інтересів України у зв'язку з її тяжінням до географічного центру Європи. Отже лише ця обставина може визначити пріоритети розвитку країни у напрямі більш тісної інтеграції з країнами Європейського Союзу та іншими міжнародними інституціями. Треба брати до уваги і той факт, що Україна має спільні кордони з шістьма країнами Європи та Російською Федерацією. Все це створило для неї унікальну позицію як транстериторіальної зони. Через це територія України характеризується високим коефіцієнтом транзитності – рівень розвиненості всіх транспортних зв'язків і відповідної їм інфраструктури, за яким Україна посідає перше місце в Європі (коефіцієнт транзитності України становить 3,75, Польщі – 2,92) [2].

Крім України, із сусідніх країн надати свою територію для транспортного коридору можуть Румунія, Білорусь і Російська Федерація. Однак шанси України в цій конкуренції, якщо розглядати ситуацію, виходячи з об'єктивних умов і передусім із наявної транспортної інфраструктури, є більш вагомими.

Україна пронизана потужними міжнародними транзитними й експортно-імпортними вантажопотоками. Найбільший серед них вантажопотік Захід – Схід, що з'єднує країни Європи з Росією та Закавказьким регіоном. У межах України він розпочинається двома ділянками: Любомль – Ковель – Рівне – Шепетівка – Козятин і Мостиська – Львів – Тернопіль – Жмеринка – Козятин, через Шевченко – Знамянку – Дніпропетровськ – Синельникове – Донецьк і виходить кількома напрямками до кордону з Росією. Ця магістраль є найкоротшим залізничним шляхом із Центральної та Східної Європи на Північний Кавказ та Закавказзя, а з комбінованими перевезеннями (різними видами транспорту) – також і до Казахстану та Середньої Азії. Вантажопотоки за цим напрямом представлені переважно транзитними вантажами (нафта і нафтопродукти, метали, хімічні продукти, бавовна), а також експортними товарами (чорні метали, продукти хімічної промисловості). Більша частина вантажопотоків сходиться до портових комплексів України, зокрема портів: Одеса, Іллічівськ, Південний, які фіксують транспортні зв'язки Північ – Південь, що з'єднують Росію та інші країни СНД із Середземномор'ям та Світовим океаном [3].

Слід зауважити, що для України актуальність проблеми зовнішньополітичної діяльності та міждержавної взаємодії у рамках євразійського співробітництва, зокрема у сфері реалізації транснаціональних комунікаційних проектів, є незаперечною, що найбільше сприяє втіленню її геостратегічних інтересів і дає шанси істотно закріпитись у субрегіональному розкладі сил.

Зміщення транспортних маршрутів у межах Старого світу – поступове зменшення питомої ваги морських перевезень товарів і пасажирів – були передумовами підвищення геополітичного значення Передньоазійського регіону для України. Для перспектив широкомасштабної торгівлі в межах Євразії істотним є спорудження швидкісної трансєвразійської залізниці Пекін – Стамбул, а також відтворення традиційної сухоподольної транспортної інфраструктури, одна з гілок якої через Україну має з'єднати Європу з

Центральною Азією і через неї з Південною та Східною Азією.

Відповідно вигідне економіко-географічне положення України, роль транспортної галузі у забезпеченні позитивного балансу зовнішньоторговельних операцій повинна збільшуватися. Це можна забезпечити шляхом спрямування зусиль на розбудову транспортної інфраструктури з урахуванням конкурентоспроможності транспортної мережі України у світову транспортну систему, а також забезпечення відповідності роботи транспортної системи новим вимогам, які залежать від розвитку економіки країни, забезпечення високої якості та швидкості здійснення як внутрішніх, так і міжнародних перевезень.

У ході дослідження визначено, що рівень розвитку транспортної інфраструктури характеризує транзитні можливості країни, а їхня реалізація позитивно позначається на рентабельності ряду галузей економіки. Зокрема простежується тенденція досягнення найвищої рентабельності саме в тих галузях, які пов'язані з транзитною властивістю України: на транспорті й у зв'язку – 37,5%, у постачанні й збуті – 22,7%, заготівлі – 21,3%, у промисловості та сільському господарстві – в близько 10% [4;5]. Все це підтверджує той факт, що для піднесення української економіки потрібно повною мірою використовувати транзитний потенціал.

Висновки. Здійснення заходів щодо забезпечення економічних інтересів держави в області транспорту повинно здійснюватися комплексно, в рамках єдиної державної транспортної політики. Державне значення транспорту вимагає спеціального підходу до державного регулювання цієї галузі, спрямованого на забезпечення суспільних інтересів, розвиток транспорту у відповідності з цими інтересами, застосування заходів державної підтримки ТДК. Важливішим інструментом в цьому мають стати тарифна політика держави і вдосконалення податкового законодавства, які повинні бути спрямовані на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних перевізників на міжнародному і внутрішньому ринках та залучення додаткових джерел фінансування транспорту.

Реформування транспортної системи має забезпечити підвищення ефективності роботи всіх видів транспорту шляхом приведення управлінських і виробничих структур у відповідність з виконуваними обсягами перевезень на основі впровадження сучасних інформаційних технологій.

Таким чином, з метою забезпечення розвитку експорту транспортних послуг, ефективного використання транзитного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного транспорту на міжнародному ринку транспортних послуг, а також для транспортного забезпечення зовнішньоторговельних зв'язків та поетапної інтеграції транспорту України в європейську та світову транспортні системи пропонуємо:

- гармонізувати нормативно-правову базу у сфері транспорту з відповідними міжнародно-правовими нормами;
- створити ефективну державну систему контролю за діяльністю транспортних підприємств у сфері міжнародних перевезень на території України;
- коригувати стратегію розвитку міжнародних транспортних комунікацій у межах України відповідно до змін міжнародної транспортно-економічної кон'юнктури;
- наблизити технічні, технологічні та екологічні стандарти і вимоги у сфері транспорту до європейських та поступово запровадити їх на вітчизняному ринку, а також розробити і здійснити заходи щодо забезпечення техніко-технологічного зближення рухомого складу та транспортної мережі України з європейською транспортною системою.

Література:

1. Статистична інформація/ [Електронний ресурс] – /Держ. ком. статистики України. – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Толстова А.В. Методичний підхід до розрахунку інтегрального показника транзитоспроможності країни/ А.В. Толстова// Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. – №28. – С. 96-100.

3. Макогон Ю.В. Развитие морского транспорта в государствах членах ЧЭС: проблемы и перспективы – украинский аспект/ Ю.В. Макогон// Проблемы и перспективы сотрудничества между странами юго-восточной Европы в рамках ЧЭС и ГУАМ: сб. науч. тр. – Севастополь-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Одесса, РФ НИСИ в г. Донецк, 2009. – С. 16-22.

4. Харсун Л.Г. Пріоритетні напрями розвитку транспортного забезпечення зовнішньої торгівлі України/ Л.Г. Харсун// Економіка ринкових відносин. – 2009. – №3-4. – С. 147-153.

5. Винников В.В. Концепция развития мультимодальных технологий и транспортных коридоров Украины/ В.В. Винников, Н.А. Гармаш// Экономические инновации. Проблемы (Современный инструментарий) развития производственной инфраструктуры: Сб. науч. работ. – Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2007. – Вып. 32. – С. 54-63.

У даній статті проведено дослідження особливостей розвитку українського ринку транспортних послуг. Запропоновано рекомендації щодо активізації процесу інтеграції України в європейську і світову транспортні системи.

Ключові слова: транспортна система, транспортні послуги, інфраструктура, інтеграція.

МЕХАНИЗМ ВХОЖДЕНИЯ УКРАИНЫ В МИРОВОЙ РЫНОК ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ

Гончаренко Н.И., к. э. н.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В данной статье проведено исследование особенностей развития украинского рынка транспортных услуг. Предложены рекомендации по активизации процесса интеграции Украины в европейскую и мировую транспортные системы.

Ключевые слова: транспортная система, транспортные услуги, инфраструктура, интеграция.

MECHANISM OF UKRAINE INTEGRATION TO THE GLOBAL MARKET OF TRANSPORT SERVICES

Goncharenko N.I., Ph.D.

V.N. Karazin Kharkiv National University

In this article research of the development features of the Ukrainian market of transport services was made. Recommendations on enhancing of Ukraine integration into the European and global transport systems were proposed.

Key words: transport system, transport services, infrastructure, integration.

Надійшла до редколегії 15.02.2013 р.

© Гончаренко Н.І., 2013 р.

УДК 338.560

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ****Коваленко Р.С., пошукач***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Актуальність. Соціально-економічний розвиток є важливим фактором економічного зростання держави. Оцінка сучасного стану соціально-економічного розвитку Турецької Республіки є важливою складовою розбудови двосторонніх відносин між Україною та Туреччиною. В зв'язку з цим оцінка сучасного стану соціально-економічного розвитку Туреччини як торгового партнера України має важливе значення і є актуальною з наукової і практичної точок зору.

Питання соціально-економічного розвитку Турецької Республіки висвітлювались в роботах наступних науковців: Н.А. Дудченко, Н.І. Мхітарян, М.Г. Нікітіної, Ю.В. Шишкова, Н.Р. Масумовой О.А. Муртазіна, Д.А. Коннелли, А.Й. Колат, Дж. Мзиир та ін.

Мета: оцінити сучасний стан, визначити динаміку та перспективи соціально-економічного розвитку Турецької Республіки.

Населення Туреччини за оцінкою 2011 року складає 78 785 548 осіб (за цим показником країна посідає 17 місце в світі). Ця цифра щорічно зростає, навіть якщо взяти для прикладу чисельність населення Туреччини у 2010 році, яка складала 77 804 122 людини, що майже на мільйон менше ніж за 2011 рік. Середній вік загального числа населення – 28,5 років. Це свідчить про те, що турецька нація являється молодого стосовно, наприклад, країн Європи, де середній вік загального числа населення становить в середньому 40 років. Середня довжина життя – 72,5 років (126 місце в світі). Більшу частину населення, а саме 67,1%, складають люди віком від 15 до 64 років; діти від 0 до 14 років складають 26,6% населення, а люди віком 65 і більше років – 6,3%. За народжуваністю Туреччина займає 106 місце серед країн світу. Темпи приросту населення – 1,24% (за оцінкою 2011 року); за цим показником Туреччина займає 95 місце в світі. Співвідношення статей майже рівне – 1,02 чоловіків на 1 жінку. За рівнем міграції Туреччина посідає 64 місце в світі. Масова імміграція турецького населення у більшості здійснюється до Німеччини, де на цей час проживає приблизно 2 млн. турків [1].

Більш ніж 25 млн. людей з майже 80-мільйонного населення – це економічно активне населення, а серед країн ЄС Туреччина посідає 4 місце за кількістю трудових ресурсів. Більшість зайнятого робочого населення, а саме 45,8%, працюють у сфері послуг, у сільському господарстві - 29,5%, у промисловості - 24,7%. Однак проблема безробіття ще існує і складає 12%. Це обумовлено наявністю нових робочих місць, які були надані державою, та спадом світової економічної кризи [2]. Розподіл ВВП за секторами економіки становить: 9,5% - сільське господарство, 26,7% - промисловість та будівництво, 63,8% - сфера послуг [3].

В останні роки існує тенденція постійного зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) Туреччини, приріст якого складає більш ніж 6% щорічно, у той час як темпи приросту ВВП для країн Європи складають 1,7%. У 2009 році ВВП Туреччини за офіційним обмінним курсом складав 617,099 млн. доларів США (17 місце у світі), у розрахунку на душу населення – 7 931 доларів США (47 місце); ВВП за паритетом купувальної здатності складав 859,800 млн. доларів США (18 місце), у розрахунку на душу населення – 11 500 доларів США (97 місце) [1].

Населення Туреччини (2011 рік) [1]

	Одиниця виміру	Всього
Чисельність населення	тис. людей	78785,548
Густота населення	ос./кв.км.	100,5
Народжуваність	ос./1000 меш.(%)	17,93
Смертність	ос./1000 меш.(%)	6,1
Природний приріст	ос./1000 меш.(%)	11,83
Механічний приріст (сальдо міграції)	ос./1000 меш.(%)	0,51
Середня довжина життя	років	72,5
Сумарний коефіцієнт народжуваності	дітей/жінку	2,15
Рівень урбанізації (доля міського населення)	%	70

Але разом із зростанням ВВП зростає інфляція в Туреччині: у 2009 році рівень інфляції склав 6,3%, а в 2010 році вже 8,6%. У порівнянні з країнами Європи, де показник інфляції становить близько 3%, у Туреччині він залишається досить високим. Такий зріст рівня інфляції пояснюється спадом курсу національної валюти (турецької ліри). [4]

Враховуючи значний об'єм державного боргу Туреччини, відсоткові виплати й досі складають значну статтю витрат бюджету країни. Але все ж таки є деякі покращення: загальна сума державного боргу знизилася з 74% ВВП у 2002 році до 43% у 2010. Також у 2002 році борг Міжнародному Валютному Фонду (МВФ) склав 23,5 млрд. доларів США, а в листопаді 2010 року він знизився до 6 млрд. [5]

Туреччина – індустріально розвинена країна з рівнем доходів вище середнього за класифікацією ООН. За 2000-2010 роки країна потерпіла багато змін і далі будуть розглянуті найсуттєвіші з них. [6]

У період з 2002 року по 2011 рік ВВП Туреччини зріс на 327% і сягнув 761,9 млрд. доларів США, у тому ж періоді ВВП на душу населення зріс з 3500 до 9 535 доларів США. Економічне зростання обумовлено надійною економічною політикою у поєднанні з реформами у цій галузі. [5]

Проведений нами тренд аналіз (рис 1) показує тенденцію збільшення обсягу ВВП Туреччини. За нашим підрахунком обсяг ВВП Туреччини у 2014 році може скласти 1 трлн. дол. США.

Згідно з даними, які представлені турецьким інститутом статистики, в даний час Туреччина посідає сьоме місце за кількістю іноземних туристів, і восьме – за об'ємом прибутків від туризму в світі (у 2010 році прибутки перевищили 25 млрд. доларів США). Також у 2010 році іноземці придбали на 40% більше об'єктів нерухомості, ніж у 2009 році. Все це пов'язано з активним розвитком інфраструктури та галузі будівництва. Всі ці фактори і допомогли країні доволі швидко отямитися після кризових потрясінь та надалі сприяти економічному зростанню. [2]

Основні макроекономічні показники Туреччини (2011 рік) [1]

	Всього (валовий показник)		На душу населення	
	млрд. дол.		\$/чол.	
ВВП у співвідносних цінах (за паритетом купувальної здатності) – рівень економічного розвитку	млрд. дол.	1,093	\$/чол.	14600
Темп росту ВВП у 2000-2010 рр.	% на рік	4,6	х	-
Темп росту ВВП у 1990-2000 рр.	% на рік	4,8	х	-
ВВП у поточних цінах (за офіційним обмінним курсом)	млрд. дол.	761,9	\$/чол.	9535
сільське та лісове господарство	%	8,9	х	-
промисловість і будівництво	%	28,1	х	-
сфера послуг	%	63	х	-
Занятість в економіці (чисельність економічно активного населення)	тис. чол.	27,11	роб./100 чол.	32
сільське та лісове господарство	%	25,5	х	-
промисловість і будівництво	%	26,2	х	-
сфера послуг	%	48,4	х	-
Рівень безробіття	%	9,8	х	-
Темп інфляції	%	6,5	х	-
Середня облікова ставка Центробанку	%	5,25	х	-
Кредитна ставка приватних банків	%	17	х	-
Доходи держбюджету	млн. дол.	169000	\$/чол.	2172
Витрати держбюджету	млн. дол.	195400	\$/чол.	2511
Державний борг	млн. дол.	270700	\$/чол.	3479
Об'єм грошей в обороті	млн. дол.	58270	\$/чол.	749
Об'єм споживчого кредиту	млн. дол.	496000	\$/чол.	6375
Вартість вільно проданих акцій	млн. дол.	306700	\$/чол.	3942
Запаси валюти і золота	млн. дол.	86080	\$/чол.	1106
Зовнішня заборгованість	млн. дол.	309600	\$/чол.	3979

На графіку можна побачити два періоди спаду темпів приросту ВВП, це 2001 та 2009 роки. Це можна пояснити тим, що у 2001 році країна переживала банківську кризу, після якої економіка Туреччини швидко зростала: середній річний зріст реального ВВП у 2002-2007 роках склав 6,8%. А у 2009 році, як і весь світ, Туреччина переживала світову економічну кризу, під час якої всі економічні показники країни погіршилися. Але слід відзначити швидке відновлення економічного розвитку Туреччини після 2009 року, яке відбулося завдяки чітким діям турецького уряду у економічній політиці [2].

Таблиця 3

Обсяг ВВП Туреччини, млрд. доларів США

Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Значення	232,3	303,3	392,2	482,7	529,2	649,1	730,3	614,4	735,5	761,9

Джерело: [2]

З моменту утворення Турецька Республіка випробувала різні економічні моделі у своєму розвитку. У перші роки свого утворення, починаючи з 1923 року, країна прискорила еволюцію в бік європеїзації та основний акцент у своїй економічній політиці намагалася зробити на посиленні ролі приватного національного капіталу; фактично була обрана світська модель розвитку. Однак, не зважаючи на ці зусилля, Туреччина не могла уникнути історично сформованого, ще з часів існування Османської імперії, державного втручання у економіку [7].

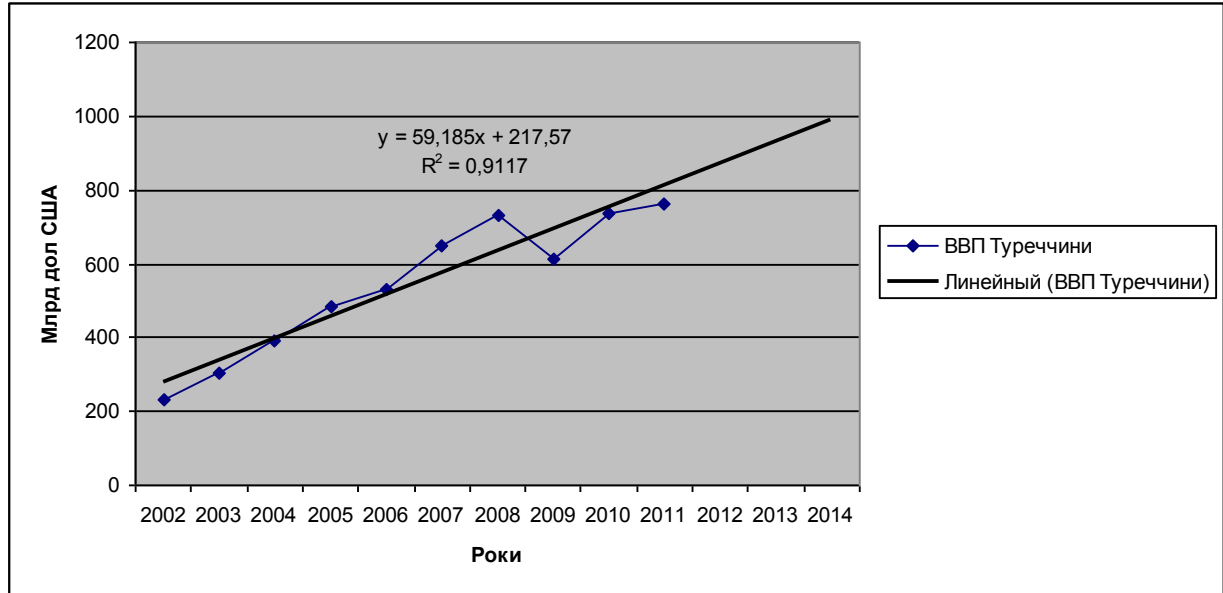

Рис. 1. Динаміка росту ВВП Туреччини, млрд. доларів США [2].

На даний момент Туреччина використовує експортоорієнтовану модель економічного розвитку. Основними товарами експорту є сільськогосподарські товари (фрукти, тютюн), товари легкої промисловості (одяг, шкіряна продукція), хімічної (мінеральні добрива), машинобудівної (автомобілі), товари металургійної оброблюючої промисловості. [5]

Таблиця 4

Динаміка приросту ВВП Туреччини, % за рік [6]

Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Значення	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,8	9,2	8,5

У Туреччині діє один з найліберальніших законів щодо іноземного капіталу, таким чином країна намагається стати більш привабливою в плані іноземних інвестицій, і їй це вдається. Основні інвестиційні проекти здійснюються в галузях туризму та будівництва. Після значних валютних надходжень Туреччина збільшила імпорт сучасної техніки та обладнання. А взагалі здійснюється імпорт сировинних товарів, напівфабрикатів, технологій та споживчих товарів. Таким чином, Туреччина й досі надто залежна від ввезення з-за кордону енергоресурсів та товарів наукомісткого виробництва. Об'єм імпорту продовжує перевищувати об'єм експорту, а сума зовнішньої заборгованості продовжує зростати, це посилює імпортозалежність економіки та загальну залежність держави від розвинених країн та міжнародних організацій. Економічний розвиток Туреччини проходить на фоні високих темпів інфляції і постійного дефіциту державного бюджету та одночасно із стабільним зростанням ВВП держави та надходженням іноземних інвестицій. [8]

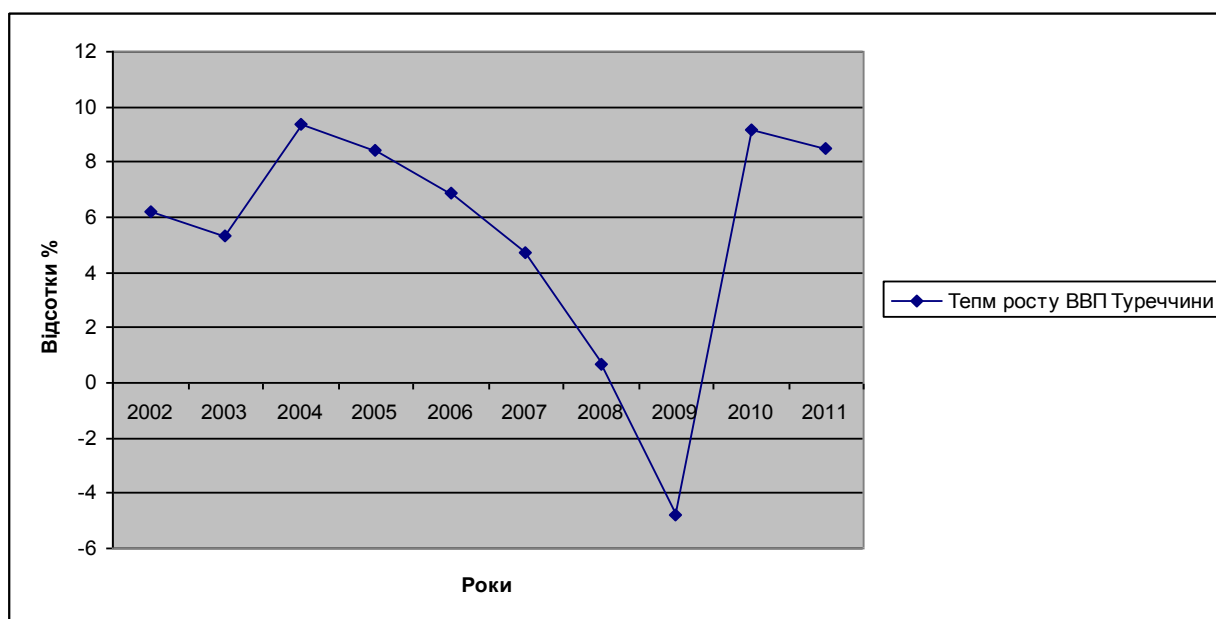

Рис 2. Темпи приросту ВВП Туреччини у 2003-2011 рр.(%) [5]

Згідно з даними Докладу з глобальної конкурентоздатності країн (The Global Competitiveness Report), який був опублікований Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) у 2011 році, Туреччина посідає 59 сходинку. Це не досить високий показник, і проблеми все ще залишаються у недостатній кваліфікованості робочої сили через те, що, по-перше, турецьке населення воліє почати працювати раніше і не закінчує належним чином освітні установи, по-друге, через нестачу фінансування з боку держави у освітній сектор [9].

Висновки. У період з 2000-2010 рр. економіка Туреччини пережила дві кризи, після чого суттєво постраждала економіка країни (зменшення ВВП, девальвація національної валюти, високий рівень інфляції і т.д.). Але через ефективні заходи з боку держави, які торкалися в основному макроекономічних реформ (податкового, банківського сектору), країні обидва рази доводилося досить швидкими темпами відновлювати свою економіку (наприклад, повернення ВВП після кризи у 2009 році до докризового рівню).

Темпи приросту ВВП на 2010 рік дорівнюють майже 9%, що перевищує середньосвітовий рівень майже у 2 рази. Однак економічне зростання Туреччини пояснюється не стільки розвиненням вітчизняного виробництва, що могло би добре вплинути на дефіциті платіжного балансу, скільки короткостроковими вливаннями іноземних інвесторів, які розраховують на більші прибутки, ніж у нестабільній Єврозоні.

Туреччині треба сплачувати свій значний зовнішній борг, який вона отримала шляхом зовнішніх позик для покриття дефіциту платіжного балансу. Дефіцит розміром 27,7 млрд. доларів залишає економіку Туреччини досить уразливою.

Турецька республіка має стійку тенденцію до зростання обсягу ВВП, приріст ВВП у 2011 році склав 8,5%, що значно перевищує середньосвітовий показник.

Через експортоорієнтовану модель економічного розвитку Туреччина має дуже розвинені зовнішньоекономічні зв'язки. Основними товарами експорту виступають одяг, фрукти та товари машинобудівної промисловості. Конкурентоздатність країни досить низька, про що свідчить 59 сходинка за конкурентоспроможністю серед інших країн світу. Однією з основних причин є некваліфікована робоча сила, серед яких переважає молоде населення. Тому турецький уряд впроваджує нові освітні програми для усунення цієї проблеми.

Література:

1. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cia.gov/library> - книга фактів ЦРУ

2. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.turkstat.gov.tr> - турецький статистичний інститут.
3. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org> – офіційний сайт ЮНКТАД.
4. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://stat.wto.org> - офіційний сайт статистики СОТ.
5. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> – МВФ: Євростатистика.
6. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://data.un.org> - світ інформації
7. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://stats.oecd.org> – офіційний сайт ОЕСР.
8. Головченко В., Кравчук О. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія.– К.: ЗАТ «Нічлава», 2006. – 336 с.
9. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.weforum.org> – світовий економічний форум.

У статті розглядається соціально-економічний розвиток Турецької Республіки. Аналізуються основні макроекономічні показники економіки Туреччини. Здійснюється прогноз їх подальшого розвитку.

Ключові слова: експорт, імпорт, торгівля, інфляція, прибуток, товар, послуга, розвиток, тенденція.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Коваленко Р.С., старший преподаватель
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассматривается социально-экономическое развитие Турецкой Республики. Анализируются основные макроекономические показатели экономики Турции. Осуществляется прогноз их дальнейшего развития.

Ключевые слова: экспорт, импорт, торговля, инфляция, прибыль, товар, услуга, развитие, тенденция.

SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TURKEY: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Kovalenko R.S., lecturer
V.N. Karazin Kharkiv National University

This article deals with the social and economic development of Turkey. The basic macroeconomic indicators of the economy of Turkey are analyzed. The forecast of their future development produced.

Keywords: export, import, trade, inflation, income, product, service, development trend.

Надійшла до редколегії: 20.02.2013 р.

Науковий керівник: Голіков А.П., д. г. н., професор

© Коваленко Р.С., 2013 р.

УДК 339.9:330.341.1.021

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН**Крикун Ю.Г., здобувач***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Світова економіка за останні десятиліття потерпіла справжню революцію, яка проявляється у глобалізації інтернаціональних виробничих зв'язків у високотехнологічній галузі, де на перше місце в світовому господарстві висувається конкурентоспроможність національної економіки. Відомо ще з давніх часів, що чим вище конкурентоспроможність держави, тим більше шансів захистити свої національні інтереси, укріпити економічну безпеку та позицію на міжнародному ринку, створити сприятливі умови для праці та життя. Завдання інноваційної політики полягають в тому, щоб сприяти досягненню цих умов, але, на жаль, існує низка стримуючих факторів, які запобігають ефективному впровадженню поставлених цілей. Тому вивчення теоретичної бази має стати основою пошуку дієвих механізмів подолання негативного впливу на інноваційну політику як на локальному, так і на міжнародному рівнях, а саме через систему принципів.

Теоретичним питанням формування та реалізації інноваційної політики держави приділяли увагу багато вчених, зокрема: Г. Андрощук, Ю. Бажал, А. Голіков, П. Завлін, Н. Краснокутська, О. Лапко, О. Мазур, Б. Малицький, О. Морщагін, Л. Федулова, Ю. Яковець, М. Якубовський та інші. Однак недостатньої уваги було приділено питанням, пов'язаним з дослідженням проблем інноваційної політики в межах міжнародних економічних відносин та рішенням завдань інтегрування України у світовий економічний процес.

Метою статті є дослідження економічної сутності та змісту інноваційної політики, обґрунтування її термінологічної бази й реалізації принципів, необхідних для посилення міжнародних економічних відносин.

На сьогоднішній день інновації охоплюють усі сфери діяльності, впливають на соціально-економічні відносини в суспільстві, процес та умови виробництва, якість споживчих товарів та послуг, а також на розвиток міжнародних економічних відносин. Неперервне впровадження інновацій забезпечує конкурентоспроможність національного продукту на міжнародному ринку та створює умови соціально-економічного розвитку підприємства й держави в цілому.

Згідно Закону України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року, інновації – це новостворені (застосовані) і вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери [1]. Відповідно Закону Республіки Біларусь «Об основах государственной научно-технической политики», інновації (нововведення) - створювані (освоювані) нові або вдосконалені технології, види товарної продукції або послуг, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, які сприяють просуванню технологій, товарної продукції і послуг на ринок [2].

Сучасний період розвитку теорії інновацій пов'язано з освоєнням кластерів базисних інновацій, які забезпечують перехід до 6-го технологічного укладу. У цьому аспекті велика увага приділена міжнародним економічним відносинам, коливанням рівня інноваційної активності різних країн і цивілізацій. Але технологічний і економічний розрив між країнами та цивілізаціями наростає, і постає питання про необхідність поєднання ринкового механізму, щодо поліпшуючих інновацій з активною державною підтримкою базисних

інновацій, які і визначають конкурентоспроможність країни. Наука і нові технології є найважливішими факторами економічного зростання і добробуту людей в умовах інформаційного простору, що вимагає від держави великих зусиль.

Таким чином, з'ясуємо, в чому повинна проявлятися інноваційна політика та на основі яких принципів вона повинна формуватись.

Відповідно до світового досвіду, розвиток науки і технологій складається з трьох взаємозалежних процесів: формування головної стратегічної мети держави, облік загальноновизнаних світових пріоритетів та відображення національних особливостей, специфіки країни. Інноваційний розвиток наразі стає не лише «національною економічною ідеєю», а й тактикою державної економічної й гуманітарної політики [3].

Термін «політика» є одним з найбільш неоднозначних за своїм науковим тлумаченням та характеризується складністю, багатогранністю і різноманітністю проявів. Дано загальне визначення поняття: політика – частина, програма або напрямок такої діяльності, сукупність засобів (інструментів) та методів (способів) для реалізації певних інтересів задля досягнення визначених (суб'єктом політичного процесу) цілей в певному соціальному середовищі. Політикою ще називають процес прийняття рішень, а також поведінку в суспільно-державних установах [4]. Дане визначення категорії політики не вичерпують всієї багатоманітності її визначення, а лише відображають найважливіші складові її інтерпретації.

Під інноваційною політикою слід розуміти комплекс принципів та взаємопідтримуючих економічних, правових, організаційних і соціальних методів планування, стимулювання, регулювання та контролю процесів інноваційної діяльності в науково-технічній та виробничій сферах [5].

В своєму дослідженні Моршагін О.В. обґрунтував, що інноваційна політика має формуватися на підставі таких принципів, як ініціативність, прецизійність, інтерактивність, об'єктивізація. Він розглядає сутність державної інноваційної політики з декількох точок зору: 1) інституційного підходу; 2) функціонального; 3) формального; 4) системного [6].

У наукових працях Андрощук Г.О. та Чистов С.М. виділяють чотири типи державної інноваційної політики: технологічного поштовху, ринкової орієнтації, соціальної орієнтації та політики, націленої на зміну економічної структури господарського механізму [7; 8]. Ключову роль в реалізації інноваційної політики відіграють методи державного регулювання, які класифікуються за різноманітними ознаками, найважливішими серед яких є: сфера впливу, інституційна основа, спрямованість дії, засіб реалізації, тривалість реалізації, деталізація тощо. Незважаючи на відмінність моделей інноваційного процесу й інституціональних засад інноваційної політики в розвинених країнах, підходи до її реалізації мають спільні риси, головною серед яких є збільшення державних витрат на науку й освіту, що приводить до зростання показників загальної наукоємності ВВП [9].

Державна інноваційна політика - це комплекс цілей, а також методів дії державних структур на економіку і суспільство в цілому, пов'язаних з підвищенням економічної і соціальної ефективності інноваційних процесів. Інноваційна політика покликана забезпечити збільшення валового внутрішнього продукту країни за рахунок освоєння виробництва принципово нових видів продукції і технологій на базі розвитку науково-технічного потенціалу, створення системи комерційних форм взаємодії науки і виробництва [10]. Не викликає сумніву, що нова інноваційна політика повинна ґрунтуватися на синтезі політики технологічного прориву, орієнтації на попит, соціальної орієнтації та соціально-економічної трансформації. Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність», головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку і використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва і реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції [1].

На наш погляд, метою інноваційної політики повинні бути стабільність у широкому економічному просторі на всіх рівнях суспільно-економічних відносин та повинно бути

науково обґрунтовано і узгоджено стратегічно важливі соціально-економічні проблеми в аспекті міжнародних економічних відносин.

Таким чином, стосовно реалізації інноваційної політики держави, виокремлюють такі важливі принципи: партнерства і взаємодії центральних і місцевих органів влади; законності та нормативно-правової забезпеченості; підтримки міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферту технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній; збалансованості і пропорційності; пріоритетності і системності; збереження економічної стабільності та ін.

Такі принципи повинні забезпечувати збалансованість дій між державою та суб'єктом інноваційного розвитку на державному та міжнародному просторі. Провідна роль держави в стимулюванні міжнародного співробітництва в інноваційній сфері полягає в розробці механізмів і забезпеченні сприятливих умов для міжнародної комерціалізації результатів наукової діяльності, що відповідають взаємним інтересам українських і зарубіжних партнерів, адаптації української нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності до світової практики, а також завоювання світового визнання передового лідера.

Визначення мети та механізму реалізації інноваційної політики, основних принципів її здійснення, а також відповідних супроводжуючих заходів є основним завданням державної інноваційної політики.

Метою інноваційної політики провідних країн світу є сприяння розвитку науки й техніки, підвищення інноваційної активності, що забезпечує конкурентоспроможність національної продукції на світовому ринку, обороноздатність країни, покращення екологічної ситуації, а також сприяння розвитку венчурного довгострокового бізнесу. Виходячи з цієї мети, держава визначає пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності та обирає основні шляхи підтримки підприємств, які працюють над виконанням державних інноваційних програм [5]. Такий курс необхідно створювати і в нашій країні з орієнтацією на всеохоплюючу дію закону попиту і пропозиції.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що новостворені і удосконалені продукти здатні генерувати та впроваджувати свої ідеї у кінцевий результат, а саме - інноваційну продукцію, яка буде конкурентоздатною на світовому ринку. Отже, саме державна інноваційна політика має стати інструментом забезпечення сталого розвитку України, тобто збалансованого розвитку економічної, соціальної та екологічної складової суспільного устрою, процесу змін, в якому експлуатація природних ресурсів, напрямок інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку, розвиток особистості та інституційні зміни погоджені один з одним і зміцнюють нинішній і майбутній потенціал для задоволення людських потреб і прагнень.

Міжнародні економічні відносини в інноваційній сфері мають складуватися на основі взаємовигідних партнерських відносин, досягнення яких можливо лише за умови створення державою фундаменту для впровадження інновацій у національному господарстві та реалізації принципів як основних завдань державних органів, нарощувати інноваційний потенціал за допомогою державного оборонного замовлення та чітко визначитись відповідальними урядових координаторів з питань інтеграції України та ЄС у інноваційній сфері та їх повноваження.

Література:

1. Про інноваційну діяльність: закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV із змінами від 03.06.2010 № 2314-VI.
2. Закон Республики Беларусь от 19.01.1993 N 2105-XII «Об основах государственной научно-технической политики».
3. Микитюк П.П. Інноваційний менеджмент / П.П. Микитюк // – Тернопіль: Економічна думка. – 2006. – 295 с.
4. Політика / Википедия - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

5. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: Навчальний посібник // Н.В. Краснокутська // — К.: КНЕУ. – 2003. – 505 с.
6. Морщагін О.В. Державна інноваційна політика в умовах формування інноваційної моделі розвитку. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством. – Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, Донецьк. – 2008.
7. Андрощук Г.О. Государственная инновационная политика/ Г.О. Андрощук // Бизнес-информ. – 1997. – №1. – С. 37-40.
8. Чистов С.М. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник / С.М. Чистов, А.С. Никифоров, Т.Ф. Куценко // – К.: КНЕУ. – 2004. – 440 с.
9. Сільченко І.А. Державна інноваційна політика в умовах формування інноваційної моделі розвитку. Економіка та управління національним господарством / І.А. Сільченко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу – № 1(9) – 2010 – С. 32-35.
10. Основы инновационного менеджмента: Теория и практика: 2-е изд. перераб. и доп. / Л.С. Баютин и др.; под ред. А.К. Казанцева, Л.Э. Миндели // – М.: ЗАО «Издательство «Экономика». – 2004. – 518 с.

В статті розглянуто і обґрунтовано термінологічну базу економічної сутності та змісту «інновації» в її епохальному розвитку економічної теорії. Виділено принципи інноваційної політики необхідних для посилення міжнародних економічних відносин.

Ключові слова: інновація, інноваційна політика, принципи, міжнародні економічні відносини.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПОВ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Крикун Ю.Г., соискатель

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассмотрена и обоснована терминологическая база экономической сущности и содержания «инновации» в ее эпохальном развитии экономической теории. Выделены принципы инновационной политики, необходимые для усиления международных экономических отношений.

Ключевые слова: инновация, инновационная политика, принципы, международные экономические отношения.

THEORETICAL BASIS OF REALIZATION OF INNOVATIVE POLICY PRINCIPLES IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Krikun Y.G., post-graduate student

V.N. Karazin Kharkov National University

The article examines and justifies the terminology of economic essence and content of «innovation» in its epochal development of economic theory. The principles of innovative policy are highlighted that are necessary for strengthening international economic relations.

Keywords: innovation, innovative policy, principles, international economic relations.

Надійшла до редколегії: 19.02.2013 р.

Науковий керівник к.е.н., проф. В.І. Сідоров

© Крикун Ю.Г., 2013 р.

УДК 339.9.012.42/.43:334.7

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СВІТОВОГО РИНКУ
АУТСОРСИНГУ****Лабжанія Р.Г., аспірант***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Постановка проблеми. В сучасних умовах ринок аутсорсингу стрімко розвивається. В умовах пошуку варіантів розвитку зовнішньоекономічного сектору економіки України зростає увага до аутсорсингу, який часом стає не тільки методом підвищення ефективності виробництва, а й невід'ємною частиною антикризового управління. Аутсорсинг стає важливою складовою процесу реструктуризації експортоорієнтованої галузі в Україні, а також ефективним засобом адаптації великих організацій із складними багаторівневими технологічними процесами до постійних змін зовнішнього середовища. Розвинута ринкова інфраструктура може забезпечувати підтримку діяльності підприємства на основі стратегії аутсорсингу і створювати умови для ефективної роботи. Саме зростаюче значення аутсорсингу як форми організації бізнесу і виявило актуальність даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку аутсорсинга присвячені чисельні праці таких вітчизняних вчених, як: Т. Алімова, В. Боков, П. Брін, В.Вайнштейн, О. Добронравов, С. Лосев, О. Мельник та інші.

Даній проблематиці також присвячені дослідження зарубіжних дослідників - таких, як Баден-Фуллер С., Брюс Д. Дж., Вількокс Л.П., Волстром Дж., Кетлер К., Таргет Д., Хант В., Хейвуд Дж. Б., Хендрі Дж. та інші.

Слід зазначити, що аналіз великої кількості літературних джерел, які зачіпають функції, призначення і переваги аутсорсинга, показав, що в сучасній економічній літературі відсутня категоріальна єдність визначення аутсорсингу.

Також слід зазначити, що більшість з цих робіт носять не теоретичний, а інформаційний і прикладний характер. Таким чином, накопичено велику кількість матеріалу, який вимагає теоретичного узагальнення і систематизації.

Мета статті. Проаналізувати теоретичні аспекти аутсорсинга, знайти «коріння» аутсорсинга у фундаментальній економічній науці, прослідити історію його виникнення.

Викладення основного матеріалу. Характерною ознакою світової економіки в даний час є безпрецедентне посилення конкуренції. Виживають і перемагають в конкурентній боротьбі лише ті компанії, які використовують найбільш ефективні способи організації бізнесу. Однією з найбільш сучасних і успішних моделей господарювання, що дозволяє добитися конкурентних переваг в умовах усе більш відкритих національних економік, є аутсорсинг.

Ф.Н. Філіна визначає аутсорсинг як переклад внутрішнього підрозділу або підрозділів підприємства та усіх пов'язаних з ними активів в організацію постачальника послуг, що пропонує надавати якусь послугу протягом певного часу за обумовленою ціною [1].

Тобто в аутсорсинговій моделі господарювання деякі функції, які раніше були прерогативою внутрішніх підрозділів компанії (бухгалтерський облік, юридичні послуги, маркетингові дослідження, обслуговування внутрішньої інформаційної мережі, обробка вхідної інформації і багато інших), передаються іншим – вузькоспеціалізованим обслуговуючим організаціям.

Не дивлячись на те, що ще на початку ХХ ст. деякі західні компанії почали передавати ведення бухгалтерського обліку бухгалтерам, які мають приватну практику, або зовнішнім

спеціалізованим компаніям, аутсорсинг в його сучасному вигляді був створений лише в 1963 р. компанією Electronic Data System (EDS), яка спеціалізується на аутсорсингу інформаційних технологій, або IT-аутсорсингу.

Аутсорсинг почав поширюватися в 80-х роках ХХ ст. як ефективний спосіб зниження витрат і збільшення прибутковості. У 90-х рр. прийшло усвідомлення того, що аутсорсинг – це не просто один із способів підвищення прибутковості підприємств, але і міра, сприяюча оптимізації їх організаційної структури і підвищенню ефективності всієї діяльності за рахунок зосередження на основних функціях підприємства і передачі побічних, службових функцій зовнішнім фахівцям.

Він стає усе більш популярним по мірі того, як компанії починають розрізняти основні бізнес-процеси, що приносять найбільшу віддачу, і допоміжні, які забезпечують підтримку основного бізнесу. Будь-яка не основна функція в даний час може бути передана спеціалізованим компаніям: управління кадрами, логістика, бухгалтерія і багато інших. Але на аутсорсинг не передаються ті функції, в яких передбачаються інновації. Тобто сенс аутсорсинга зводиться до формули: треба зосередити всі ресурси на тому виді діяльності, який є основним для компанії, і передати допоміжні і супутні надійному і професійному партнерові [2].

Найбільш типові підстави для використання аутсорсингу представлені на рис. 1.

Аутсорсинг може приносити компанії значні і багаточисельні переваги:

- скорочення об'ємів інвестицій неосновних фондів;
- зосередження на основній діяльності;
- зниження витрат на створення і підтримку робочих місць;
- відсутність залежності від хвороб або звільнення працівників;
- використання висококваліфікованих фахівців з обширним досвідом роботи, наймання яких було б дуже дорогим або не раціональним;
- використання багатого досвіду компанії, що надає послуги в області робіт для інших компаній, тобто можливість для організації вчитися у свого постачальника послуг;
- впровадження передових технологій через спеціалізовану аутсорсингову компанію;
- підвищення конкурентоспроможності компанії, яка користується послугами аутсорсера.

Слід зазначити, що аутсорсинг – продукт сучасних тенденцій розвитку світової економіки, протилежних тенденціям монополізації. Це методологія адаптації управління організацією до умов ринку, що дозволяє швидко входити в новий бізнес, використовуючи всі наявні можливості зовнішньої середовища, у тому числі в окремих випадках і ресурси конкурентів.

Аутсорсинг розвинувся за останні декілька десятиліть настільки, що зміг проникнути в багато сфер виробництва, тим самим відкриваючи величезні можливості для макроекономічного розвитку держав і світової економіки в цілому.

В даний час розрізняють три види аутсорсинга: виробничий, інформаційних технологій і бізнес-процесів.

Виробничий аутсорсинг має на увазі, що компанія віддає частину свого ланцюгу виробничих процесів або весь цикл виробництва сторонній компанії [3]. На наш погляд, виробничий аутсорсинг дозволяє компанії:

- зосередитися на розробці нових продуктів і послуг, що важливо в умовах стрімко змінюючихся технологій і попиту для забезпечення конкурентної переваги;
- збільшити гнучкість виробництва – адже на невеликих підприємствах простіше займатися перебудовою виробничого процесу і диверсифікувати продукцію, яка випускається;
- вести бізнес на ринках з дешевою робочою силою.

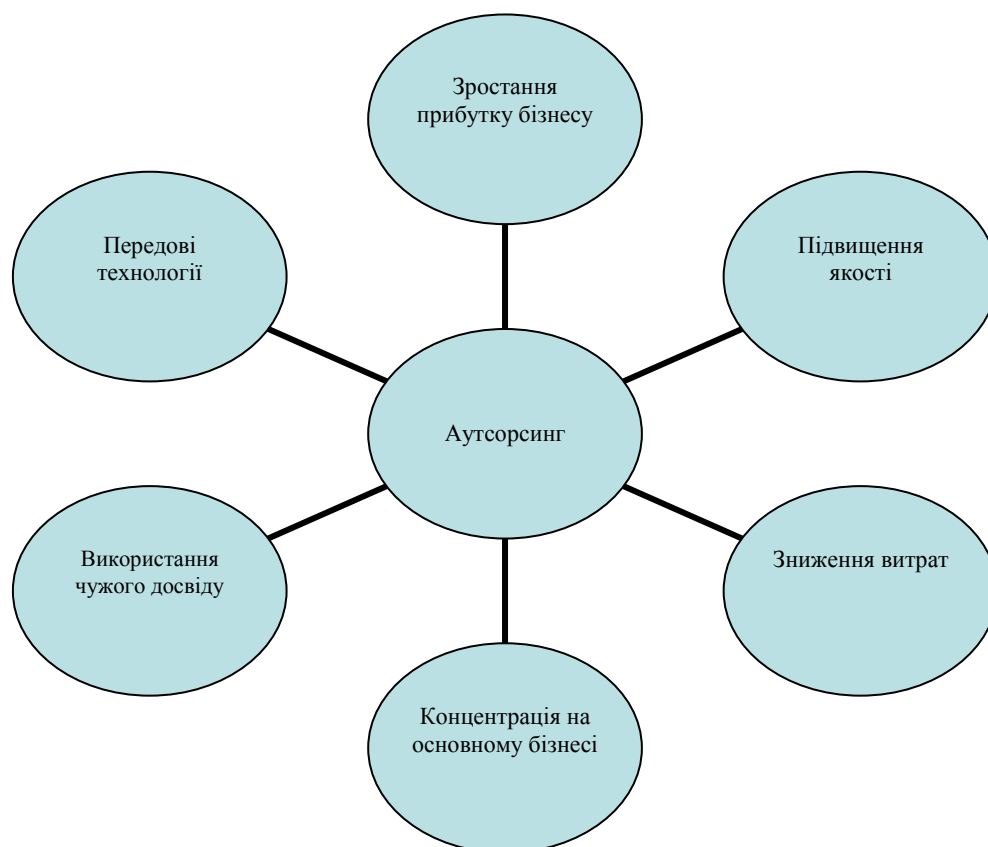

Рис. 1. Основні підстави використання аутсорсинга

Наступним видом є аутсорсинг бізнес-процесів, що включає в себе передачу сторонній організації окремих бізнес-процесів, які не є для компанії основними. З їх числа на аутсорсинг можуть бути передані: управління персоналом, бухгалтерський облік, маркетинг, реклама, логістика. Зараз аутсорсинг бізнес-процесів, не дивлячись на свій швидкий розвиток, ще не дуже поширений. Компанії бояться втратити контроль, уникають довіряти стороннім комерційні таємниці, багато хто з них не схильний до змін [4].

Аутсорсинг інформаційних технологій (ІТ-аутсорсинг) – це передача спеціалізованій компанії повністю або частково функцій, пов'язаних з інформаційними технологіями, а саме:

- обслуговування мережевої інфраструктури;
- проектування і планування автоматизованих бізнес-систем з подальшим постійним розвитком і супроводом;
- розміщення корпоративних баз даних на серверах спеціалізованих компаній;
- управління інформаційними системами.

Активний розвиток ІТ-аутсорсингу у всьому світі пояснюється тим, що у зв'язку із стрімким розвитком технологій компаніям складно самостійно відстежувати появу технологічних нововведень і своєчасно впроваджувати їх, не маючи великого штату технічних фахівців [5].

До переваг, які отримують підприємства від аутсорсингу, можна віднести зниження собівартості функцій, переданих аутсорсеру. Останній, як правило, здійснює виконання доручених йому функцій дешевше внаслідок спеціалізації у вузькій предметній області і завдяки ефекту масштабу, який досягається при виконанні однотипних операцій одночасно для великої кількості клієнтів.

Ще одним позитивним наслідком спеціалізації є підвищення якості і надійності виконання переданих на аутсорсинг функцій, оскільки при вирішенні схожих завдань компанії-аутсорсери вже накопили великий досвід і можуть використовувати новітні технології і

висококваліфікований персонал. Аутсорсинг дає також можливість залучити співробітників замовника, які обслуговували раніше виконання делегованої аутсорсеру функції, які добре знають специфіку своєї компанії [6].

Висновок. Як висновок можна зазначити, що сьогодні аутсорсинг є базовим трендом розвитку світової економіки в умовах глобалізації, так як сучасний технологічний рівень розвитку засобів комунікації дозволяє використовувати найбільш відповідні і найбільш якісні ресурси, незалежно від того, де вони розташовані. Цей ефект помітно нівелює ті конкурентні переваги компаній і індивідів, які пов'язані з місцем їх перебування.

У цілому ключовими тенденціями розвитку світового ринку ІТ-аутсорсингу є: глобалізація, багатовекторне співробітництво, злиття і придбання підприємств, гостра нестача фахівців, поява нових регіональних та спеціалізованих сегментів.

Література:

1. Ф.Н. Филина. Аутсорсинг бизнес-процессов. Проблемы и решения/ Филина Ф.Н. – М.: Феникс, 2011. – 84 с.
2. Каледжян С.О. Аутсорсинг и делегирование полномочий в деятельности компании/ Каледжян С.О. – М.: Дело, 2003. – 272 с.
3. Брінь П.В. Використання аутсорсингу як санаційного заходу по зменшенню витрат на промислому підприємстві/ П.В. Брінь// Научные труды ДонНТУ. – 2008. – Серия: экономическая. Выпуск 33-1 – С. 119-124.
4. Хейвуд Дж.Б. Аутсорсинг: в поисках конкурентных преимуществ/ Дж.Б. Хейвуд. – М.: «Вильямс», 2004. – 176 с.
5. Аникин Б.А. Аутсорсинг и аутстафтинг: высокие технологии менеджмента/ Б.А. Аникин, И.Л. Рудая. – М.: Инфра-М, 2009. – С. 16-18.
6. Офіційний сайт міжнародного інституту аутсорсингу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.outsourcing.com>.

У статті виявлено теоретичні основи виникнення аутсорсингу, показано історію його розвитку. Виокремлено основні підстави використання аутсорсингу на сучасному етапі.

Ключові слова: аутсорсинг, компанії-аутсорсери, бізнес-процес, функції підприємства.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МИРОВОГО РЫНКА АУТСОРСИНГА

Лабжания Р.Г., аспирант

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье выявлены теоретические основы возникновения аутсорсинга, показана история его развития. Выделены основные тенденции использования аутсорсинга на современном этапе.

Ключевые слова: аутсорсинг, компании-аутсорсеры, бизнес-процесс, функции предприятия.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH GLOBAL OUTSOURCING MARKET

Labzhaniya R., PhD Student

V.N. Karazin Kharkiv National University

The article identified the theoretical foundations of outsourcing, shows the history of its development. Is allocated grounds of outsourcing today.

Keywords: outsourcing, outsourcing companies, business process, functions of the enterprise.

Надійшла до редколегії 25.02.2013 р.

Науковий керівник к. е. н., проф.. В.І. Сідоров

© Лабжания Р.Г., 2013

ХАРАКТЕР И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ МАЛОЙ ОТКРЫТОЙ ЭКОНОМИКИ ИОРДАНИИ

Аль Арабият Ра'ад Абдель Раззак, аспирант
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Постановка проблемы. Внешняя торговля является одним из важнейших факторов развития национальных экономик стран мира. Значение международных торговых отношений невозможно преувеличить и для развития мирового хозяйства в целом. Однако для малых открытых экономик роль внешней торговли еще более значима, поскольку через открытость мировому хозяйству создаются условия для решения проблем ресурсной ограниченности, с которой в числе других малых экономик сталкивается и экономика Иордании.

Анализ последних публикаций по теме. Круг авторов, изучавших проблемы внешней торговли в условиях открытой экономики, чрезвычайно широк, начиная от классиков мировой экономической науки - А. Смит, Д. Рикардо, Ж.-Б. Сэй и др., и заканчивая современными зарубежными и украинскими учеными - А.С. Булатова, А.П. Киреев, А.С. Филипенко и др. Изучению специфики внешнеторговых отношений Иордании в современных условиях в своих работах уделили внимание Linda Low, Taleb Awad, Marwa Al Nasa'a, John Chin, Shawn Leonard и многие другие ученые.

Цель статьи: изучение особенностей и современных тенденций развития внешней торговли малой открытой экономики Иордании.

Изложение основного материала. Внешняя торговля малой открытой экономики Иордании имеет ряд характерных особенностей. С конца девяностых Иордания начала проведение экономических реформ, неотъемлемой частью которых стала либерализация внешней торговли страны. Анализируя данные о внешней торговле Иордании в период с 1980 г. по 2011 г., представленные на рис. 1, следует отметить, что за время проведения реформ цель либерализации внешнеторговых отношений была достигнута. За период с 1999 по 2011 гг. товарооборот страны вырос почти в пять раз.

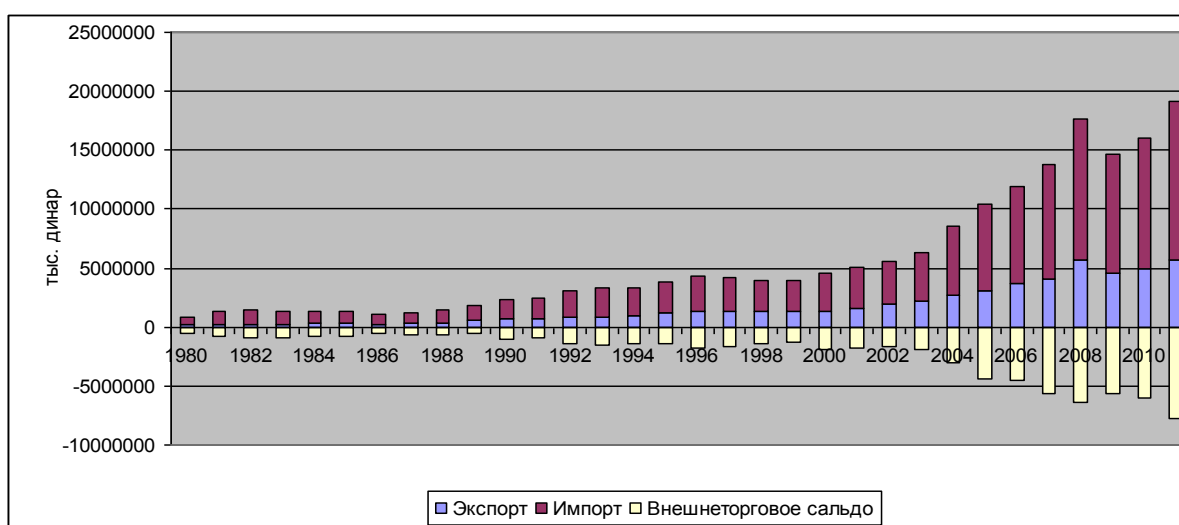

Рис. 1. Динамика внешней торговли Королевства Иордания в период с 1980 по 2011 гг.

Источник: построено автором по данным [1].

При этом еще стремительнее уменьшилось традиционно негативное сальдо внешней торговли страны: с 1999 по 2011 годы разрыв между экспортом и импортом страны увеличился в 5,8 раз. Хотя в последние годы заметны и успехи иорданского экспорта, представленного в основном на рынках минерального сырья и удобрений, одежды, медикаментов и фармацевтической продукции (таблица 1).

Таблица 1

Основные потребители иорданского экспорта в мировой экономике по товарным рынкам в 2011 г.

	Экспорт Иордании, млн. динар		Доля страны в иорданском экспорте по товарным группам в 2011
	2010	2011	
Экспорт всего	4216,9	4,780,0	
Одежда	622,3	708,3	
США	579,0	658,2	92,93%
Поташ	451,3	593,7	
Индия	197,5	159,8	26,92%
Китай	68,5	130,0	21,90%
Малайзия	48,2	78,1	21,90%
Фосфаты	265,0	447,3	
Индия	170,5	278,9	62,35%
Индонезия	43,7	45,2	10,11%
Турция	8,4	27,2	6,08%
Овощи	323,3	356,1	
Ирак	74,6	34,8	9,77%
Сирия	68,8	31,8	8,93%
ОАЭ	57,9	54,1	15,19%
Медикаменты и фармпродукция	423,2	354,7	
Саудовская Аравия	127,4	92,3	26,02%
Алжир	69,0	46,4	13,08%
Судан	39,7	37,1	10,46%
Ирак	27,1	29,3	8,26%
Удобрения	311,4	266,6	
Индия	162,3	151,3	56,75%
Эфиопия	68,2	70,3	26,37%
Ирак	13,6	12,2	4,58%
Япония	22,7	4,6	1,73%

Источник: составлено автором по данным [2].

Азиатский рынок – важнейший потребитель иорданского минерального сырья и удобрений. Так, индийский рынок является основным направлением экспорта иорданских фосфатов, его доля в экспорте фосфатов из Иордании в 2011 году составила 62,4 %. В сравнении с 2010 годом экспорт иорданских фосфатов на мировой рынок вырос на 182,3 млн. динар (68,8%) и составил 447,3 млн. динар. Этот рост объясняется как увеличением цены, так и объемов поставок на 35,0% и 25,1% соответственно.

В целом рынки США, Ирака, Индии, Саудовской Аравии, Ливана, Сирии и ОАЭ являются основными направлениям экспорта, на которые в 2011 гг. совокупно приходилось 64,1% иорданских поставок мировой экономики. В преимущественно азиатско-ближневосточной направленности иорданского экспорта нестандартно выделяются поставки одежды, ориентированные на США. В 2011 году на них

приходилось 92,9 % всего иорданского экспорта данной товарной группы. Это связано, главным образом, с деятельностью квалификационных промышленных зон, товары из которых не облагаются пошлиной в США.

Что касается импорта (таблица 2), то в сравнении с экспортом его достижения более значительны и менее позитивны для экономики Иордании: ввоз товаров из других стран неуклонно растет и создает постоянную угрозу разбалансирования малой открытой экономики Иордании вследствие недостаточности источников покрытия дефицита платежного баланса.

Таблица 2

Основные страны-поставщики импортных товаров в Иорданию по товарным рынкам в 2010-2011 гг.

	Импорт Иордании, млн. динар		Доля страны в иорданском импорте по товарным группам в 2011
	2010	2011	
Весь импорт	11050,1	12994,0	
Нефть	1357,1	1764,5	
Саудовская Аравия	1203,1	1664,9	94,36%
Транспортное оборудование и запчасти	925,4	791,5	
Южная Корея	243,5	272,1	34,38%
Германия	180,4	151,2	19,10%
Япония	204,6	110,3	13,94%
Нефтепродукты	680,1	1508,0	
Саудовская Аравия	246,5	350,5	23,24%
Италия	56,4	292,7	19,41%
ОАЭ	85,4	258,5	17,14%
Железо и сталь	464,9	498,8	
Турция	107,7	106,3	21,31%
Украина	109,8	99,4	19,93%
Китай	38,4	51,4	10,30%
Текстиль и изделия из него	396,1	451,0	
Китай	192,7	193,6	42,93%
Тайвань	67,2	100,3	22,24%
Турция	19,5	32,7	7,25%
Пластмассовые и резиновые изделия	316,6	382,3	
Саудовская Аравия	144,5	174,4	45,62%
Кувейт	25,5	19,5	5,10%
ОАЭ	10,5	17,7	4,63%
Тайвань	10,1	17,3	4,53%
Медикаменты и фармпродукция	343,9	376,2	
Швейцария	41,9	47,8	12,71%
Германия	35,3	43,5	11,56%
Франция	31,3	37,1	9,86%
США	27,1	34,3	9,12%

Источник: составлено автором по данным [2].

Будучи энергозависимой от внешних источников, экономика страны не может ограничить их импорт, и, как следствие, в товарной структуре импорта энергоносителям

принадлежит наибольшая доля. В 2011 году на энергоносители приходилось 13,58 % всего импорта страны.

Неизменным лидером в поставщиках энергоносителей в Иорданию многие годы выступает Саудовская Аравия. На ее долю в 2011 году приходилось 94,36% иорданского импорта нефти. Другим существенным направлением импорта Королевства являются поставки транспорта и запасных частей к нему. В качестве важнейших поставщиков этой товарной группы в Иорданию представлены Южная Корея, Германия и Япония. В 2011 году на их долю приходилось соответственно 34,38%, 19,10% и 13,94% иорданского импорта транспортного оборудования. Третьей по весу в товарной структуре иорданского импорта является группа продуктов нефтепереработки, на которую приходится около 6% годовой стоимости импорта. Поставщиками этой товарной группы в Иорданию традиционно являются Саудовская Аравия, ОАЭ и Италия. Доля Саудовской Аравии в данной группе иорданского импорта традиционно велика, и в 2011 году составила 23,24%. При этом Италия и ОАЭ в 2011 году осуществили мощный прорыв на иорданский рынок продуктов нефтепереработки, увеличив свои поставки в сравнении с 2010 годом на 419% и 202,7% соответственно. В итоге Италия поставила в Иорданию данной продукции на сумму 292,7 млн. динар или 19,41% иорданского импорта, а ОАЭ - на сумму 258,5 млн. динар или 17,14%, чем заметно приблизились к результатам Саудовской Аравии в данной товарной группе.

Железу и стали принадлежит четвертое место среди наиболее значимых товаров в структуре импорта Иордании. В 2011 г. на эту товарную группу приходилось 3,8% стоимости всех товаров, поставленных на иорданский рынок. Турция, Украина и Китай являются главными партнерами Королевства по поставкам данной товарной группы.

Пятое место по значимости в иорданском импорте почти равноценно занимают товарные группы: ткани и текстиль (около 3,5%), пластмассы (около 3%) и медикаменты и фармпродукция (менее 3%). В поставках текстиля на иорданский рынок бесспорное лидерство принадлежит странам Азии: Китай направляет в Королевство более 40% данной товарной группы, за которым следует Тайвань (более 20%) [3].

Ввоз пластмассовых изделий в Иорданию – еще одна сфера лидерства Саудовской Аравии, на которую в 2011 году приходилось более 45% всей поставленной продукции данной товарной группы, что составляет 174,4 млн. динар. Другими относительно крупными продавцами пластмасс в Иорданию выступают Кувейт (5,10%), ОАЭ (4,63%) и Тайвань (4,53%), объемы поставок каждого из которых почти в десять раз меньше объемов Саудовской Аравии.

Импорт медикаментов и фармпродукции в Иорданию наиболее диверсифицирован: самые крупные поставщики этой товарной группы занимают сравнительно небольшие доли в структуре иорданского импорта. Так, в 2011 году Швейцария поставила медикаментов на сумму 47,8 млн. динар, что составило 12,71% импорта данной группы; Германия - 43,5 млн. динар (11,56%), Франция - 37,1 (9,86%), США - 34,3 млн. динар (9,12%).

Значительная диверсификация поставок объясняется тем, что в Иордании на высоком уровне развито собственное производство фармпродукции. Поэтому на мировом рынке осуществляются закупки, главным образом, специфических и высококачественных медикаментов, производство которых невозможно охватить рамками национальной отрасли [4].

Вышеописанная товарная и географическая структура экспорта и импорта Иордании указывает на то, что региональное сотрудничество составляет основу внешнеторгового развития страны. Арабские и неарабские страны Азии являются самыми крупными потребителями иорданского экспорта и наибольшими поставщиками импортных товаров в Иорданию.

Выводы. Резюмируя исследование внешней торговли Иордании, необходимо сделать следующие выводы о тенденциях ее развития. Во-первых, для малой открытой

економики Йорданії характерно отрицательное внешне-торгове сальдо, зростаюче по мере посилення лібералізації внешне-торгових відносин країни. Во-вторых, внешне-торговими зв'язами Йорданії властива регіональна орієнтація, яка, з однієї сторони, проявляється в переважанні країн Азії в числі споживачів іорданського експорту, а з іншої - в регіональній енергозалежності іорданського імпорту. В-третьє, в малій відкритій економіці Йорданії знаходять відображення глобальні тенденції розвитку світової економіки - домінування розвинутих країн світової економіки, особливо в частині поставок високотехнологічних товарів, а також посилюється роль країн Азії в якості постачальників широкого спектру товарів, лідуюча роль серед яких належить Китаю.

Література:

1. Department of Statistics of Jordan. Statistical Year Book 2011. External Trade. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.dos.gov.jo/dos_home_a/main/cd_yb2011/pdf/External_Trade.pdf
2. Central Bank of Jordan, Annual Report 2011. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cbj.gov.jo>
3. Linda Low, The Political Economy of Trade Liberalization. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.unescap.org/pdd/publications/apdj_11_1/low.pdf
4. Taleb Awad, Trade Liberalization Policy: is it working for Jordan? [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sites.uom.ac.mu/wtochair/Conference%20Proceedings/53.pdf>

Стаття присвячена дослідженню сучасних тенденцій та особливостей розвитку зовнішньої торгівлі малій відкритій економіці Йорданії. Автором проаналізовані основні ринки товарного експорту та імпорту Йорданії в умовах лібералізації внешне-торгових відносин. Виявлені специфічні риси розвитку зовнішньої торгівлі Йорданії на глобальному та регіональному рівнях.

Ключові слова: мала відкрита економіка, Королівство Йорданія, лібералізація внешне-торгових відносин, товарні ринки, структура зовнішньої торгівлі, внешне-торгове сальдо.

ХАРАКТЕР І СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ МАЛОЇ ВІДКРИТОЇ ЕКОНОМІКИ ЙОРДАНІЇ

Аль Арабіят Ра'ад Абдель Раззак, аспірант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена дослідженню сучасних тенденцій та особливостей розвитку зовнішньої торгівлі малій відкритій економіці Йорданії. Автором проаналізовано основні ринки товарного експорту та імпорту Йорданії в умовах лібералізації зовнішньоторговельних відносин. Виявлено специфічні риси розвитку зовнішньої торгівлі Йорданії на глобальному та регіональному рівнях.

Ключові слова: мала відкрита економіка, Королівство Йорданія, лібералізація зовнішньоторговельних відносин, товарні ринки, структура зовнішньої торгівлі, зовнішньоторговельне сальдо.

NATURE AND TRENDS OF FOREIGN TRADE SMALL OPEN ECONOMY OF
JORDAN

Ra'ad Al Arab Abdul Razzaq, a graduate student
V.N. Karazin Kharkiv National University

The article deals with the features and current trends of foreign trade development of a small open economy of Jordan. The author analyzes the major markets of commodity exports and imports of Jordan in the terms of liberalization of foreign trade relations. Specific features of the development of foreign trade of Jordan are identified at the global and regional levels.

Keywords: small open economy, the Kingdom of Jordan, liberalization of foreign trade, commodity markets, structure of foreign trade, foreign trade balance.

Поступила в редколлегию 19.02.2013 г.

Научный руководитель к. э. н., доц. Гасим Салах

© Аль Арабият Ра'ад Абдель Раззак, 2013

УДК 339.9

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК В'ЄТНАМУ СЕРЕД КРАЇН-ЧЛЕНІВ ASEAN

Рахман М.С., к. е. н., доцент

Дінь В'єт Ань, студент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Весь світ виявляє інтерес до економіки країн Азіатсько-тихоокеанського регіону, які досягли успіхів в пристосуванні до глобалізації на різних етапах свого економічного розвитку та подоланні труднощів, що вставали перед ними. В суворі дні світової фінансової кризи саме Азія не давала згаснути вогню, забезпечуючи приблизно дві третини світового зростання. За минулі три десятиріччя частка країн Азії з ринком, що розвивається, у світовому ВВП виросла з 10 до 30 %, щорічне зростання економіки понад 7.5 %, рівень життя в цих країнах підвищився в 6 разів, і, що вражає, півмільярда людей змогли подолати бідність [1].

Азія швидко просувається в розвитку регіональної інтеграції, в тому числі за допомогою внутрішньорегіональних об'єднань, таких, як Асоціація країн Південно-Східної Азії (ASEAN – Association of South-East Asian Nations) і ASEAN +3 (включає Китай, Японію і Корею), що відповідає поточним і довгостроковим цілям забезпечення соціально-економічної стабільності національних економік АТР, завданням динамізації їх міжнародних економічних відносин та гарантування економічної безпеки, зростання ролі і значення регіону в цілому та окремих країн в гео економічних стратегіях.

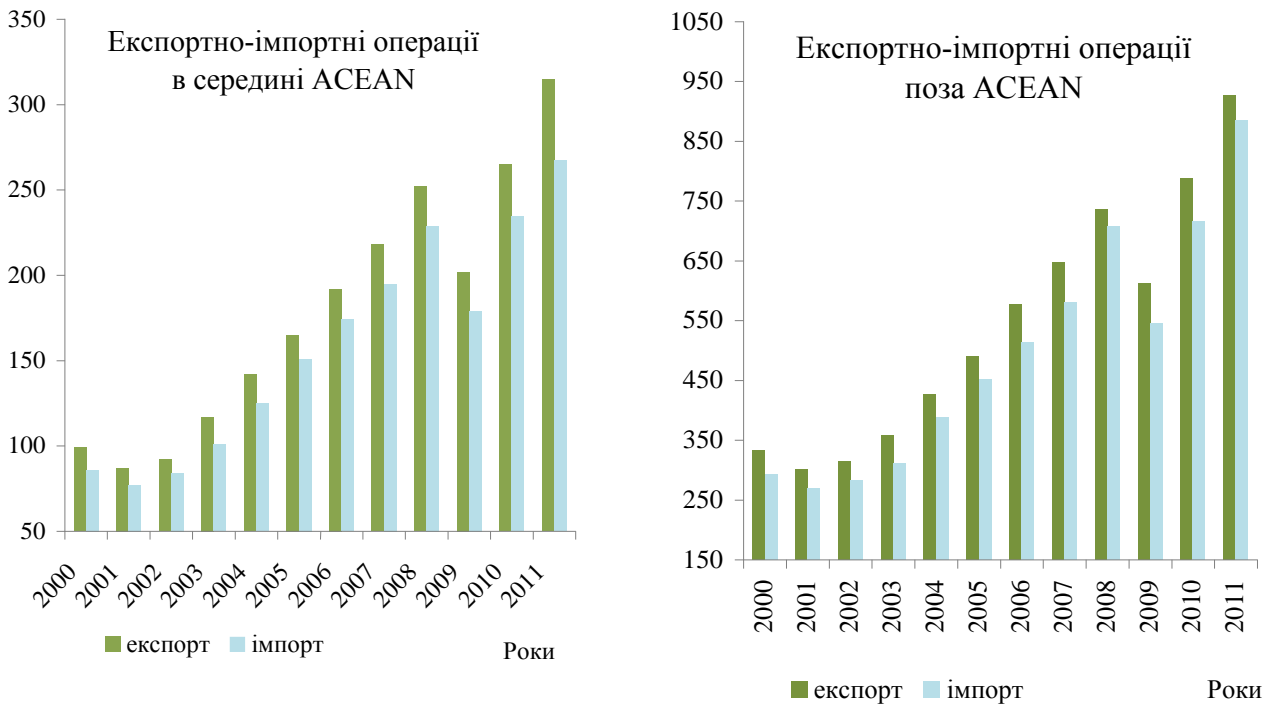
У сфері торговельної інтеграції ASEAN вже зробила великі кроки. Протягом 2000–2011 рр. сальдо зовнішньоторговельного балансу зросло в 2,5 рази, з абсолютним приростом в 61.7 млрд. дол. США. [2, 3] Частка взаємної торгівлі в загальній зовнішній торгівлі держав-членів свідчить про ступінь інтегрованості спільного внутрішнього ринку (рис. 1). [2] Темпи зростання зовнішніх обсягів експортно-імпортних операцій в 3 рази перевищують обсяги внутрішніх, як з експорту, так і з імпорту.

Більше 86% загального обсягу експорту припадає на: Сінгапур – 33%; Малайзію й Таїланд – по 19%, Індонезію – 15% і лише 14% – на інші країни, причому половину цього обсягу припадає на В'єтнам (7%), представника країн з більш низьким рівнем розвитку. Неперевершеним лідером по експортних операціях в асоціації є Сінгапур (членом-засновником ASEAN), його обсяг за 10 років зріс з 121.7 до 351.8 млрд. дол. США [3].

Близько 83% загального обсягу імпорту інтеграційного об'єднання припадає на Сінгапур – 33%; Таїланд – 19%, Малайзію – 17% й Індонезію – 14% і лише 17% на інші країни [2, 3].

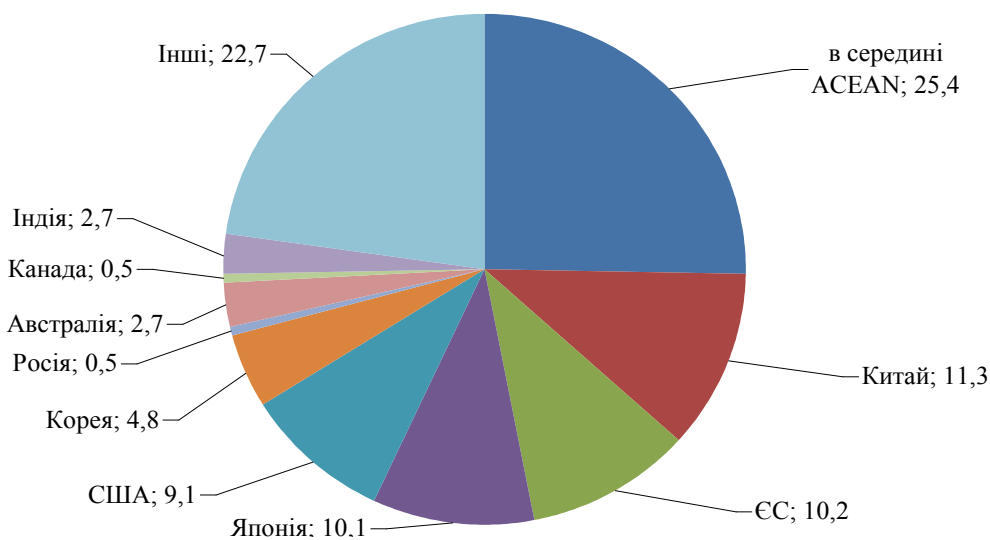
Основні торгові партнери ASEAN в 2011 році представлені на рис. 2. Третина експортно-імпортних операцій припадає на країн-членів ASEAN, біля 40% на Китай, Європейський союз (ЄС), Японію та США.

Зростанню взаємної торгівлі перешкоджає недостатній розвиток промислового потенціалу і схожа структура експорту держав-учасниць[4]. Темпи зростання внутрішнього та зовнішнього експорту майже однакові, з різницею в абсолютних обсягах (рис. 3). Нами побудовано прогноз розвитку внутрішнього і зовнішнього експорту ASEAN до 2014: теоретичні значення внутрішнього експорту: в 2012 р. – 310.7 млрд. дол. США; в 2013 – 325.1 млрд. дол. США; в 2014 – 365.5 млрд. дол. США (помилка прогнозу складає ± 0.60388); теоретичні значення зовнішнього експорту: в 2012 р. – 883.7 млрд. дол. США; в 2013 – 948.2 млрд. дол. США; в 2014 – 978.6 млрд. дол. США (помилка прогнозу ± 0.57529). (рис. 3)

Рис. 1. Динаміка внутрішніх і зовнішніх експортно-імпортних операцій ASEAN за 2000-2011 роки, в млрд. дол. США

Розроблено авторами за даними [2, 3]

Рис. 2. Частка найбільших торговельних партнерів ASEAN в загальному обсязі експортно-імпортних операцій за 2011 р., в %

Розроблено авторами за даними [2, 3].

Країни регіону, безумовно, добре усвідомлюють, що перед ними стоять важкі завдання, і вживають заходів по багатьом напрямкам задля: зміцнення основ грошово-кредитної і податково-бюджетної політики, посилення внутрішнього попиту та поглиблення торгових і фінансових зв'язків з іншими країнами [4].

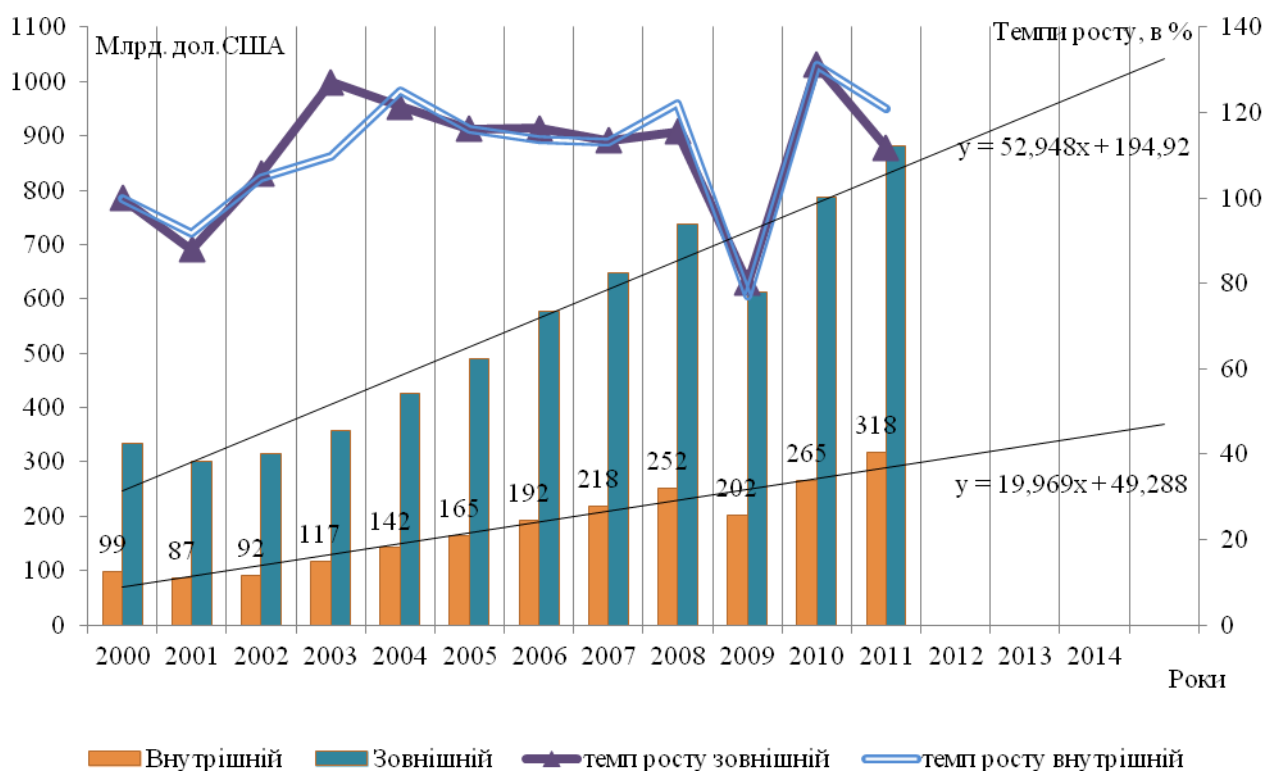

Рис. 3. Прогноз внутрішнього і зовнішнього експорту країн-членів ASEAN до 2014 рр.

Розроблено авторами за даними [3, 4].

У січні-жовтні 2011 року загальна сума прямих інвестицій китайської сторони в нефінансовий сектор економіки країн-членів ASEAN досягла 2 336 млн. дол. США. Сінгапур, М'янма і Камбоджа зайняли перші три місця за обсягом залучених китайських інвестицій [5, с. 90].

Серед країн-членів ASEAN за темпами економічного зросту Соціалістична республіка В'єтнам знаходиться на другому місці, поступаючись лише Сінгапуру. У четвертому кварталі 2012 року ВВП В'єтнаму зріс на 5.44%, в 2011 році – на 5.89% [6]. Обсяг ВВП в 2011 році, за даними Державного статистичного управління, оцінюється в 107.7 млрд. дол. США. Структура ВВП в 2011 році зазнала змін за рахунок деякого скорочення частки промислового виробництва і сфери послуг: промисловість і будівництво – 40.25% (проти 41.09% в 2010 р.), сфера послуг – 37.73% (проти 38.33%) та зростання сільського, лісового господарства та рибних промислів – 22.02% (проти 20.58% в 2010 р.) [6].

В'єтнамський бізнес за кордоном цікавлять проекти в галузі сільського господарства, оптової та роздрібної торгівлі, переробки сировини, корисних копалин і сфери послуг. Всього В'єтнам налічує 737 інвестиційних проектів за кордоном на загальну суму 15 млрд. дол. США, з яких 133 проекта в області оптової та роздрібної торгівлі, 122 проекта з переробки сировини, 98 проектів у сфері лісового, рибного та сільського господарства, а також 96 проектів по видобутку та переробці корисних копалин.

Найбільш привабливою країною для в'єтнамських інвестицій залишається Лаос (у вересні 2012 р. налічувалося 222 проекта), Камбоджа (127 проектів), США, Сінгапур і Південна Корея [7]. В'єтнам займає друге місце серед країн ASEAN після Індонезії по залученню японських інвестицій в країну при загальному скороченні японських інвестицій в ASEAN. Японські капіталовкладення у В'єтнам за перші два квартали 2012 р. досягли рівня 1.78 млрд. дол. США (зріст 52.3% проти 2011 р.) і склали 3% від загального обсягу закордонних інвестицій Японії за цей період [7].

За даними Головного митного управління країни, експорт в 2011 році збільшився на 34.2% в порівнянні з 2010 роком і склав 96.9 млрд. дол. США, імпорт зріс на 25.8% і склав 106.8 млрд. дол. США. В результаті дефіцит торгового балансу вдалося скоротити з 12.0 до 9.8 млрд. дол. США (що становило 10.2% експорту 2011 р.). Загальний товарообіг В'єтнаму з іншими країнами в 2011 році склав 203.7 млрд. дол. США (збільшення на 29.7% проти 2010 року) [8]. У 2011 році експорт товарів, вироблених на підприємствах з іноземним капіталом, становив 47.9 млрд. дол. США (49.4% в'єтнамського експорту), а імпорт виробничої сировини і матеріалів цих підприємств – 48.8 млрд. дол. США (45.7% в'єтнамського імпорту).

Основні статті експорту: одяг, взуття, морепродукти, нафта, електроніка, дерев'яні вироби, рис (2-ге місце в світі), машини. В'єтнамська кава експортується в більш ніж 80 країн, у січні 2012 р. з країни було експортовано 170 тис. тонн кави в сумі 350 млн. доларів США [7]. Щорічно африканські країни купують більше 1.5 млн. т. в'єтнамського рису, що дозволяє стабілізувати ціни на рис літньо-осіннього врожаю, який за величиною і якістю поступається зимово-весняному. Експортери відзначають, що рівень цін в 525-530 доларів за тону рису жасмин робить Таїланд неконкурентоспроможним проти В'єтнаму.

Головні експортери країни: США – 20%, Японія – 10.7%, Китай – 9.8%, Південна Корея – 4.3% [2, 3].

Основні статті імпорту: машини і обладнання, нафтопродукти, сталь та металопрокат, сировина для виробництва одягу та взуттєвої промисловості, електроніка, пластмаси, автомобілі. Головні імпортери: Китай – 23.8%, Південна Корея – 11.6%, Японія – 10.8%, Тайвань – 8.4%, Таїланд – 6.7%, Сінгапур – 4.9% [2, 3]

Позитивний «сценарій» економічного зростання В'єтнаму в 2012 році, розроблений Національним комітетом фінансового моніторингу, передбачає, що обсяг експорту В'єтнаму збільшиться на 12–13%, а імпорту - зросте на 13–14%, співвідношення імпорту до експорту складе 11–12%. Прилив прямих іноземних інвестицій у В'єтнам за прогнозом залишиться приблизно на рівні 2011 року [8]. При темпах зростання ВВП в 6–6.3% інфляція утримається на рівні 8–10%, а дефіцит затвердженого на 2012 р. бюджету – в розмірі 4.8% ВВП. Державний борг В'єтнаму в 2012 році буде становити від 58.2 до 58.8% ВВП.

Згідно генерального плану експорту В'єтнамського уряду, сільськогосподарська, лісова та рибна продукція зросте на 40 млрд. дол. США до 2020 р., та на 60 млрд. дол. США до 2030 р. До 2020 року сільськогосподарське виробництво буде становити 64.7%, лісове господарство – 2%, а промисел – 33.3%. За 2011-2020 роки щорічне зростання ВВП на 4.3-4.7% буде досягнуто за рахунок зросту агролісомеліорації та рибальства на 3.5-4%. До 2020 року планується експортувати сільськогосподарської продукції – 22 млрд. дол. США, морепродуктів – 11 млрд. дол. США і лісової продукції – 7 млрд. дол. США [8].

Теоретичні значення прогнозованого нами експорту В'єтнаму до 2014 наступні: у 2012 р. – 78.0 млрд. дол. США, у 2013 – 83.5 млрд. дол. США, у 2014 – 88.9 млрд. дол. США (помилка прогнозу ± 0.72); імпорту в 2012 р. – 95.6 млрд. дол. США, у 2013 – 102.3 млрд. дол. США, у 2014 – 109.1 млрд. дол. США (помилка прогнозу ± 0.80). Прогнозування експортно-імпортних операцій В'єтнаму (рис. 4).

Нова модель в'єтнамської економіки має наступні напрями розвитку:

– Реструктуризація промисловості та послуг з акцентом на підтримку виробництва високотехнологічних продуктів.

– Реструктуризація підприємств з застосуванням новітніх світових наукових і технологічних досягнень в галузях управління і виробництва, корпоративного управління.

– Коригування маркетингової стратегії, яка передбачає відкритість глобального та міжнародного ринків для підприємств, з використанням переваг та взаємозалежності економік, особливо з високим рівнем кооперації, як в'єтнамська.

– Диверсифікація продукції та експортних ринків [8].

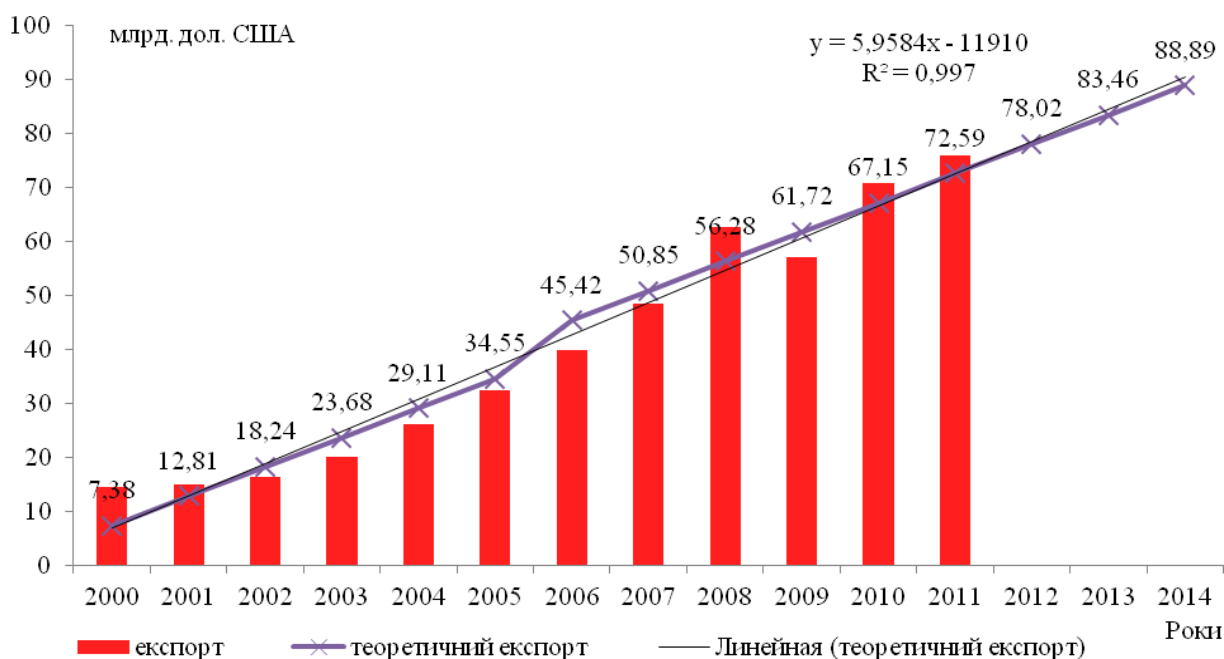

Рис. 4. Прогноз експорту В'єтнаму до 2014 рр., в млрд. дол. США
Розроблено авторами за даними [3, 4].

Висновки. Вплив глобальної фінансової кризи 2008 року показав, що країни-члени Асоціації держав Південно-Східної Азії мають значні шанси стати двигунами світової економіки, в той час як США і Європа переживають економічні труднощі.

Посилення регіональної фінансової інтеграції могло б забезпечити безліч переваг:

–стимулювати внутрішній попит шляхом полегшення доступу до кредиту для малих підприємств;

–зробити економіку країн більш безпечною, дозволяючи їм додатково застрахувати себе від нестабільності та несприятливих змін;

–розширення доступу малозабезпечених до фінансових послуг може зменшити нерівність;

–зробити національні банківські системи більш відкритими та конкурентними.

Література:

1. Азия и перспективы экономического сотрудничества. IMF/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/russian/np/speeches/2012/111412r.pdf>
2. ASEAN – Офіційний сайт Асоціації/ [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aseansec.org>.
3. World Trade Organization. Report by the Secretariat/ [Електронний ресурс]. – Режим доступа: / <http://www.wto.org>. Загол. с экрана.
4. WebEconomy/ Информационный портал/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.webeconomy.ru>.
5. Рахман М.С. Развитие внешнеэкономической деятельности стран – членов интеграционного объединения ASEAN/ М.С. Рахман// БІЗНЕС ІНФОРМ. – Х.: Інжек, 2012. – № 3 (410) – С. 87-92.
6. Vietnam News/ [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vietnamnews.ru/img/gdp.gif>
7. Ukrinform Информационный портал/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrinform.ua>. Загол. с экрана.

8. Сценарии экономического роста Вьетнама в 2012 году VBC/ [Электронный ресурс].

– Режим доступа: http://www.vbc.com/news/economy/stsenarii_ekonomicheskogo_rosta_vetnama_v_2012_godu/

Проведено аналіз внутрішніх та зовнішніх експортно-імпортних операцій за географічними та товарними сегментами. Проаналізовано стан експортно-імпортних операцій В'єтнаму зокрема. Виявлено напрями моделі економічного розвитку країни, надано рекомендації.

Ключові слова: дослідження, ASEAN, аналіз, експорт, імпорт, маркетинг, модель, прогноз.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ВЬЕТНАМА СРЕДИ СТРАН-ЧЛЕНОВ ASEAN

Рахман М.С., к. э. н., доц.

Динь Вьет Ань, студент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Проведен анализ внутренних и внешних экспортно-импортных операций по географическим и товарным сегментам. Проанализировано состояние экспортно-импортных операций Вьетнама. Построен прогноз развития внутреннего и внешнего экспорта ASEAN и Вьетнама в частности. Выявлены направления модели экономического развития страны, даны рекомендации.

Ключевые слова: исследование, ASEAN, анализ, экспорт, импорт, маркетинг, модель, прогноз.

ECONOMIC DEVELOPMENT OF VIETNAM AMONG MEMBER ASEAN

Rahman M.S., k. e. n., assos. prof.

Din Viet An, student

V.N. Karazin Kharkiv National University

The analysis of internal and external export-import operations by geographic and commodity segments. The state export-import operations in Vietnam. Constructed forecast of internal and external exports of ASEAN and Vietnam in particular. Revealed directions of model of economic development of the country, its recommendations.

Key words: research, ASEAN, analysis, export, import, marketing, model, prediction.

Надійшла до редколегії 20.02.2013 р.

© Рахман М.С., Динь В'єт Ань, 2013 р.

УДК 332.122(477:470+571-04):339.137.2

КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ РЕГІОНІВ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

Ханова О.В., к. г. н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. Незважаючи на досить високу популярність у тематиці транскордонного співробітництва, слід зауважити, що існує ряд питань, які зумовлюють необхідність подальших поглиблених досліджень. Зокрема це стосується методики визначення конкурентоспроможності прикордонного регіону, обґрунтування методичних підходів до вибору регіональної політики її підвищення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями конкурентоспроможності та розвитком конкурентних переваг займалися такі всесвітньовідомі науковці, як М. Портер [1], П. Самуельсон [2] та інші. Окремі елементи механізму підвищення конкурентоспроможності регіонів держави висвітлені у працях таких вітчизняних вчених, як П. Беленький [3], С. Герасимчук [4], А. Голіков [5], Л. Ковальська [6], С. Позняк [7], І. Студенніков [8] та інші.

Метою статті є оцінка рівня конкурентоспроможності прикордонних областей України та Росії, виявлення особливостей співробітництва та розробка шляхів покращення конкурентоспроможності регіонів прикордоння.

Виклад основного матеріалу. Аналітичний етап дослідження конкурентних переваг включає діагностику груп індикаторів: геополітичне положення регіону, характеристику людських ресурсів, інфраструктури регіонів та економічний розвиток областей [9, 10]. За результатами діагностики було розраховано індекс конкурентоспроможності кожного регіону прикордоння (рис. 1).

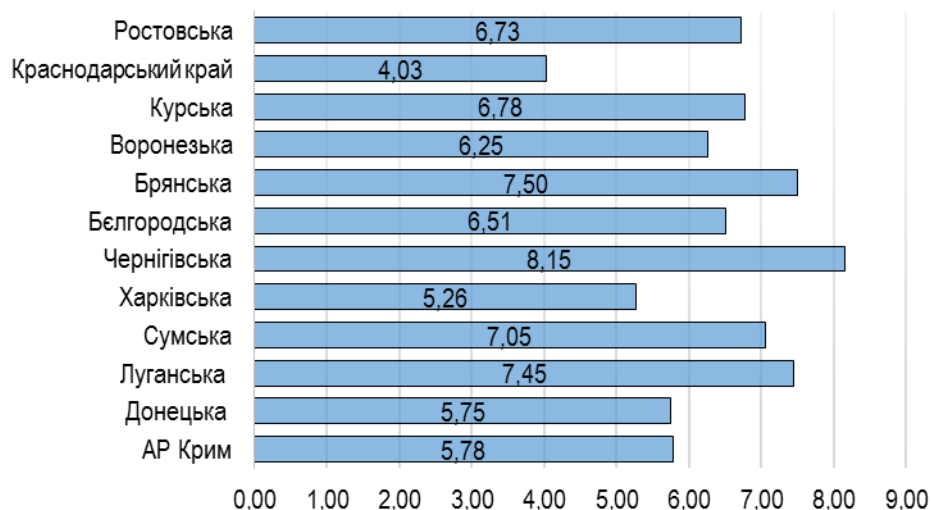

Рис. 1. Індекс конкурентоспроможності прикордонних регіонів на основі рейтингових показників

Лідерами за рівнем конкурентоспроможності є Краснодарський Край та Харківська область. В цілому прикордонні регіони мають гарні передумови розвитку конкурентоспроможності продукції та підприємств. Слід також зазначити високий ступінь відкритості економіки для заняття зовнішньоекономічною діяльністю, значний людський,

соціально-культурний та рекреаційний потенціал, який є основою сталого розвитку регіону в цілому, прикордонного співробітництва та залучення іноземних інвестицій.

Для проведення SWOT-аналізу конкурентного середовища українсько-російські прикордонні регіони було уявлено однією цілою структурою, яка функціонує як організація. За таких умов і було проведено аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища конкурентного середовища прикордонного регіону (табл.1).

Таблиця 1

Матриця SWOT-аналізу українсько-російського конкурентного середовища

	Можливості	Загрози:
	1) збільшення обсягів випуску продукції і відповідне збільшення обсягів експорту; 2) покращення інфраструктури регіону, що надасть додаткові конкурентні переваги; 3) вихід українських та російських товарів на нові ринки збуту; 4) збільшення рекреаційного потенціалу регіону, оскільки регіон багатий на пам'ятки історичної та культурної спадщини.	1) періодичне погіршення двосторонніх відносин України та Росії; 2) ускладнення процедури перетину українсько-російського кордону для осіб, товарів, послуг і капіталу та зміна законодавства, що регулює прикордонне співробітництво; 3) погіршення інвестиційного клімату в країнах в цілому, що знизить рейтинг регіону.
Сильні сторони:		
1) високий рівень освіти і, як наслідок, кваліфікації робочої сили; 2) невисока вартість робочої сили, що зменшує витрати виробництва; 3) забезпеченість сировиною та матеріалами; 4) відносно незначна плінність робочої сили, адже з регіону виїжджає небагато осіб.	При залученні кваліфікаційної робочої сили за помірну заробітну плату можливо збільшити обсяги виробництва товарів для реалізації як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.	За умови правильного використання робочої сили, сировини та матеріалів можливо уникнути зменшення інвестиційної привабливості від негативних політичних та економічних змін в країнах.
Слабкі сторони:		
1) погана демографічна ситуація регіону, від'ємний коефіцієнт природного приросту; 2) погана екологічна обстановка; 3) недостатній рівень завантаженості виробничих потужностей на підприємствах регіону; 4) низька прибутковість підприємств та рентабельність їх діяльності; 5) недостатня мотивація працюючих низькою заробітною платою.	Якщо не покращити екологічну ситуацію в області, не збільшити виробничі потужності та не досягнути прибутковості підприємств, соціальний, економічний та культурний розвиток є неможливим.	У разі погіршення двосторонніх відносин чи зміни законодавства, конкурентні переваги регіону значно зменшуються.

Варто зазначити, що регіону необхідна структурна перебудова деяких галузей економіки, особливо промисловості та інфраструктури. Також необхідно значне інвестування в екологію регіону для збільшення рекреаційного та культурного потенціалу.

Базуючись на вищесказаному, виокремимо шляхи підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів України та Росії:

1. Розвиток прикордонної інфраструктури, зменшення негативних наслідків зміни митних регулювань. Тут також можна говорити про необхідність спільних досліджень та реалізацію

спільних проектів (зокрема, малодослідженими є проблеми впливу транспортних коридорів на екологію; проблеми розселення та зайнятості населення, що проживає в зоні впливу таких коридорів тощо). Мережа доріг з міжнародним статусом буде створювати передумови для розвитку доріг державного та регіонального значення. Модернізація доріг у регіоні покликана покращити доступ до важливих міжнародних коридорів для транзитного руху, підвищити проникливість кордонів, а також налагодити комунікаційні зв'язки між державами.

2. Розвиток економічної кооперації та інфраструктури оточення бізнесу. Існують особливо добрі умови для економічної кооперації внаслідок просторової близькості регіонів. Цей специфічний потенціал повинен працювати в інтересах розвитку економічної потужності регіонів, на збереження та створення робочих місць. Коопераційні можливості є передусім в таких галузях, як переробна та харчова промисловість, сфера послуг, сільське господарство, банківська сфера, індустрія будівельних матеріалів, комунальне господарство тощо. Важливим фактором кооперації є прикордонна співпраця між торговими палатами, іншими економічними об'єднаннями та виставковими організаціями. Перспективним є створення привабливих пропозицій та спільне використання промислових площ, митних та безмитних складів, супермаркетів, формування матеріально-технічної бази для розвитку гуртової торгівлі.

Важливим елементом співробітництва може стати розвиток логістичної мережі для забезпечення транскордонного руху товарів та послуг для реалізації переваг свого географічного положення як європейського транскордонного вузла транспортних коридорів. Перспективними, інноваційними, організаційними формами для українсько-російського прикордоння можуть бути інноваційні центри, кластери та технопарки.

Організаційна складова політики розвитку українсько-російського прикордоння може передбачати формування технопарків (наприклад, Слобожанщина). Необхідно також розширювати практику організації українсько-російських виставок, семінарів, презентацій фірм на місцевому рівні. З огляду на необхідність формування в регіонах України інноваційних моделей розвитку великого значення набуває наука як та галузь діяльності, в якій ці моделі формуються. Тут зосереджено багато академічних і галузевих НДІ, є велика кількість вільних виробничих площ, що більш ніж достатньо для створення потужного технопарку, який би сприяв забезпеченню інноваційного розвитку економіки і випуску наукомісткої, конкурентоздатної продукції.

3. Підвищення конкурентоздатності продукції сільського господарства. Співробітництво у цій сфері повинно бути пов'язано із спільною виробничою діяльністю у розвитку сільськогосподарського виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Слід зазначити, що одним з головних стратегічних пріоритетів сусідніх областей є реструктуризація сільського господарства, що направлена на підвищення конкурентоздатності його продукції, яку необхідно експортувати у Східну Європу, враховуючи сприятливі умови співпраці з цими країнами. Співробітництво в агропромисловому виробництві можна розвивати у наступних напрямках: створення спільних підприємств з вирощування сільськогосподарської продукції (наприклад, цукрового буряка) з використанням новітніх технологій; організація спільного виробництва машин і обладнання для механізації технологічних процесів.

4. Реалізація природоохоронних програм, більшість з яких повинна бути узгоджена або реалізовуватися спільними зусиллями.

Геополітичне положення українсько-російського прикордоння вимагає скоординованих дій у сфері охорони навколишнього середовища. Робота в цьому напрямі повинна розширюватись і передбачати: моніторинг прикордонного переносу забруднень повітря, води, розробка спільних програм щодо їх зменшення; охорону природного середовища, узгодження утримання заповідників, національних парків, створення нових спільних таких територій; охорону і раціональне використання надр; контроль над транзитом промислових відходів через прикордонні регіони.

5. Туризм та рекреація. Важливим напрямком розвитку співробітництва є сфера туризму, розвиток якої пов'язаний із збереженням природного середовища та культурної спадщини, що характерно для регіону.

6. Комунальний та регіональний розвиток. За рахунок прикордонного співробітництва можна забезпечити зростання економічного потенціалу через обмін інформацією та спільну розробку проектів в областях: покращення туристичної інфраструктури, розробка та впровадження спільних проектів; розвиток сільського простору: розвиток сільського та лісового господарства, охорона довкілля, відновлення сіл, розвиток ремесла, послуг, туризму, збут товарів; розвиток професійного регіонального маркетингу; розвиток прикордонного регіонального планування як основи для вирішення завдань розбудови прикордонної інфраструктури та оптимального застосування громадських коштів; зміцнення підприємництва, розвиток малого і середнього бізнесу, підтримка місцевих ініціатив зайнятості; адаптація ринку праці; залучення ресурсів у сферу освіти, культури, охорони здоров'я.

7. Важливим є питання розвитку інституційних форм, у яких може мати місце партнерство місцевих і регіональних органів влади з обох сторін кордону. До них можна віднести спільні агентства регіонального розвитку, які можуть бути мобільними і здатними на інновації. Принцип їх формування та функціонування повинен відповідати європейським принципам прикордонного співробітництва. Такі агентства можуть бути залучені до процесу спільного просторового планування, розробки спільних проектів регіонального розвитку прикордоння.

8. Розвиток співробітництва у сфері науки, освіти та культури. Подальше сприяння розвитку співробітництва у сфері науки, освіти та культури: розширення творчих зв'язків між музеями, культурно-просвітницькими та мистецькими організаціями, науковцями, вищими навчальними закладами. Створення спільних науково-дослідних і вищих навчальних закладів.

Особливе місце у транскордонному співробітництві повинна займати співпраця в освітній та науковій сфері, нові форми якої повинні бути органічно вписані у регіональні стратегії розвитку.

9. Охорона здоров'я. Розвиток прикордонного співробітництва у цій сфері повинен, передусім, вирішити проблеми медичного страхування на території прикордонного регіону і можливості отримання медичної допомоги незалежно від місця проживання та громадянства.

10. Покращення інформаційного забезпечення розвитку українсько-російської прикордонної співпраці. Воно повинне охопити: збір та обмін інформацією про економічний, науковий і культурний потенціал українських та російських прикордонних земель; випуск інформаційних довідників; обмін торговою та бізнесовою інформацією про підприємства, товариства фірми й комерційні центри, що розміщені на прикордонній території; розробку автоматизованих інформаційних систем, програмного забезпечення для підтримки та оновлення баз даних про сучасний стан прикордонних територій на основі спільних форматів даних і форматів обміну цими даними між українською та російською сторонами; всебічний обмін інформаційним матеріалом, методичною літературою, передача досвіду та навчання персоналу для роботи у структурах, які задіяні в міждержавних зв'язках.

Висновки. Питання конкурентоспроможності прикордонних регіонів відіграють важливу роль у сучасній регіональній політиці. Конкурентні переваги прикордонних регіонів багато в чому визначаються історико-культурними передумовами розвитку регіонів і сприяють значному розширенню ринків збуту, підвищенню транзитних перспектив. Запропоновані шляхи підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів України та Росії можуть сприяти також посиленню прикордонного співробітництва і загального соціально-економічного стану регіонів.

Література:

1. Porter Michael E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors / Porter Michael E. – New York: The Free Press, 1980. – 264 p.

2. Samuelson P.A. Protection and Real Wages / Stolper W.F., Samuelson P.A. // Review of Economic Studies. – 1941. – 9. – November. – P. 58-73.
3. Беленький П.Ю. Конкурентність на транскордонних ринках / П.Ю. Беленький, Н.А. Мікула, Є.Е. Матвеев. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – 214 с.
4. Герасимчук З.В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону / З.В. Герасимчук, І.М. Вахович – монографія. – Луцьк: ЛДТУ, 2002. – 248 с.
5. Голиков А.П. Стратегия регионального развития: европейский контекст / А.П. Голиков, Н.А. Казакова – монографія. – Х.: Экограф, 2008. – 180 с.
6. Ковальська Л.Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення / Л.Л. Ковальська – монографія. – Луцьк: Надстиря, 2007. – 420 с.
7. Позняк С.В. Конкурентні переваги і конкурентноздатність / С.В. Позняк // Стратегія економічного розвитку України: [наук. зб. / голов. ред. О.П. Степанов]. – К.: КНЕУ, 2001. - С. 77-84.
8. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку / Студенніков І. // Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід; за ред. С. Максименка. – К.: Логос, 2000. – С.138-167.
9. Державний комітет статистики України/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/.
10. Федеральная служба государственной статистики/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gks.ru/.

Досліджено конкурентоспроможність прикордонних регіонів Росії та України. Запропоновано шляхи підвищення конкурентоспроможності україно-російського прикордоння.

Ключові слова: конкурентні переваги, прикордонний регіон, конкурентоспроможність.

КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА РЕГИОНОВ УКРАИНО-РОССИЙСКОГО ПОРУБЕЖЬЯ

Ханова О.В., к. г. н., доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Исследована конкурентоспособность приграничных регионов России и Украины. Предложены пути повышения конкурентоспособности украино-российского пограничья.

Ключевые слова: конкурентные преимущества, приграничный регион, конкурентоспособность.

COMPETITIVE ADVANTAGES OF UKRAINIAN-RUSSIAN TRANSBOUNDARY REGIONS

Khanova O.V., PhD (Geography), lecturer

V.N. Karazin Kharkiv National University

Investigated the competitiveness of the border regions of Russia and Ukraine. The ways of improving the competitiveness of the Ukrainian-Russian borderland.

Key words: competitive advantage, the border region, competitiveness.

Надійшла до редколегії 13.02.2013 р.

© Ханова О.В., 2013 р.

УДК 339.9.012(477)

СТРАТЕГІЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ: РОЗВИТОК І ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЇЇ ФОРМ НА МЕЗОРІВНІ

Шуба М.В., аспірантка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. Досвід соціально-економічного розвитку передових країн світу останніх років свідчить про позитивний вплив на цей процес ефективної міжнародної економічної політики на мезорівні. Свідомством цьому є авторитет і та роль, яка відводиться даному вектору у міжнародних відносинах в країнах Європейського Союзу, де сформувався й реалізується концепція «Європа регіонів», а також в США, Японії, Китаї і інших країнах світу.

Європейська Хартія місцевого самоврядування, прийнята 15 жовтня 1985 г. Радою Європи і ратифікована Верховною Радою України Законом N 452/97-ВР від 15.07.97 р., передбачає можливість надавати місцевим органам самоврядування право на умовах, які установлені законом, співробітничати з подібними органами інших держав. Це свідчить, що міжнародна політика, насамперед економічна, стає не тільки справою державного і міждержавного рівня, але й справою їх адміністративно-територіальних утворень на мезорівні. Особливо це стосується адміністративно-територіальних одиниць, що знаходяться в межах «контактних зон», тобто на прикордонних територіях. Саме на цій основі виникли і отримали розвиток єврорегіони.

Не дивлячись на вагомість міждержавних зв'язків на мезорівні, з боку науковців приділяється ще занадто мало уваги ролі і значенню регіонів в зовнішньоекономічних відносинах. Це зумовлює наукове та практичне значення вивчення даної проблеми та актуальність її дослідження з точки зору диверсифікації форм міжнародної економічної діяльності.

Ступінь розробленості проблеми. Взаємодія прикордонних регіонів, що виникла в 50-ті роки ХХ ст. і отримала прискорений розвиток у ХХІ ст., створює в галузі міжнародної економічної діяльності своєрідне відгалуження під назвою транскордонного співробітництва. Світовий досвід свідчить, що воно підвищує інтенсифікацію політичних, економічних та соціокультурних зв'язків між державами і сприяє прискоренню соціально-економічного розвитку як регіонів, що співробітничать в даних сферах, так і національних економік в цілому.

Переважаюча більшість наукових робіт стосовно участі регіонів у сучасному житті країн світу акцентує увагу на їх економічній, екологічній, соціальній, демографічній, екістичній політиці. Лише відносно невелика кількість робіт серед них носить міжнародний аспект. Як правило, вони досліджують транскордонне співробітництво між двома і більшою кількістю країн. У цьому напрямку виділяються праці таких зарубіжних вчених, як Видаль де Ла Блаш, Ж.-П. Деррієннєк, Р. Кеохейн, Е. Мілнер, Р. Ратті, Дж. Скот, П. А. Уолферс, Ганс-Мартін Чуді, Л.Б. Вардомський, С.В. Голунова, В.А. Колосов та інших.

Серед вітчизняних вчених внесок в дослідження питань транскордонного співробітництва здійснили А.Ю. Баян, П.Ю. Беленький, З.С. Бройде, А.П. Голіков, Р.М. Дацків, М.І. Долішний, О.М. Кірюхін, Г.Б. Крушніцька, Г.О. Кулешова, Ю.В. Макогон, Н.А. Мікула, А.І. Мокій, А.П. Румянцев, П.О. Черномаз та інші. Проте серед праць з транскордонного співробітництва, лише в небагатьох з них воно розглядається як складова міжнародної економічної діяльності. Зокрема, Р.М. Дацків розглядає транскордонні зв'язки Карпатського єврорегіону з точки зору ефективності їх міжнародної економічної

діяльності [1], З.О. Петренко – прикордонне співробітництво в контексті євроінтеграційного курсу України [2], О.М. Кірюхін, Г.О. Кулешова, К.А. Полякова – транскордонне співробітництво в якості інструменту міжнародних економічних відносин [3]. Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у прикордонних регіонах розглядаються також в роботах Г.Б. Крушницької [4] і деяких інших авторів.

Оскільки потреба вивчення міжнародних зв'язків між окремими регіонами різних держав, насамперед, у вигляді транскордонного співробітництва виникла порівняно недавно, воно в ряді випадків потребує додаткових спеціальних досліджень. Перш за все, це стосується визначення місця та ролі транскордонного співробітництва в системі міжнародних економічних відносин.

Мета статті – визначення напрямків розвитку і диверсифікації форм стратегії міжнародної економічної діяльності України на мезорівні.

Виклад основного матеріалу. Особливістю транскордонного співробітництва є такі інструменти його здійснення, як міжнародна торгівля товарами та послугами, рух капіталів, робочої сили, інформації та ін., які притаманні й міжнародній економічній діяльності в цілому. В той же час транскордонне співробітництво само виступає інструментом міжнародної, насамперед, економічної інтеграції. Ці обставини зумовлюють доцільність вважати транскордонне співробітництво своєрідним відгалуженням міжнародної економічної діяльності. Звідси випливає, що при розробці стратегії міжнародної економічної діяльності країни воно повинно розглядатися його складовою частиною. Тобто транскордонне співробітництво – це важлива складова стратегії міжнародної економічної діяльності на мезорівні.

У класичному розумінні стратегія - це мистецтво, загальний план здійснення якої-небудь дії або процесу для досягнення певної мети [5, с. 118]. Під економічною стратегією розвитку, згідно трактовці Економічного словника [6], розуміється розрахована на певний проміжок часу цілісна система дій суб'єкта міжнародної економіки, спрямованих на реалізацію мети, завдань, пріоритетів його економічного відтворення з урахуванням комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів та ризиків [6, с. 543].

До зовнішніх факторів і ризиків, які вимагають свого врахування при розробці стратегії міжнародної економічної діяльності, можна віднести посилення глобальної, континентальної і регіональної взаємозалежності, усвідомлення тих переваг, які вона надає в тій чи іншій мірі всім країнам.

До внутрішніх факторів відносяться зацікавленість країн і їх регіонів у розширенні свого зовнішньоторговельного обігу, залученні на свою територію іноземних інвестицій, розвитку міжнародного туризму, встановленні з іноземними партнерами зв'язків у галузі освіти, науки, культури, охорони здоров'я.

Міжнародне співробітництво регіонів, у тому числі транскордонне, може здійснюватися в декількох формах. Найбільш розповсюдженим з них є торговельно-економічний обмін на основі договорів між адміністративно-територіальними одиницями України та інших країн про співпрацю в сферах, які відносяться до їх компетенції.

Торговельно-економічний обмін – це фаза суспільного відтворення, яка зв'язує виробництво з розподілом, споживанням і накопиченням. Існує кілька класифікацій міжнародного торговельно-економічного обміну: за специфікою об'єктів торговельно-економічного обміну, за особливостями взаємодії його суб'єктів, за специфікою регулювання самого процесу торговельно-економічного обміну.

Міжнародний торговельно-економічний обмін може здійснюватись на макро-, мезо- і мікрорівнях. При чому, як свідчить досвід країн ЄС, НАФТІ і інших регіональних інтеграційних утворень, у наш час він набуває особливого значення на мезорівні. На це звертається увага й у Концепції державної регіональної політики України, де у розділі 3

«Міжнародні аспекти державної регіональної політики» підкреслюється необхідність розвитку прикордонного, транскордонного та міжрегіонального співробітництва [7].

Приймаючи до уваги розгляд транскордонного співробітництва як своєрідного відгалуження міжнародної економічної діяльності (їх мезорівень), потребують корегування існуючі класифікації міжнародного торговельно-економічного обміну за рахунок внесення до них рівнів його здійснення (макрорівень, мезорівень, мікрорівень), а також прикордонної та міжрегіональної торгівлі (табл. 1).

Таблиця 1

Види та форми міжнародного торговельно-економічного обміну

Види	Форми
Рівні	<p>Макрорівень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • світовий торговельно-економічний обмін. <p>Мезорівень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • транскордонний і прикордонний торговельно-економічний обмін. <p>Мікрорівень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • торговельно-економічні відносини між окремими суб'єктами господарювання.
За специфікою об'єкту	<p>Торговельно-економічний обмін товарами:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сировинними; • паливними; • продовольчими; • напівфабрикатами; • готовими виробами. <p>Торговельно-економічний обмін послугами:</p> <ul style="list-style-type: none"> • виробничими; • транспортними; • консалтинговими; • посередницькими; • туристичними; • маркетинговими; • фінансовими; • орендними; • ліцензійними.
За специфікою взаємодії суб'єктів торговельно-економічного обміну	<ul style="list-style-type: none"> • Експортні та імпорتنі операції товарів і послуг на основі довготермінових угод. • Взаємна торгівля на зустрічних зобов'язаннях партнерів.
За специфікою регулювання	<ul style="list-style-type: none"> • Звичайний торговельно-економічний обмін у відповідності з міжнародним і національним законодавством. • Дискримінаційний торговельно-економічний обмін з введенням певних обмежень (тарифних і нетарифних) державою на експортно-імпорتنі операції. • Преференційний торговельно-економічний обмін – привілеї, які надаються країні, групі країн чи вільним економічним зонам.

Складено автором.

Торговельно-економічний обмін, включаючи всі його види і форми, – важлива складова господарського розвитку національних і регіональних економік. При цьому, враховуючи, що регіональним економікам, на відміну від національних економік, властива

деяка «усіченність» і недостатня комплексність, що виражається в народногосподарській спеціалізації у вигляді «монокультурності», міжнародний торговельно-економічний обмін на мезорівні у деяких випадках особливо важливий. Це, насамперед, стосується України, вважаючи на те, що з 25 регіонів обласного рангу 19 – прикордонні.

Для розвитку міжнародних торговельно-економічних відносин на мезорівні існує певна міжнародна законодавча база, а також значний перелік вітчизняних нормативно-правових документів, які покликані сприяти їх розвитку. Вони впливають з Конституції України і спираються на нормативно-правові документи Європейських інституцій, зокрема:

- Європейську хартію місцевого самоврядування;
- Європейську конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, а також додаткові протоколи до неї;
- Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту;
- «Нову політику добросусідства»;
- Спільне рішення Європейського Парламенту та Європейської Ради №1082/2006 від 5 липня 2006 року «Про Європейські групування з метою територіальної кооперації» та інші документи Ради Європи та Європейської Комісії.

Сучасний торговельно-економічний обмін має значний спектр форм і методів здійснення. У широкому розумінні – це проникнення будь-яких товарів, послуг, виробничого досвіду, науково-технічної інформації та інших знань між країнами та регіонами, що сприяють функціонуванню у них тих чи інших відтворювальних процесів. Базою для такого міжнародного обміну слугує географічний поділ праці.

В межах міжрегіонального співробітництва міжнародний торговельно-економічний обмін дозволяє задовольняти потреби регіону в товарах і послугах, які він сам не виробляє, за рахунок їх постачання із інших регіонів-партнерів. У разі ж виробництва однакових товарів і послуг – конкуренція змушує зосереджуватись на їх випуску в тому регіоні, де вони якісніші і дешевші. Крім цього, за рахунок масштабу виробництва товарів і послуг, згідно законам синергії, можливе досягнення мети із зниження собівартості їх випуску та цін на внутрішніх та зовнішньому ринках.

Вищенаведені аспекти, що характеризують міжнародні відносини на мезорівні, мають враховуватись при розробці концепції та стратегії міжнародної економічної діяльності країни та її регіонів.

Концепція розвитку в класичному розумінні представляє собою систему поглядів, єдиний визначальний задум реалізованого проекту, програми, плану та ін. Згідно А.П. Голікову, вона включає 4 блоки (рис.1).

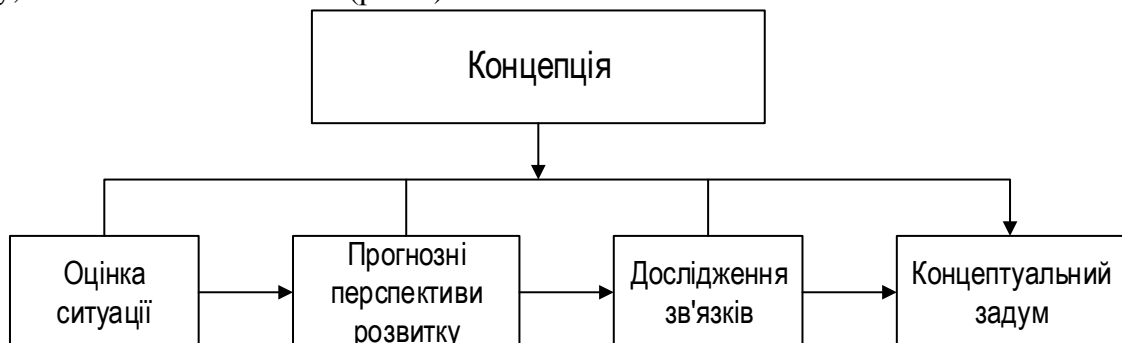

Рис.1. Структурно-логічна схема концепції

Джерело: [5]

Стосовно транскордонного торговельно-економічного обміну, перший блок концепції повинен характеризувати «стартовий» стан міжнародної економічної діяльності на мезорівні. В ньому надається оцінка існуючим проблемам, тенденціям їх

розвитку, визначаються 2-3 головні питання, від вирішення яких залежать характер і напрями подальшого розвитку.

Другий блок – прогнозно-аналітичний. Тут в узагальненому вигляді викладаються результати прогнозних припущень про подальший розвиток міжнародних економічних відносин на мезорівні. Досліджуються можливі ситуації у фінансово-інвестиційному потенціалі, ринкових відносинах, нормативно-правовому забезпеченні та ін.

Третій блок присвячується предметному дослідженню внутрішніх і зовнішніх чинників, тобто прямим і зворотним зв'язкам всередині країни та зв'язкам її регіонів з зовнішнім середовищем.

Четвертий блок – концептуальний. У ньому відображається концептуальний задум всього проекту (або програми). Зокрема, стосовно транскордонного співробітництва України як складової її міжнародної економічної діяльності на мезорівні його сутність полягає у максимальному використанні його можливостей для стратегічної мети – забезпечення гідної якості життя населення і його постійного поліпшення на основі інноваційно-орієнтованої економічної і соціальної політики, розвитку наукомістких і конкурентоспроможних виробництв з урахуванням геостратегічних пріоритетів держави (табл. 2).

Таблиця 2

Цілі та завдання транскордонного співробітництва як складової міжнародної економічної діяльності

	Цілі та завдання
1.	Формування стабільного правового середовища функціонування суб'єктів транскордонного (міжрегіонального) співробітництва
2.	Створення розвинутої та функціонально-виправданої структури управління транскордонним співробітництвом
3.	Обґрунтованість у прийнятті управлінських рішень
4.	Забезпечення достатньої фінансової бази механізму здійснення транскордонного співробітництва
5.	Підвищення економічної зацікавленості прикордонних регіонів у залученні до процесів міжрегіонального та транскордонного співробітництва
6.	Ефективне використання експортного потенціалу регіону

Складено автором за джерелом: [8]

Досягнення поставленої мети та окреслених задач у міжнародній економічній діяльності на мезорівні може бути забезпечено за рахунок збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів з максимальним використанням їх сучасного геополітичного положення. Для цього визначаються пріоритетні стратегічні напрями розвитку та основні завдання, що забезпечують їх реалізацію.

Висновки. Особливістю транскордонного співробітництва є те, що інструменти його здійснення (міжнародна торгівля товарами та послугами, рух капіталів, робочої сили, інформації) притаманні й міжнародній економічній діяльності в цілому. Разом з цим, транскордонне співробітництво само виступає інструментом міжнародної, насамперед, економічної інтеграції, що дає підстави вважати транскордонне співробітництво своєрідним відгалуженням міжнародної економічної діяльності.

Потребують корегування існуючі класифікації міжнародного торговельно-економічного обміну за рахунок внесення до них рівнів його здійснення

(макрорівень, мезорівень, мікрорівень), а також форм реалізації – прикордонної та міжрегіональної торгівлі.

Враховуючи світовий досвід (ЄС, НАФТА) здійснення міжнародного торговельно-економічного обміну на мезорівні, транскордонне співробітництво доцільно розглядати як важливу складову стратегії міжнародної економічної діяльності України на мезорівні.

Література:

1. Дацків Р.М. Трансграничные связи Карпатского еврорегиона и их эффективность: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.05.01 – «Світове господарство і міжнародні економічні відносини/ Р.М. Дацків. – К.: 1999. – 19 с.
2. Петренко З.О. Прикордонне співробітництво в контексті євроінтеграційного курсу України: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. економ. наук.: спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини»/ З.О. Петренко. – К.:, 2001. – 17 с.
3. Кірюхін О.М. Нові інструменти зовнішньоекономічної діяльності прикордонних регіонів України у посткризовий період/ О.М. Кірюхін, Г.О. Кулешова, К.А. Полякова// Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7 (2) – С. 163-168.
4. Крушніцька Г.Б. Зовнішньоторговельні зв'язки та їх розвиток у прикордонному регіоні/ Г.Б. Крушніцька// Зб. наук. праць «Соціально-економічні дослідження у перехідний період. Проблеми і перспективи транскордонного співробітництва в аспекті процесів Європейської інтеграції» – 2000. – Вип. 15. – С. 219-224.
5. Голиков А.П. Стратегия регионального развития: европейский контекст [Текст]/ А.П. Голиков, Н.А. Казакова. – Х : Экограф, 2008. – 180 с.
6. Економічний енциклопедичний словник. У 2 т. Т. 2/ Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І./ За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.
7. Концепція державної регіональної політики України /[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua>
8. Портал Русской Общины /[Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// russian.org.ua](http://russian.org.ua).

Розглянуто транскордонне співробітництво в якості важливої складової стратегії міжнародної економічної діяльності на мезорівні. Узагальнено види та форми міжнародного торговельно-економічного обміну. Окреслено цілі та завдання транскордонного співробітництва як складової міжнародної економічної діяльності.

Ключові слова: стратегія, міжнародна економічна діяльність, торговельно-економічні відносини, мезорівень, транскордонне співробітництво.

СТРАТЕГИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
УКРАИНЫ: РАЗВИТИЕ И ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ЕЕ ФОРМ НА МЕЗОУРОВНЕ

Шуба М.В., аспирант

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Рассмотрено трансграничное сотрудничество в качестве важной составляющей стратегии международной экономической деятельности на мезоуровне. Обобщены виды и формы международного торгово-экономического обмена. Обозначены цели и задачи трансграничного сотрудничества как составляющей международной экономической деятельности.

Ключевые слова: стратегия, международная экономическая деятельность, торгово-экономические отношения, мезоуровень, трансграничное сотрудничество.

INTERNATIONAL ECONOMIC STRATEGY OF UKRAINE:
THE DEVELOPMENT AND DIVERSIFICATION OF ITS FORMS
AT THE MESO LEVEL

Shuba M., post-graduate student

V.N. Karazin Kharkiv National University

Cross-border cooperation as an important component of the strategy of international economic activity at the meso level is considered. The types and forms of international trade and economic exchange are generalized. The goals and objectives of cross-border cooperation as part of international economic activity are identified.

Keywords: strategy, international economic activity, trade and economic relations, meso level, cross-border cooperation.

Надійшла до редколегії 20.01.2013 р.

Науковий керівник: Голіков А.П., д. г. н., професор

© Шуба М.В., 2013 р.

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ

**СПЕЦИФИКА ЕКОНОМІЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РОССИЙСКОГО ГОСУДАРСТВА
ДО 1917 г.**

*Миллюха Г. В., доцент кафедры МЭО, Козырева Н.Г., студентка
Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина*

Рассмотрение данного вопроса имеет важнейшее значение, для понимания нынешнего экономического положения Российского государства, равно как и понимания того, почему те, или иные события (революции 1905 г. и 1917 г.) имели место в истории России.

Вопрос экономического развития России и ее специфику рассматривали многие ученые и аналитики, среди которых: А. Погожаев, В.И. Ленин, П. Лященко, Б. Брандт, И. Эвентов, К. Пажитнов, А. Лосицкий, А. Шестаков, А. В. Дулов, Б. Л. Бразоль, Э. Тери и др. В работах данных аналитиков, историков и экономистов, на которые опираются авторы, положено начало рассмотрения данной проблемы, однако данные не систематизированы и разные авторы приходят к разным выводам, именно поэтому статья посвящена систематизации всех данных по ранее упомянутому вопросу и анализу работ вышеупомянутых авторов, для попытки прийти к неоднозначному, но в большей степени верному выводу.

В ходе рассмотрения вопроса авторами было поставлено несколько целей:

1. Доказать о существовании дофеодального строя в России;
2. Рассмотреть наличие феодальной России, до 1917г;
3. Рассказать о быстроразвивающемся капитализме в России;
4. Рассмотреть особенности капиталистического империализма в России.

Мы неправильно понимаем название романа Л.В. Толстого “Война и мир”. Считается, что роман был назван так потому, что в нем отражаются две эпохи жизни русского общества начала XIX века: период войн против Наполеона 1805—1814 годов и мирный период до и после военного времени. Однако, дело в том, что в отличие от современного русского языка, в котором слово “мир” обозначает, во-первых, состояние общества, противоположное войне, и, во-вторых — человеческое общество вообще, в русском языке XIX века существовало два написания слова “мир”: “мир” — состояние отсутствия войны и “мир” — человеческое общество, община. В название романа в старом написании входила именно форма “мир”. Из этого можно сделать вывод, что роман посвящен, прежде всего, проблеме, которая формулируется следующим образом: “Война и русское общество”. На примере нескольких семей в романе показана жизнь всей России в тот трудный для нее период. Кроме того, Толстой подробно описывает жизнь самых различных слоев русского общества: крестьян, солдат, патриархального дворянства (семью Ростовых), родовитых русских аристократов (семья Балконских) и многих других. Не стоит забывать и о том, что слово “мир” в XIX веке использовалось и для обозначения патриархально-крестьянского общества. Вероятно, Толстой учитывал и это значение.

Не один социально-экономический строй не существовал в России в чистом виде.

Не собираясь никого осуждать, и не собираясь никого оценивать, мы лишь попытаемся четкими аргументами, отталкиваясь от общепринятых дефиниций, доказать и рассказать о наличии дофеодального строя в России, равно как и феодального и капиталистического империализма.

Для начала, следует разобраться в самом определении того, что представляет собой дофеодализм.

Если говорить об общественно-экономических формациях, то они подразделяются теоретически на такие виды (одна из более обширных классификаций): первобытно общинная, рабовладельческая, феодальная, капиталистическая, социалистическая и коммунистическая. То есть, если мы говорим о дофеодальном периоде, речь пойдет о рабовладельческой формации.

Энциклопедический словарь определяет рабовладельческую формацию, как общественный строй, основанный на рабстве и рабовладельчестве. Рабство – это труд одних людей на других, соединенный с личной принадлежностью трудящегося тому, кто присваивает продукт его труда. Явление это существовало в различных исторических условиях, рабы назывались по разному – «холоп», «gres», «slave». То, как их называли не столь важно, ибо суть оставалась одна и та же – они были лишь «говорящим орудием», вещь в руках своего хозяина, господина, рабовладельца и т.д. [1].

Обратимся же теперь к Матушке-России, в которой дофеодальная формация выражалась сущностью крепостного права и его наличия. Вот лишь несколько фактов о закреплении крестьян в России - 1718—1724 гг. — налоговая реформа, окончательно прикрепившая крестьян к земле; 1747 г. — помещику предоставлялось право продавать своих крепостных в рекруты любому лицу; 1760 г. — помещик получил право ссылать крестьян в Сибирь; 1765 г. — помещик получил право ссылать крестьян не только в Сибирь, но и на каторжные работы; 1767 г. — крестьянам было строго запрещено подавать челобитные (жалобы) на своих помещиков лично императрице или императору [18].

Подведем маленький итог – ты не имеешь права на свободу передвижения, так же как и на свободу личную (этого права нет ни у тебя, ни у твоих детей), в любой момент, твой хозяин может тебя продать или сослать на каторжные работы, жаловаться ты не имеешь права,... как видим от холопа до раба рукой подать. Если говорить о социально-политическом аспекте, становится ясно, что отрицать существование рабовладельческой формации в России абсолютно нелогично.

Теперь подойдем к вопросу, чисто с экономического аспекта.

Рабство и капитализм суть классовые экономические системы. Однако отличие рабовладельческой системы от капиталистической заключается в следующем: в рабовладельческих обществах гораздо больше элементов натурального хозяйства, чем при капитализме.

Второй особенностью рабовладельческих обществ, вытекающей из первой, является замедленное развитие производственной техники.

Таблица 1.

Количество сбора зерновых культур в России (млн. пудов)

	1885г.	1890 г.	1895 г.	1900 г.
Сбор пшеницы	277	332	480	530
Сбор ржи	1025	984	1113	1285

[18, с.130, 157, 165-166, 237]

Данные, показанные в Таблице 1 подчеркивают наличие натурального хозяйства в России – то есть принципа того, что потреблялось в большей степени то, что производилось.

Как видим, при населении более 125 млн. количество хлеба, собираемое в России, еще и с ее аграрным потенциалом, в основном было необходимо для собственного потребления и было недостаточно для развития масштабных экспортных отношений России с другими странами. В доказательство этого, следует отметить, что рост вывоза хлеба был значительным после отмены крепостного права, если до 1861 г. вывоз хлеба оценивался в 79,9 млн. руб., то к 1886 г. оценка вывоза хлеба составляла 301,7 млн. руб., а к 1901 г. – 444,2

млн. руб. Здесь опять проводится параллель существования как феодального, так и дофеодального строя, ведь при наличии натурального хозяйства, все равно присутствовал экспорт зерновых культур, что является пережитком феодального строя.

После отмены крепостного права, как видно в Таблице 2, приведенной ниже, промышленность России стала развиваться гораздо быстрее, однако продолжавшие существовать крепостнические пережитки мешали общему экономическому подъему России.

Таблица 2.

Промышленность России [6, с. 456; 752-790; 286-289]

	1870	1890	1895	1900
	г.	г.	г.	г.
Добыча железной руды(млн.пудов)	47,3	129,5	227,4	577,4
Выплавка чугуна	20,7	55,2	86,8	176,8
Производство железа и стали	14,5	41,6	65,2	134,2
Каменный уголь	42	367	555	987
Добыча нефти	1,8	241	386	632

Не стоит забывать и того, что у России под боком лежала бесконечная слабозаселенная и невероятно богатая страна — Сибирь.

Из 86 горных пород и минералов, добывавшихся к моменту крестьянской реформы в России, не менее 12 добывались только в Сибири [5].

В XIX веке в Сибири активно развивается золотопромышленность, по объёму производства одно время превышавшая все остальные отрасли промышленности вместе взятые. Сибирь в середине века стала давать 70 % — 78 % от всей добычи золота в стране [17].

Колонизация Севера и Сибири шла преимущественно с хозяйственными целями: не золото искали здесь русские люди, а пушнину, рыбу, выгоны для скота и, конечно, пахотную землю. Наличие феодального менталитета у народа российского становится очевидным.

Россия была страной с преобладанием сельского хозяйства, 82% ее населения было занято в этой отрасли. Она занимала первое место в мире по объему производимой продукции: на ее долю приходилось 50% мирового сбора ржи, 25% мирового экспорта пшеницы [4, с. 106].

Аграрный сектор был включен в процесс модернизации лишь частично. Именно проблемы сельского хозяйства, с точки зрения авторов, стали главным стержнем экономической, социальной и политической жизни страны.

Россия вступила на путь модернизации с отставанием от Западной Европы. Противоречия в развитии российской экономики были связаны именно с недостаточностью втягивания ее отдельных секторов в модернизацию. Серьезным тормозом на пути экономического развития являлись самодержавие и политическое засилье дворянства. Все это обуславливало нестабильность развития остальных сфер общественной деятельности. И хотя во второй половине века Россия оставалась самой крупной металлургической державой в мире, условий для дальнейшего развития в условиях крепостничества и русского варианта абсолютизма не было. Россия оставалась страной традиций и длительного застоя.

Ни один формационный строй в России не существовал в чистом виде. Именно эту мысль мы и продолжим, доказывая, что Россия — страна не только дофеодального, но и феодального строя, причем, как в политическом, так и в экономическом аспекте.

Что ж, для начала предлагаем разобраться в том, что же собственно такое феодализм. Термин «феодализм» возник перед Французской революцией кон. 18 в. и обозначал «Старый порядок» (абсолютная монархия, господство дворянства). В основе феодализма — межличностные отношения: вассала и сеньора, подданного и сюзерена, крестьянина и

крупного земельного собственника. Феодализму свойственны сословно-юридическое неравенство, закрепленное правом, и рыцарская военная организация [1].

При феодальных отношениях владельцы земель выстроены в феодальную лестницу: нижестоящий (вассал) получает за службу земельный надел и крепостных у вышестоящего (сеньора). Во главе феодальной лестницы стоит монарх.

Если говорить о сословно-юридическом неравенстве, то в России четко наблюдалось сословное деление: дворянство, духовенство, купечество, крестьянство, мещанство, казачество.

Политическим строем России была абсолютная монархия. Сделав в 60-70 годах XIX в. шаг по пути превращения в буржуазную монархию, царизм юридически и фактически сохранял все атрибуты абсолютизма. Закон по-прежнему провозглашал: «Император российский есть монарх самодержавный и неограниченный». Николай II, взойдя на престол в 1894 г., твердо усвоил мысль о божественном происхождении царской власти («Любая власть - от Бога») и считал, что самодержавие – единственная форма правления, приемлемая для России. Царь-Батюшка, который являлся 1 помещиком в стране, владел не малым, не многим, как около 20% земель страны. Царь ни с кем не хотел делить, и не делил власть. В России царил самодержавный строй [2].

Крупный социальный слой, на котором держался феодализм в России, было дворянство. Данный социальный слой составлял до 9% всего населения России. Дворянство составило главное сопротивление революционерам в 1905, 1917 гг. Влияние дворян на экономику и общество России было масштабным, и служили дворяне непосредственно царской власти и полностью ее поддерживали. Именно из дворян набирался почти весь кадровый состав полит аппаратов, армии. Дворяне составляли чиновничество России, на которую опиралась власть [4].

Теперь, поговорим о православии. Из покоя веков православие исповедует такую мысль, по поводу власти: «Любая власть есть от Бога». В октябре 1917 г. Русская православная церковь восстановила патриаршество, на что 200 лет не соглашались Романовы. Следовательно, стоит уяснить для себя, что церковь не могла и не боролась с советской властью, поскольку, во-первых – это было против ее природы, а во-вторых – она ее полностью устраивала.

Если говорить об экономическом аспекте данной проблемы, феодализм – это тип общества, которое базируется на феодальном способе производства – способе производства материальных благ, основу которого составляют собственность феодалов на главное средство производства – землю и хозяйство на земле феодалов. Непосредственный производитель при феодализме – нечто среднее между рабом и свободным фермером, то есть, он несвободен, но имеет собственное хозяйство. Основной чертой феодального хозяйства, как и дофеодального, является господство натурального хозяйства. То есть, если мы говорим об контрастных экономических отличиях феодализма и рабовладельческого строя, то, как таковых их нет. Однако стоит отметить, что производительность труда более высокая, так как отпадает один из тормозящих факторов дофеодализма – личная несвобода работающего класса. Также, в период развитого феодализма, большое значение имеет внешняя торговля. Экономика страны прекращает действовать по принципу «потребляется то, что производится», и начинает развивать экспортно-импортные отношения с другими странами.

Российская Империя, наряду с США, занимала господствующее положение в мировом сельском хозяйстве. Это особенно видно на примере зерновых культур: за первые 14 лет XX века площадь посевов выросла на 15 %, урожайность хлебов на 10 %, сбор зерна на душу населения более чем на 20 %. Валовой сбор зерна составил 92,5 млн. тонн — 1 место в мире (половина мирового урожая ржи, второе место по урожаю пшеницы), а также 1 место по экспорту зерновых — экспортировано 10 610 тыс. тонн зерновых [18]. Общий объем экспорта зерновых составил 651 млн. рублей. Россия также занимала 1 место по производству и экспорту сливочного масла — экспортировано 77576 тонн сливочного масла;

Вологодское масло становится брендом мирового масштаба, а «сибирское» масло активно потреблялось европейской аристократией [17].

Активно развиваются транспортные пути. За 1861—1870 гг. государство вкладывает в железнодорожное строительство 2,5 млрд. руб., а за период 1890—1903 5,5 млрд. руб. В 1916 г. завершено строительство Транссибирской магистрали (Сибирского пути), прошедшей сквозь тайгу, болота и области вечной мерзлоты.

К 1903 г. была построена Китайско-Восточная железная дорога, что позволило распространять российское влияние, опираясь на полосу отчуждения железной дороги. Перед началом войны Россия выходит на второе место в мире, после США по общей протяжённости железных дорог [18].

В период 1906—1914 гг. промышленность в среднем растёт на 6 % в год. В целом за период 1887—1913 гг. промышленное производство в России увеличилось в 4,6 раза, страна выходит на четвёртое — пятое места в мире по абсолютным размерам добычи железной руды, выплавке угля и стали. С началом эксплуатации Бакинского нефтегазоносного района Россия в 1900 г. выходит даже на первое место в мире по добыче нефти. Доля России в мировом промышленном производстве возрастает с 3,4 % в 1881 году до 5,3% в 1913 г. [17, с. 407].

По общему объёму промышленного производства выходит на 5-6 место в мире, сравнявшись с Францией, и даже превосходя её по нескольким показателям [17].

Развитие экономики до и после отмены крепостного права в России было представлено в таблицах, изложенных ранее. Как видим, отмена крепостного права положительно влияла на общий уровень роста экономики.

Подводя еще один маленький вывод, следует сказать, что Россия однозначно могла рассматриваться во взятом нами временном периоде, как феодальная страна, ибо наличие абсолютной монархии, сословной пирамиды, и других определяющих черт феодализма невозможно отрицать. Россия – страна дофеодальная, и Россия – страна феодальная! Парадокс в том, что оба эти суждения в равнозначной степени правдивы.

Не будем останавливаться на достигнутом, и не постесняемся добавить к нашей парадоксальной цепочке еще одно, в такой же равной степени правдивое суждение. Россия – страна среднего, но быстроразвивающегося капитализма.

Капитализм — экономическая система производства и распределения, основанная на частной собственности, всеобщем юридическом равенстве и свободе предпринимательства. Главным критерием для принятия экономических решений является стремление к увеличению капитала, к получению прибыли [18, с. 46-65].

В результате экономического развития в пореформенный период (особенно промышленного подъема 90-х годов XIX в., завершился к 1880-1890 гг.) окончательно сложилась система российского капитализма. Это выражалось в росте предпринимательства и капиталов, совершенствовании производства, его технологическом перевооружении, увеличении количества наемной рабочей силы во всех сферах народного хозяйства. Одновременно с другими капиталистическими странами в России происходила вторая техническая революция (ускорение производства средств производства, широкое использование электричества и других достижений современной науки), совпавшая с индустриализацией. Из отсталой аграрной страны Россия к началу XX в. стала аграрно-индустриальной державой (82 % занято в сельском хозяйстве). По объёму промышленной продукции она вошла в пятерку крупнейших государств (Англия, Франция, США и Германия) и все глубже втягивалась в мировую систему хозяйства. Увеличивались иностранные инвестиции в России, что можно пронаблюдать в Таблице 3, приведенной ниже (данные представлены в млн. руб.) [17, с. 25].

Иностранные инвестиции в России

Страны	1880 г.	1890 г.	1900 г.
Франция	223	214	225
Англия	197	120	198
Германия	134	121	139
Бельгия	202	210	204
США	24	20	28
Голландия	43	53	49
Дания	3	11	15
Австрия	9	4	11

На рубеже XIX—XX вв. капитализм вступил в новую, монополистическую стадию. Образовывались мощные производственные и финансовые объединения (промышленные монополии и финансовые союзы). Постепенно происходило сращивание промышленного и финансового капитала, складывались промышленно-финансовые группы. Они заняли господствующее положение в экономике - регулировали объем производства и продаж, диктовали цены, делили мир на сферы влияния. Их интересам все более подчинялась внутренняя и внешняя политика капиталистических государств. Система монополистического капитализма, изменяясь и приспосабливаясь к новым историческим реалиям, сохранялась на протяжении всего XX в.

Империализм есть монополистическая стадия капитализма, поскольку именно господство монополий составляет его экономическую сущность. При империализме концентрация производства и капитала приводит к образованию монополий, которые захватывают основные ресурсы общества, используют своё экономическое и политическое господство для усиления эксплуатации пролетариата, для обогащения за счёт миллионов простых товаропроизводителей города и деревни, для установления своего контроля над множеством мелких и средних предпринимателей, для извлечения монопольно высокой прибыли. Эпоха домонополистического капитализма характеризовалась господством промышленного капитала. Но «для империализма, — указывал Ленин, — характерен как раз не промышленный, а финансовый капитал», который возникает и развивается в процессе концентрации производства и капитала, образования монополий как в промышленности, так и в банковском деле и слияния, сращивания банковых монополий с промышленными. Магнаты финансового капитала — верхушка монополистической буржуазии, финансовая олигархия, — сосредоточивают в своих руках все рычаги господства во всех сферах экономической жизни, во всех областях политики. Посредством экспорта капитала монополии империалистических государств, они стремятся завладеть ключевыми позициями в хозяйстве тех стран, куда ввозится капитал, особенно если это экономически слаборазвитые страны, с целью обеспечения дополнительных, исключительно высоких прибылей.

Империализм в России — фаза экономического и общественного развития с начала 20 в. до 1917 г. При этом новейше-капиталистический империализм в России был связан рядом общих черт и интересов с «военно-феодальным империализмом», хотя у последнего иная материальная и социальная основа — абсолютистско-дворянская империя, крепостническая колониальная и внешняя политика [5].

Главной предпосылкой перехода к империализму в России, как и везде, была высокая степень концентрации производства. Однако в России существовала концентрация двух различных типов: собственно капиталистическая, связанная с техническим прогрессом (новые отрасли промышленности, новые индустриальные районы), и концентрация, порожденная полуфеодальным строем промышленности (например, Урал) и в целом — дешевой рабочей силой в результате аграрного перенаселения. «Естественный» процесс

возникновения монополий форсировался политикой насаждения капитализма сверху, концентрацией казённого спроса, а также прямым воздействием правительства, особенно энергичным в конце 19 — начале 20 вв.

Следует признать, что Россия занимала 1 место в мире по концентрации капитала и производства, обгоняя в 2 раза новенькую с иголки промышленность США, и хотя количество заводов в стране и было не большим, но они были крупнейшими и масштабнейшими в списке капиталистических стран того времени. Если рабочие устраивали забастовку, отказываясь работать, то вся страна была парализована, так как прекращали свое действие крупные механические, металлургические заводы в Екатеринбурге, Питере, Харькове.

К 1914 г. насчитывалось около 150 синдикатов и картелей, охватывавших почти все отрасли крупной промышленности, отчасти и самую массовую из них — хлопчатобумажную; однако последняя благодаря патриархальным формам владения и финансирования (своими же московскими банками) продолжала занимать особое место в системе российского капитализма. Новым моментом явилось образование монополий высшего типа, уже не единичных (как нефтяные тресты, возникшие ещё в конце 19 — начале 20 вв.), а довольно распространённых, особенно в тяжёлой индустрии. Но сфера господства монополий была сравнительно ограниченной; вне её оставались часть крупной, значительная часть средней и мелкой промышленности, а также масса мелких производителей: в 1913 г. на долю неакционерной и кустарно-ремесленной промышленности приходилось около 1,3 млрд. руб. основного капитала против 2,8 млрд. руб. капитала акционерных предприятий.

Российские монополии стали возникать в форме синдикатов. Синдикат - низшая форма монополии, он объединяет не производство, а только сбыт продукции. И так, в 1902-1904 гг. возникли наиболее известные синдикаты: "Продамет" (продажа металлов), "Продуголь", "Продвагон", "Кровля". Уже к 1909 г. синдикаты объединяли подавляющую часть предприятий почти во всех ведущих отраслях промышленности.

Монополии захватили контроль во всех основных отраслях российской экономики: в металлургической ("Продамета", "Кровля"), в угледобывающей ("Продуголь") и нефтяной ("Нобель", "Мазут") промышленности, в транспортном машиностроении ("Продвагон", "Продпаровоз"), в водном транспорте ("Ропит"). Значительно меньше была монополизация в отраслях легкой промышленности. Но и здесь возникали более специализированные картели и синдикаты, действовали соглашения, касавшиеся повышения цен. В текстильной промышленности возникли регионально-отраслевые объединения картельного типа. В пищевой промышленности существовали синдикат "Дрожжи", соляная монополия "Океан", сахарная, табачная монополии [18, с. 46-65].

Ускорению процесса концентрации капитала содействовал стремительный прогресс техники. В последние годы XIX и в начале XX в. началось вытеснение парового двигателя электрическим. Возникали и росли новые отрасли промышленности - электротехническая, автомобильная и другие. Химическая промышленность главных капиталистических стран создала десятки ранее не известных продуктов; химия внедрялась в металлургическое производство, текстильную промышленность. Изобретение способа изготовления высококачественной (вольфрамовой) стали произвело переворот в машиностроении, позволив создать станки с более высокой производительностью и начать их массовое производство. Быстрый технический прогресс сопровождался специализацией, а в некоторых отраслях (угольной, металлургической, химической) и комбинированием производства [3, с. 23].

После октября 1917 г. была разрушена старая социальная иерархия, пирамида, в основании которой находились народные массы, а наверху привилегированные сословия и дом Романовых. Были ликвидированы сословия, титулы, звания, привилегии, система орденов и впервые в истории России введено для всех россиян единое наименование гражданин. Женщины были уравнены в правах с мужчинами. 12 ноября 1917 г. они впервые участвовали во всеобщих выборах в Учредительное собрание. Декретом 29 октября 1917 г.

был установлен 8-часовой рабочий день. В общегосударственном масштабе это было сделано впервые в мире. Декретом о земле от 26 октября 1917 г. земля, леса, воды, недра были национализированы, то есть стали общегосударственной, общенародной собственностью. Все собственники земли потеряли юридическое право распоряжаться своей бывшей землей. Крестьянство получило 150 млн. га земли, распределило между собой рабочий и продуктивный скот, орудия, другое имущество, ранее принадлежавшее помещикам. Помещики как класс крупных землевладельцев прекратили существование. В городах проводилось переселение рабочих в квартиры более состоятельных слоев населения, которых «уплотняли».

Как видим, пришедшая после абсолютной монархии власть, которая свергла идею самодержавия, проводила политику как экономического так и социального уравнивания прав своих граждан, что является сильным признаком капитализма, однако отсутствие так называемой частной собственности и свободы предпринимательства как таковой, лишь в лишней раз подчеркивает два наших предыдущих тезиса. Россия - страна дофеодальная, Россия – страна феодальная, и Россия (как называл ее Ленин) – страна среднего уровня развития капитализма. Ни один социально-экономический строй не существовал и не существует до сих пор в России в чистом виде. Именно по этому Россия была, есть и будет страной отсталой доиндустриальной, равно как и феодальной, равно как и капиталистической, а ныне и индустриальной. В этом загадка нашей Матушки-России.

Литература:

1. Большая Советская Энциклопедия / Под ред. А.М. Прохорова. — М.: Советская энциклопедия, 1972. – 559 с.
2. Бразоль Б.Л. Царствование Императора Николая II 1894-1917 в цифрах и фактах. – М.: Мысль, 1998. – 124 с.
3. Брандт Б.Ф. Торгово-промышленный кризис в Западной Европе и в России, ч. 1-я, ч. 2-я. - М.: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1902. – 347с.
4. Вознесенский С.В. Экономическое развитие и классовая борьба в России XIX – XX вв., т.1. - М.: Прибой. 1924. – 348с.
5. Дулов А.В. Географическая среда и история России (Конец XV — середина XIX вв.). - М.: Наука, 1983. – 256 с.
6. Ежегодник министерства финансов, вып. 1881 г.
7. Там же, вып. 1899 г.
8. Там же, вып. 1906-1907 гг.
9. Кара-Мурзы С.Г., Советская цивилизация. Кн. 1: От начала до Великой Победы. - М.: Алгоритм, 2001. – 243 с.
10. Литвинов М.А. История крепостного права в России. — М.: Тип. Вильде, 1897. — 376 с.
11. Лященко П.И. История русского народного хозяйства, т. 1. - М.: Государственное издательство, 1927. – 518 с.
12. Статистический ежегодник на 1913 г. М.: Наука, 1913. – 350 с.
13. Хроленок С.Ф. Золотопромышленность Сибири (1832–1917): историкоэкономический очерк. - Иркутск. Изд-во ИГУ, 1990. – 278 с.
14. Шестаков А.П. Капитализация сельского хозяйства. - М.: Государственное издание, 1925 г. – 317 с.
15. Эвентов Л.Я. Иностранные капиталы в русской промышленности. - М.: Гос. социально-экон. изд-во, 1931. – 103 с.
16. ЭдмонТери. Экономическое преобразование России. Глава 4. Нынешнее состояние железных дорог. - М.: Роспэн, 2006. – 183 с.
17. Folke H. Industrialization and Foreign Trade. Geneva, 1945. Н. 13; Rather S., Soltow J.H., Sylla R. The Evolution of the American Economy. New York, 1979. P. 385.

18. <http://russiahistory.narod.ru/tema8.htm/> Россия на рубеже XIX-XX вв.
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РОССИИ В КОНЦЕ XIX — НАЧАЛЕ XX
В.

УДК 338.1:94(470-576)“18/1917”

В статье рассматривается специфика экономического развития Российского государства до 1917 г. Целью статьи была попытка доказать, на примерах как экономических, так и социально-политических, что в одном государстве на протяжении одного временного периода существовало несколько разнообразных экономик, а именно: дофеодальная, феодальная и постфеодальные.

Ключевые слова: Россия, рабовладельческая, феодальная, капитализм, империализм, экономика.

В статті розглядається специфіка економічного розвитку Російської держави до 1917 р. Метою статті була спроба довести, що в одній державі на протязі одного часового періоду існувало декілька різноманітних економік: дофеодальна, феодальна та постфеодальні, на прикладах як економічних, так і соціально-політичних.

Ключові слова: Росія, рабовласницька, феодальна, капіталізм, імперіалізм, економіка.

The article observes the specific of economical development in Russia before 1917. The main goal of the article was to try to prove, that different economics, such as pre-feudal economy, feudal economy and post-feudal economics existed inside the borders of one country, at the same time, by giving not only economical arguments, but socially-political as well.

Keywords: Russia, slaveholding, feudal, capitalism, imperialism, economy.

Поступила в редколлегию 04.03.2013.

© Милуха Г.В., Козырева Н.Г., 2013

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Знаменательным событием в жизни научной общественности города Харькова и Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина стало **150-летие со дня рождения величайшего ученого и мыслителя, первого президента Академии наук Украины Владимира Ивановича Вернадского (12.03.1863 – 6.01.1945).**

В связи с этой юбилейной датой редколлегией журнала «Социальная экономика» 12 марта 2013 года был проведен «круглый стол» под названием «*Учение В.И. Вернадского о ноосфере и современное хозяйство*», которым также началась подготовка к празднованию **80-летия экономического факультета Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина.**

Участников «круглого стола» приветствовал первый заместитель декана экономического факультета доцент **В.Г. Лаптев.**

Вступительное слово о проблематике «Круглого стола» произнес главный редактор журнала «Социальная экономика» **Г.В. Задорожный**, в котором кратко раскрыл положения научного доклада (совместно подготовленного с **В.Н. Олефиром**), где охарактеризовал В.И. Вернадского как виднейшего естествоиспытателя и выдающегося мыслителя первой половины XX века, организатора Комиссии по изучению естественных производительных сил России, первого президента Академии наук Украины, деятельность которого была весьма многогранна как в научном, так и в организаторском плане. Особое внимание было уделено основным положениям теории ноосферы, а также тем актуальным проблемам, которые сегодня существуют в ноосферологии в связи с современными кризисными проблемами функционирования человеческого сообщества.

На «круглом столе» доктору философских наук, профессору **Б.Я. Пугачу** была вручена Грамота редколлегии журнала за опубликованное в канун 150-летия со дня рождения В.И. Вернадского фундаментальное двухтомное учебное пособие «Динамика научного познания».

В обсуждении темы «круглого стола» приняли участие заместитель главного редактора журнала «Социальная экономика» доктор экономических наук, профессор, академик Академии экономических наук Украины **М.Н. Ким**, доктор медицинских наук, профессор **Н.К. Голобородько**, член редколлегии журнала, доктор экономических наук, профессор **Н.П. Хохлов**, член редколлегии журнала доктор философских наук, профессор **Б.Я. Пугач**, заместитель главного редактора журнала кандидат экономических наук **А.В. Коврига** и др.

На заседании «круглого стола» присутствовали аспиранты и студенты специальности «Экономическая теория» экономического факультета университета.

Обсуждение темы «круглого стола» прошло весьма заинтересовано, на высоком научно-теоретическом уровне, в русле творческого критического осмысления основных положений В.И. Вернадского о ноосфере. Основным лейтмотивом выступлений стало обоснование положения о том, что современная действительность расходится с тем «сценарием» движения человеческого общества к ноосфере, который был начертан В.И. Вернадским. Многогранный анализ действительности, представленный в выступлениях участников «круглого стола», был сфокусирован на выявлении направлений и путей трансформации идей В.И. Вернадского о ноосфере к специфике современной кризисной ситуации в разных областях человеческой деятельности. Общим знаменателем почти всех выступлений было обоснование необходимости замены неолиберальной глобализации на гуманистическую глобализацию, при которой научная мысль как новая геологическая сила развития сочеталась бы с духовно-нравственной составляющей, оплодотворялась ею, а сама глобализация служила бы не капиталу и прибыли, а человеку, его самопознанию и самореализации.

Ниже публикуется **научный доклад**, подготовленный профессором **Г.В. Задорожным** и соискателем **В.Н. Олефиром**, для заседания «круглого стола».

УЧЕНИЕ В.И. ВЕРНАДСКОГО О НООСФЕРЕ И ПРОБЛЕМЫ ОСМЫСЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ХОЗЯЙСТВА

У истоков концепции *ноосферы* стояли Эжен Леруа и Пьер Тейяр де Шарден, а также В.И. Вернадский, которому принадлежит основательная содержательная разработка понятия и теории ноосферы¹.

Суть ноосферы раскрывается в следующих словах В.И. Вернадского: «Эволюционный процесс получает... особое геологическое значение благодаря тому, что он создал **новую геологическую силу – научную мысль социального человечества**... Под влиянием научной мысли и человеческого труда биосфера переходит в новое состояние – **ноосферу**»².

При этом сама геологическая роль человека, которую А.П. Павлов назвал антропогенной эрой, не всегда есть только положительный для человека процесс. Само понятие антропогенной эры, как подчеркнул В.И. Вернадский, не учитывает возможности тех разрушений духовных и материальных, которые может производить человек³. Но безусловно то, что человек со своим разумом и трудом становится могучей геологической силой, все растущей.

Главная сегодняшняя проблема ноосферы связана не с ростом человеческого разума, свободной мыслью личности и научными знаниями, посредством чего человек, впервые став крупнейшей геологической силой, «может и должен перестраивать своим трудом и мыслью область своей жизни, перестраивать коренным образом по сравнению с тем, что было раньше»⁴. Жизненная проблема человека состоит в том, чтобы он **не употребил в открывающемся будущем свой разум и труд против самого себя**. Это отчетливо понимал В.И. Вернадский: «Все человечество, вместе взятое, представляет ничтожную массу вещества планеты. Мощь его связана не с его материей, но с его мозгом, с его *разумом* и направленным этим разумом трудом. В геологической истории биосферы перед человеком открывается огромное будущее, если он поймет это и **не будет употреблять свой разум и свой труд на самоистребление**»⁵.

¹ «История появления научно-философского понятия «ноосфера» датируется началом двадцатых годов прошлого столетия, когда Владимир Вернадский читает в Сорбонне лекции по геохимии. Среди слушателей два молодых француза – Эжен Леруа и Пьер Тейяр де Шарден. В 1927 году, создавая собственный курс лекций по философии, Леруа впервые введет понятие «ноосфера» как нового состояния биосферы, качественно новой движущей силы эволюции. В лекциях и в работе «Происхождение человечества и эволюция разума» Леруа отмечает, что идея ноосферы возникла под влиянием лекций В.И. Вернадского, в которых явление жизни на планете было рассмотрено как единое целое. Именно идея целостности всего живого и всего неживого, сложных взаимосвязей натолкнула Эжена Леруа на вывод о том, что совокупность разума всех людей, состоящая из различных индивидуумов, подчас противоречащих друг другу, тем не менее может быть единым целым, выступать как отдельный фактор эволюции, как составная часть бытия планеты Земля» (Багров Н.В. Устойчиво-ноосферное развитие региона. Проблемы. Решения. – Симферополь: Издательство «ДОЛЯ», 2010, с. 37).

² Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1991. Авторами в докладе жирным шрифтом выделены те положения, на которые они акцентируют особое внимание.

³ Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере // Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / Предисловие Р.К. Баландина. – М.: Айрис-пресс, 2004. – С. 478.

⁴ Там же. – С. 478.

⁵ Там же. – С. 479

Но история развития/функционирования человечества в XX веке показала, что **человек не понял этого предсказания-требования** великого ученого. Человек, подавивший в себе духовно-нравственное начало и возвысивший начало эгоцентричное, прежде всего в своей неумной жажде потребительства и своего комфорта, сотворил кризисно-катастрофический искусственный мир. Здесь следует согласиться с Н.В. Багровым в той общей оценке деятельности человечества, в которой использованы, с одной стороны, весьма показательные подсчеты З.Г. Горшкова: **в XX веке человечество истратило на развитие своей техногенной цивилизации 10 % продукции биосферы и добилось «выдающихся успехов» в превращении биосферы в техносферу, малоприспособленную для жизни человека.** С другой стороны, подтверждается положение М.А. Энгельгарда (конец XIX в.) о том, что «на наших глазах, чего мы, к сожалению, не замечаем, **параллельно совершаются две эволюции: возвышенных идей и принципов и одновременно – низменных чувств и инстинктов. Прогрессируя умственно, человечество регрессирует нравственно**», а поэтому **«история цивилизации есть история постепенного озверения людей»**⁶. «С такой оценкой, - пишет Н.В. Багров в начале XXI века, - неприятно соглашаться, но нельзя не признать, что **реальности нашей жизни, действительно, не совпадают с эволюцией идей и учений**»⁷.

Поэтому можно говорить о том, что развитие ноосферы в минувшем столетии преимущественно пошло именно тем путем, от которого предостерегал В.И. Вернадский. Ноосфера проявилась в своей особой форме **техносферы**, которая на порядок дня поставила задачу подчинения себе человека, превращение **человека в свой придаток**⁸. В нынешней ситуации, которая напрягалась на протяжении всего XX века, главное сводится к тому, что **«знание перестало быть только «отражением» реальности, а техника перестает быть средством деятельности человека, его «орудием». Они включают его в себя, партнерствуют с ним, а во многом решительно подчиняют»**⁹. Расширяется тенденция, которую подметил психолог В.П. Зинченко: машина перестает быть средством деятельности в человеко-машинных системах, а **сам человек все больше превращается в средство, т. е. он оказывается не в системе деятельности, а вне ее, теряя место и роль субъекта деятельности**¹⁰. При этом дальнейшее развитие науки открывает перед человеком *нано-мир* (технологии), где средства деятельности *несоразмерны* человеку, превышают его возможности, прежде всего возможности понимания процессов наномира обычным человеческим разумом. Доказывая преимущества нанотехнологий, человек опять впадает в одностороннюю эйфорию, ибо молчанием обходит проблему отходов нанопроизводств и их влияния на человека. А в этом, как представляется, таятся многие новые опасности и риски, видимо намного более мощные, чем в отходах обычного промышленного производства.

⁶ Энгельгардт М.А. Прогресс как эволюция жестокости. – СПб, 1899.

⁷ Багров Н.В. Устойчиво-ноосферное развитие региона. Проблемы. Решения. – Симферополь: Издательство «ДОЛЯ», 2010. – С. 36.

⁸ Об этом же пишут и другие исследователи проблем ноосферы. Так, Ф.В. Лазарев констатирует, что во второй половине XX века «к старым «прогрессам» добавились новые - космические станции, персональные компьютеры, интернет, клонирование живых организмов, нанотехнологии, процессы глобализации в экономической, социальной и культурной областях... А вот что касается человека, то он по-прежнему «рушится», но с еще большей силой. Складывается впечатление, что чем больше технических новаций, тем больше бед они приносят людям. Существует ли здесь прямая зависимость - вопрос особый. По крайней мере, одно можно сказать определенно: современная технократическая цивилизация увязла в противоречиях, которые непосредственно обостряют проблему выживания людей на нашей планете» (Лазарев Ф.В. Ноосферно-антропологический манифест // Социальная экономика, 2010, № 3, с. 26).

⁹ Кутырёв В.А. Бытие или ничто. – СПб.: Алетейя, 2010. – С. 18.

¹⁰ Зинченко В.П. Эргономика и информатика // Вопросы философии, 1986, № 7. – С. 61.

В последние годы появилось небезосновательное мнение, что **ноосфера и ноосферизм являются новой утопией** и перед ними преклоняются как перед **научными идолами**.

Нынешней ситуации, как пишет В.А. Кутырёв, соответствует новый взгляд на ноосферу: *«это учение с самого начала несло в себе элементы утопии, в нем переплелись аксиологические и онтологические подходы без какого-либо их разграничения; ценностные характеристики ноогенеза до сих пор являются однозначно положительными, что противоречит диалектике жизни; надо различать трактовку ноосферы как утопии и реальное состояние ноосферы. Одно не должно заслонять другого»*¹¹. При реалистическом подходе становится совершенно понятно, что **ноосфера как реальность является искусственной средой, которая подавляет ареал биологического бытия, загрязняет воду, воздух, способствует опустыниванию почвы, общей деградации естественной среды обитания, что вызывает ин-валидизацию самого человека**¹². Превратившись в **агрессивную техносферу**, ноосфера поставила во весь рост проблему соотношения естественного и искусственного, решение которой сегодня становится основанием выживания/гибели человечества.

Под напором разума развивается *искусственность* как его опредмечивание в технике. Взаимосвязь разума и техники раскрыл П.А. Флоренский. Он писал: «Разум есть потенциальная техника, техника есть актуальный разум. Другими словами, содержанием разума должно быть нечто, что воплощаясь, дает орудие. А так как содержание разума, как выяснено, - термины и их отношения, то можно сказать: орудия – не что иное, как материализованные термины, и потому между законами мышления и техническими достижениями могут быть усматриваемы постоянные параллели»¹³. В таком подходе заключалось глубокое внутреннее содержание: оно сводилось к тому, что разум намного *уже* понятия *духа*, духовности, точно так же как и культуру нельзя сводить только к науке и технике. Поэтому П.А. Флоренский **вместо ноосферы** предлагал понятие **пневмосферы («духосферы»)**, но оно, к большому сожалению как сейчас проясняется, не прижилось, а с духовностью, как правило, сегодня отождествляют понятие мышления.

В целом же, с одной стороны, можно согласиться с Н.В. Багровым, что В.И. Вернадский только **«зажег факел» ноосферологии, Она далеко не так была ему ясна, как геохимия или биосферология, Серьезная научная проработка еще впереди**¹⁴. С другой стороны, нельзя допускать, чтобы ноосфера превращалась в *самодовлеющую утопию*¹⁵, мешающую трезвому взгляду на реальные вещи, становящуюся опаснее того, что она призвана спасать. «Нужны реалистические надежды, функциональные утопии. Надежды, что возможно длительное совместное развитие биосферы и ноосферы, при котором скорость преобразования окружающей среды будет не выше скорости нашей адаптации к ней. Эти надежды надо отличать от иллюзий и вытекающих из них ошибочных действий с целью хотя бы ограничить их реальный вред, ущерб бытию»¹⁶.

¹¹ Кутырёв В.А. Бытие или ничто. – СПб.: Алетейя, 2010. – С. 24.

¹² Там же. – С. 25.

¹³ Флоренский П.А. Homo faber // Половкин С.М. Флоренский П.А.: Логос против хаоса. – М., 1989. – С. 56.

¹⁴ Багров Н.В. Устойчиво-ноосферное развитие региона. Проблемы. Решения. – Симферополь: Издательство «ДОЛЯ», 2010. – С. 37.

¹⁵ Об этом писал Л.В. Лесков в начале нового века: «Главное, чего, пожалуй, следует опасаться, выбирая ноосферный сценарий движения в будущую, - это новые обманчивые мифы и завлекательные утопии, от которых в прошлые времена нередко кружились даже самые умные головы, но расплачиваться за которые приходилось потом подчас всему человечеству» (Лесков Л.В. Нелинейная Вселенная: новый дом для человечества / Л.В. Лесков. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003, с. 191).

¹⁶ Кутырёв В.А. Бытие или ничто. – СПб.: Алетейя, 2010. – С. 33.

Вместе с тем в последние годы в рамках самой ноосферологии произошло признание того глубокого противоречия, которым отмечена вторая половина XX века, когда человек вторгся в естественный ход земной эволюции своей хозяйственной деятельностью и поставил под угрозу не только существование своей среды обитания, но и самого себя. **Акцент в самой ноосферологии должен смещаться в сторону признания определяющей роли ценностного сознания.** «Разум не может и не должен утверждать историческую самонадеянность и эгоистическое своеволие, становится орудием «профанного» наслаждения и примитивных желаний «массовидного человека». **Разум всегда обретает новое качество, когда соединяется с духовностью, с морально ориентированным бытием. Чистая рациональность должна трансформироваться в мудрость»¹⁷.**

На этот момент в Ноосферно-антропологическом манифесте указывает и Ф.В. Лазарев. Он констатирует, что **«впервые за последние две тысячи лет в качестве всеобщей приоритетной ценности выбирается не сакральный мир, не та или иная универсалия культуры, а профанное измерение бытия людей»¹⁸.** И эта профанность, всемерно насаждающаяся через широко применяемые научные технологии манипуляции сознания, вменение человеку заранее сформированных поверхностных потребительских стереотипов мышления, в которых отсутствуют смыслы и ценности истинной жизнедеятельности, ведет к распаду общественной ткани современности и к расчеловечиванию.

Она не позволяет человеку не только самореализовывать свою духовную сущность, но даже задумываться над реальным положением вещей, оценивать социальные, экологические, гуманитарные результаты своей «умной» интеллектуально-креативной деятельности по насилию над природой внешней и своей внутренней.

Лишь только отдельные ученые и мыслители отдают себе отчет в том, что **ноосферный подход к развитию должен быть обязательно дополнен духовно-ценностной составляющей, которая позволит вернуть человека в лоно человеческой традиции, где он «имеет четкие жизненные ориентиры, понятную систему смыслов, ценностей и норм, он занимает устойчивое положение в обществе, имеет тот или иной статус, вступает в определенные связи с окружающим миром людей...», что позволит возродить «желание найти твердую почву под ногами, вернуться к подлинному бытию»¹⁹.** Ноосфера как мир научной мысли и логико-рационального разума безусловно «даровала» человечеству множество научных открытий и новых технологий «подчинения» природы, его «господства» в биосфере. Но в этом парадоксально заключен и тот ее прежде всего **экзистенциальный предел**, который уже обернулся **мощнейшим расчеловечиванием** и открывает новые возможности и пути дальнейшего отчуждения человека от его **сущностной духовной природы, превращения его в постчеловека, своеобразного киборга²⁰.**

¹⁷ Багров Н.В. Устойчиво-ноосферное развитие региона. Проблемы. Решения. – Симферополь: Издательство «ДОЛЯ», 2010. – С. 55.

¹⁸ Лазарев Ф.В. Ноосферно-антропологический манифест // Социальная экономика, 2010, № 3. – С. 34.

¹⁹ Там же.

²⁰ Сценарий киборгизации глобального мира был представлен выдающимся физиком-теоретиком Стивеном Хокингом в марте 1998 г. в Белом доме по приглашению президента Клинтона. В докладе было предсказано, что реальность киборгизации может стать реальностью уже в первые десятилетия нового века. Тому подтверждение – скорость совершенствования электронно-вычислительной техники и развития систем искусственного интеллекта. По мнению С. Хокинга, уже недалеко то время, когда искусственный интеллект по своим возможностям сравняется с человеческим интеллектом, а после этого ничто не помешает ему взять на себя задачу собственного дальнейшего совершенствования. На Земле начнется соревнование двух рас, наделенных интеллектом, одна из которых будет базироваться на структурах белковых молекул, другая – на электронике. И весьма вероятно, что вторая может одержать верх в данном противостоянии. Никто из известных

Современный техномир, технос как высшая на сегодня форма развития ноосферы вызвала к жизни «технологического человека» (E-homo), который, по всей видимости, призван заменить «экономического человека» в экономике знаний или информационном обществе. Давая ему обобщающую характеристику, В.А. Кутырёв указывает, что **«главной особенностью такого человека является вытеснение из его поведения всего чувственного, интуитивного, непредсказуемого, превращение жизни сначала в целерациональную деятельность, а потом бесцельную коммуникацию, подавление той самой души, а потом и духовности в целом, о совершенствовании которой обычно заботились, стремясь к самопознанию. Подобная «ирония развития» существует как на индивидуальном, так и на родовом уровне»²¹.**

И первую скрипку в этом процессе играет именно **научное познание**, которое предстает как **одно из основных средств сужения многообразных духовных переживаний до чистой мысли, их выпаривания и высушивания до интеллекта, освобождения человека от способности к вере и любви, от нравственного и ценностного отношения к миру. По сути, научное познание превращает Homo sapiens в Homo ratio, cognitio, sapientismus²².**

Таким образом, можно сделать вывод, что концепция ноосферы двойственная с точки зрения человека в процессе его самореализации: с одной стороны, она фиксирует роль научной мысли как новой геологической движущей силы естественной природной эволюции, и в этом ее несомненная ценность и позитивность. Но, с другой стороны, она отражает нейтральность научного знания в духовно-нравственных человеческих координатах хозяйствования: атом служит во благо, если производит электроэнергию, но атом несет зло не только как атомная бомба, но и как катастрофы на атомных электростанциях. Поэтому **сам по себе ноосферизм, т. е. не оплодотворенный духовностью, рассматриваемый вне нравственных этических координат, вряд ли может признаваться основанием стратегии выживания человечества, разработка и реализации которой сегодня является наиболее актуальной практической задачей.**

Романтически-научная увлеченность ноосферой-техносом, способствовавшим рождению глобализации как процесса мирового развития, породила существенный сбой, затронувший как отдельные страны, так и все человечество. И этот сбой произошел от того, что «плохо работают... механизмы, приемы и способы, которые человечество выработало для внедрения гуманистической морали, для формирования нравственного человека и прежде всего потому, что сама мораль как ценность отодвинута на второе, если не на последнее, место в современной предельно активной деятельности человека, где главная оценка – эффективность и технический, экономически-финансовый результат»²³. Начало приходит осознание, что ноосферно-техносный формат мышления совершенно недостаточный для выживания человечества, как и неолиберальный, сугубо экономический подход. Тем самым в научные исследования начал вводиться новый формат мышления, выводящий в ценностное поле размышлений по человекоспасению. Дальнейшее развитие экономической науки поставило в начале нового века на порядок дня задачу исследования явлений культурного конвергенционализма. Ощутимый толчок для такого развития «в экономической теории возможен, - подчеркнул В.Н. Тарасевич, - при условии объединения усилий экономической методологии, как одной из наиболее молодых наук, и серьезной

американских ученых, присутствующих в зале, оспорить это мрачное предсказание не взялся (Лесков Л.В. Нелинейная Вселенная: новый дом для человечества / Л.В. Лесков. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003, с. 110).

²¹ Кутырёв В.А. Бытие или ничто. – СПб.: Алетейя, 2010. – С. 273.

²² Там же.

²³ Л.А. Микешина // «Круглый стол» журнала «Вопросы философии», посвященный обсуждению книги Н.Н. Моисеева «Быть или не быть... человечеству?» // Вопросы философии, 2000, № 9. – С. 11.

исследовательской практики в таких актуальных с точки зрения переходных процессов пограничных областях **сознательного, бессознательного и подсознательного**, как: духовные основы экономических изменений; социально-экономическая роль культурного достояния и национальных **традиций**; экономические аспекты **этногенеза**; **психологический** контекст экономической деятельности; экономический потенциал **православной веры**; **идеологические** факторы экономического развития; проблемы социальной экономики и экономической социологии»²⁴.

Все это именно и свидетельствовало, что в глубине экономической науки, прежде всего в ее методологии начали происходить тектонические сдвиги, постепенно поднимающие в фокус зрения ученых проблематику хозяйственных ценностей. Эти сдвиги можно считать повторным заходом экономической науки в тот сущностный уровень реальности, который должен задавать «коридор свободы» самим экономтеоретическим исследованиям. Первый раз на такую необходимость указывал С.Н. Булгаков еще в начале XX века. Он писал: «Конечная задача политической экономии в самых общих чертах сводится к тому, чтобы содействовать хозяйственной жизни раскрытием целесообразных методов и условий хозяйствования со стороны общественной его организации. Но рядом с вопросом целесообразности методов хозяйства встает вопрос о самом смысле хозяйственной деятельности, о ее ценности. Хотя человек борется за свое существование, но по свойству своему он борется не просто за существование, но за достойное существование. Не за животное прозябание, а за человеческую жизнь, и хотя он скован нуждой, но не отдается ей в плен, не спрашивая и не рассуждая, - он действует всегда как разумное существо, способное к рассуждению, оценке, к построению идеалов. Другими словами, человек всегда имеет и известную философию, т. е. известную систему оценки, норм, идеалов в применении к хозяйственной жизни»²⁵.

Исходя из учения В.И. Вернадского, в том числе и из положения С.Н. Булгакова о метафизическом коммунизме мироздания²⁶, а также его развития В.П. Казначеевым, Н.Н. Моисеевым, А.Д. Урсолом, А.И. Субетто, президент Академии общественных ноосферных наук, обосновывает точку зрения, что **«императив выживаемости человечества в XXI в. предстает как императив его перехода к ноосферной парадигме развития»**²⁷. И объясняет, что **«ноосферизм в этом контексте есть ноосферно-ориентированный (или ноосферно-сфокусированный) синтез всех наук, о котором – в своей логике – как о синтезе единой науки о человеке и природе – говорил К. Маркс, соединяющий в себе все четыре макроблока – естествознание, человекознание, обществознание и технoзнание в их ноосферной (или космоноосферной) парадигме представления»**²⁸.

И хотя в ноосферизме речь идет о ноосферном и экологическом социализме, который является духовным, ибо без примата духовных потребностей он невозможен²⁹, но весь основной пафос сводится к тому, что главный акцент делается на обеспечение управляемой социоприродной (социобиосферной) динамической гармонии. И в основании такой гармонии, прежде всего для России как лидера в ноосферном прорыве человечества, должна лежать опережающая модернизация на базе созидания ноосферно-технологического базиса и ноосферной экономики³⁰. Данное указание весьма показательное в сущностно-методологическом плане: оно свидетельствует, что осмысление здесь не выходит за рамки биосоциальной природы человека, а также технолого-экономической парадигмы. Не спасает

²⁴ Тарасевич В.Н. Очерки теории переходной экономики. – К.: Наук. думка, 2001. – С. 65.

²⁵ Булгаков С.Н. История экономических и социальных учений. – М.: Астрель, 2007. – С. 33.

²⁶ Булгаков С.Н. Философия хозяйства. – М., 1990. – С. 73.

²⁷ Субетто А.И. Самоутверждение России в XXI веке как лидера в ноосферном прорыве человечества // Философия хозяйства, 2011, № 1. – С. 44.

²⁸ Там же.

²⁹ Там же. – С. 45.

³⁰ Там же. – С. 51.

и указание на то, что в ноосферном социализме должны соблюдаться «требования закона опережающего развития качества человека, качества общественного интеллекта и качества образовательных систем в обществе»³¹. Во-первых, качества человека могут быть совершенно противоположными с точки зрения творения блага/вреда для человека; во-вторых, интеллект, как правило, сводится к поверхностно счетно-логическим и креативным способностям, которые не оплодотворены духовностью как выражением предзаданных человеку вечных ценностей; в-третьих, качество образовательных систем также может быть весьма различно: рационально-прагматическое образование, ориентированное на успех, и образование, в основании которого заложен образ, который по образу и подобию Божьему.

Интеллект человека, не одухотворенный ценностями человечности и ответственной творческой жизнеутверждающей деятельности, ведет человека в тупой угол, выход из которого вряд ли предвидится. И в этом плане, видимо, небезосновательно утверждение о том, что развитие ноосферы движется в направлении возникновения «кибернетической ноосферы»³². Но в этой киберноосфере человеку именно как человеку места уже не будет: он должен будет превратиться в киборга и подчиниться искусственному интеллекту как новому полностью техноному управляющему субъекту.

Реально и критически «оценивая перспективы продвижения в новых направлениях, нельзя забывать, что одного только прогресса в области науки для преодоления кризиса недостаточно. Чтобы достичь этой цели, потребуется большая работа в социокультурной сфере и прежде всего в части мировоззренческих, нравственных, аксиологических и телеологических аспектов общечеловеческой динамики в ноосферном хронотопе XXI в.»³³.

Постнеклассическая наука с ее *главным объектом* исследования – **чело-век-образ-мер(а)-ным** комплексом именно и призвана возратить в *центр* научных исследований не экономического агента, не человека как экономический фактор, даже не человека в широком социологическом понимании³⁴, а именно *личность с ее глубинным духовно-ценностным миром, ее свободный смыслопоиск и поступок-творчество*, посредством которого именно и длится хозяйство как сфера человеческой жизнедеятельности.

Сама **чело-век-образмерность** неизбежно предполагает, что *личность* (лик, обращенный к вечности), а не институт, агент, актер, дивид и другие подобные *симулякры* сегодняшнего во многом прозападно-подражательного *концептного мышления*, является главным субъектом хозяйственного мироустройства, а значит и тем субъектом, который способен к необходимому самопознанию в координатах постнеклассической науки.

Г.В. Задорожный, В.Н. Олефир

³¹ Там же. – С. 46 со ссылками на работы: Субетто А.И. Опережающее развитие человека, качества общественных педагогических систем в обществе и качества общественного интеллекта – социалистический императив. – М., 1990; Субетто А.И. Ноосферный социализм как форма бытия ноосферного человека. – СПб., 2006.

³² Рудяк И.И. Север как гарант композиции: Россия и Север после Вернадского – в эпоху Александра Субетто // *Философия хозяйства*, 2011, № 1. – С. 282.

³³ Лесков Л.В. Нелинейная Вселенная: новый дом для человечества / Л.В. Лесков. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – С. 191.

³⁴ Концепт «*ноосферного человека*» авторам доклада представляется скорее модно-публицистическим броским словосочетанием, чем строго выверенной и научно обоснованной категорией. В самом человеке-личности имеется-снимается «ноосферный» аспект. Такой аспект *наравне* с другими существует в содержании сущностного *многомерного* анализа природы человека, но *не* он *определяет* исследования глубинной человеческой природы. Также при этом целесообразно учесть высказанное выше положение В.А. Кутырёва о ин-валидизации человека, чему именно и способствует ноосфера.